

I

Azt se tudom: ébren vagyok, vagy mindezt csak álmodom? A második napja vergődöm így, fojtogató belső szorítással; olykor elsötétül előttem a világ, és alig kapok levegőt. Látszatra tökéletesen úgy mozgok, mint ha semmi se történt volna. Szaladgálok útlevelűgyben, aztán csomagolok: két fehér ing, egy fekete nyakkendő, sötét ruha és néhány apróság. A magamra erőszakolt nyugalom hideg bilincsként tart össze, hogy darabokra ne hulljak; összetört cserépként szétszóródva.

A telefonhívás tegnap hajnalban riasztott fel, és egy nagyon távoli hang, talán rokon vagy régi szomszéd, nem ismertem fel, azt közölte: meghalt az apám. Az éjszakai gyorssal utazom, hogy a temetésre hazaérjek. Fáradt vagyok, tikkadt, megviselt és kimerült. Néha elszunnyadok, sötéten örvénylő mélységbe zuhanok, ilyenkor kusza, zavaros álmoképek kísértenek, miközben rohan velem a vonat a vak éjszakában. Felriadok, kitekintek a feketén kavargó sötétségbe, s nem tudom hirtelen, merre vágat a síneken a mozdony; talán visszafelé futok már? Vissza az ifjúságba, régi nyarakba, ahol sosem volt ilyen vigasztalan az éjszaka és a sötétség. Látom apámat is, fiatalon, erősen, aztán egy napfényben fürdő udvar villan fel a múltból a régi házzal. Zúg bennem valami, örvénylik, s nem tudom, hogy

a vonat okozza-e ezt a zajt a síneken, vagy pedig egy távoli cséplőgépet hallok ismét abban a régi nyárban.

Ajtó csapódik, a kalauz jön be hóna alá szorított lámpával. Később vámvizsgálat, idegen kezek túrnak bele az ingek, zoknik közé: mit viszek? Ó, mennyi mindent viszek; ha mindazt kirakhatnám! „Elvámolni való?” – néz rám szúrósan a pénzügyőr. Aztán ismét csend, éjszaka, rohanás, a véget érni nem akaró sötétségben, miközben zuhanok tovább, egyre nagyobb sebességgel a mélységbe.

Szabadkán a vadul csörtető utasok pillanatok alatt megszállják az eddig üres fülkéket. „Ima meszta!” – kiáltja egy kövér borostás arcú ember, szuszogva, pálinkabűzt árasztva, s invitál valakit, jöjjön csak, van bőven hely. Itt egy másik világ kezdődik. De nekem nem idegen, értem ezt a világot, hiszen innen indultam el egyszer, nagyon régen. Értem a beszédet, és értem a gyorsan suhanó tájat is, amely lassan bontakozik ki a foszló sötétségből. Roggyant kazlak. Kócos tanyák akácfák ölelésében. Meszelt falú házak, sötét ablakok. Zárt kapuk. Tudom, mi van a kapuk mögött és a tekintetek mögött is a koponyákban. Úgy hordom magamba préselve e tájat, mint régi kövek rajza a neocén világot. Ismerős vagyok itt, és hazajövök. Húsz év után. Változott itt valami azóta? Újverbászon kitekintek az ablakon, a derengő reggeli fényben felismerem azt a szűk utcát az állomás mögött, ami a faluba vezet. Egy esztendeig jártam itt iskolába, a negyedik gimnáziumot Verbászon végeztem, a Kanal Gasséban laktam, Schneider Henriknél, hogy német szót tanuljak. De nem tanultam meg soha tökéletesen németül, azóta se. Ha behunyom a szemem, akkor látom most magam előtt azt a

régi osztályt, Buzdert, Józsát, Kemenczeit, Jankovits Máriát, a szerb patikus sápadt, de kreol bőré lányát, akibe halálosan szerelmes voltam, de mindmáig megőriztem ezt a titkot. Talán azért, mert Mária nem volt szép, haja mindig rendetlenül, kuszáltan folyt a vállára, engem ennek ellenére kivert a verejték, ha rá gondoltam.

Látom a távolban, a derengésben, a cukorgyár kéményét. Sose jártam a telepen, távoli sejtelmes világ maradt számomra örökre a kertés tisztviselőházak zárt élete. Csak Óverbászig jutottam el, ahová a csatorna rozoga hídján keresztül vezetett az út. A híd közepén mindig megálltam egy percre, hogy belebámuljak a zavaros, piszkos vízbe, amelyben száraz falevél, krumplihéj, papírhulladék és zöld moszat úszkált. Néha döglött macska is. Undorító és bűzös volt ez a víz, mert a falvak alatt kendert áztattak benne. Mégis, ifjúságom egyik legkedvesebb vize a csatorna, ennek a partján vártam Wolf Ancira néha órákat. Itt olvastam először Remarque világháborús könyvét, amelynek könyvjelzője Anci szerelmes levele volt. Egyszer érdeklődtem utána, azt mondták, elvitték Dachaubá. Sose jött haza.

Zakatot a vonat, meg sem áll a kis állomásokon, elsuhan Ókér, Kiskér, Piros, váltók csattognak, már kirajzolódik a reggeli tiszta égboltozaton a Fruska Góra rajza. A régi repülőtér mellett vágatunk. Kertés kis családi házakat hagytam itt, amikor utoljára erre jártam, most meg korszerű, sokemeletes új lakótelep szépen rendezett utcái forognak felém. Hirtelen rádöbbenek: ismeretlen vidéken járok. Örökre eltűntek azok a régi utcák, a vasútállomás környéki rogyant viskók, a vöröslámpás házak ódon utcája is, a Kemenica utca, ahol diákkorunkban titkok után leskelődve ácsorogtunk a ka-

puk alatt. Nem ismerem ezt a várost, én azt a másikat, a régít őrizgetem magamban, az elveszettet, ahová álmaimban is oly gyakran visszatértem.

Mindjárt Újvidékre érkezik a vonatom.

Amikor a Bug mentén feküdtem, gyilkos ágyútűzben, ki tudja már hányadik napja, akkor is folyton erre jártam képzeletemben, és rágondoltam, az apámra. Erősnek és nagynak láttam a nyárban. Pedig nem volt erős; vézna, sovány termetét a betegség is nagyon megkínozta, az utóbbi években már csak botra támaszkodva tudott járni. De én mégsem így látom, az én régi nyaramban ő széles rendet vágva arat, sosem fárad el, és mindig jókedvű. Amilyen csak egy apa lehet.

Újvidékről nincs csatlakozás a reggeli temerini vonathoz, délig kellene várnom, elindulok tehát a könnyű csomagommal a távolsági autóbusz megállója felé. Nincs meg már a döcögő régi villamos, amely csilingelve járta a régi Vasút utcát, és a kitérőben, a nagytemplomnál néha félórát várt a szembejövő kocsira, mert csak egy sínpár vezetett végig a városra.

Buszra ülök, az jár most az állomásról a városba, s figyelem, batus asszonyok gyűrűjéből kikandikálva, az elsuhanó házakat. Minden ház régi ismerősként üdvözl. Kopott házfalak, lógó ajtószárnyak: a háború vihara járt erre. De mellettük karcsún az újak ágaskodnak, ezeket nem ismerem, idegenek, mégis otthon érzem magam közöttük. Diákkorom városa ez. Az egyetlen város, mert nekem csak ez a város azóta is, amióta ide először betettem a lábam. A tornyos városháza előtti tér szebb a világ minden terénél. Csodálhattam kóborlásaim során

olasz városok hangulatos tereit, de csak ennek a térnek a csendes áhítata tért belém mindig vissza, ha emlékeztem. A Duna utca kanyargós házsora, boltozatos kapualjak sorfala volt a tanúja sok merész diákkori álmodozásomnak. A gótikus tornyú katolikus templom előtti téren, a régi és az új házak ölelésében az ifjúság napos emlékei rajzanak most is.

Aztán az ódon szerb püspöki palota, a görögkeleti templom, ahol még minden úgy áll érintetlenül, konzerválva az időtől, mint diákkorom idején. A templom mögött a halpiac, ahol állandóan pálinka- és olajszag keveredett a hagyma bűzével. Kofák, kupecsek kiabáltak túl egymást a macskakövekkel kirakott tágas téren. Pecsényesütögetők forgatták a nyársat, sörös hordókat vertek csapra, friss kenyeret árultak, savanyúságot, meg bózát is, zavaros, búzából erjesztett keleti italt. Szétdobált ételhulladék, kocsiderékből kiszóródott szalma és pelyva borította a kövezetet. Valamelyik lebujsban mindig énekelt valaki; hordár, alkalmi munkás vagy utca-seprő, mert az ő birodalmuk volt ez. És a halaskofáké.

Ennek a régi halpiacnak a helyén épült fel a korszerű új autóbuszállomás, de nekem azt mondja egy álmos férfi, hogy a temerini buszok nem innen indulnak, hanem a Búza térről, a Temerini utcából, ahonnan régen is. Cipelem hát tovább a bőrdömb, ami nem is a súlytól, hanem a szomorúságomtól nehéz. És egyre nehezebb. Pedig ez a megállónyi út, a halpiactól a Temerini utcáig az ifjúságom. Ez az út vezetett először ebbe a városba. Emlékszem: parasztszekéren döcögtünk végig a sárga keramit kockákkal kirakott Temerini utcán. Két kanca emelgette büszkén a lábát a kocsink előtt. Mint ha csak sejtené utunk sorsdöntő fontosságát. Beíratni

hozott apám a szerb gimnáziumba. Erre az ünnepélyes alkalomra felraktuk a kocsira a féderes ülést, és anyám is velünk jött. A kocsiderékban, szalma közé ágyazva hoztuk a füles kosarat, abban elemózsiát, sült csirkét, fehér házi kenyeret, zománcos pléhkannában savanyú paprikát, fakupakban sót, csíkos asztalkendőbe bugyolált, kelt tésztából készült mákos kalácsot. Egy beszálló vendéglőben fogyasztottuk el az ebédet, kopott, terítettlen asztalnál. Sört rendeltünk hozzá, mert a mama nagyon szerette a habos sört. Apámnak, emlékszem, nem ízlett a sült csirke. Ehetett ő ilyen otthon, akár minden nap, nyüzsgött az udvarunkon a sok baromfi. Hanem főztek ebben a kocsmában rövid lére eresztett olyan marhapörköltet, amely messze vidéken híres volt. Azt szerette nagyon az apám, abból rendelt, miután a mama mosolyogva beleegyezett. Gyönyörű bicskája volt apámnak, fehér csontberakások díszítették a nyelét. Mindig azzal evett. Rászúrta a hegyére a kenyeret, s megmártogatta a sűrű lében. A húst is bicskával szúrta fel, más evőeszközt alig használt. Nagyon tudott bánni a bicskával.

Vidám volt aznap, derűs, kész cigarettát szívott, pedig ilyesmi abban az időben nálunk ritkaságszámba ment. A falusiak rendszerint szűzdohányból sodorták a cigarettát. Apámnak is volt otthon, a padláson ilyen dohánya, a kamrában vágta mindig élesre fent késsel, most is ezzel volt teletömködve a dóznija, mégis paklis cigarettát vásárolt a pincéértől.

A mama megilletődve lépkedett mellettünk, de egy lépéssel mindig mögöttünk. Így ment ő az utcán: egy lépéssel apám mögött, mert nem illik az asszonynak lépést tartani az urával. Remegett a hangom, amikor egy ta-

nárkinézésű ember megkérdezte a nevem. Szerbül kérdezett, szerbül válaszoltam. A nyelvet azonban csak a harmadik gimnáziumban tanultam meg tökéletesen. Addig mindig megmosolyogtak, amikor beszéltem.

Nagy és ünnepélyes volt a pillanat, ötven esztendő múltával is érzem, és vissza tudom idézni minden percét. Azt is, hogy utána poroszkálva szedte a lábát hazafelé a két ló, apám fütyürészett, egyszer csak lazára engedve a gyeplőt, felém fordult és megkérdezte: „Mi leszel?” Én akkor nem tudtam erre válaszolni. Csak a sapkára gondoltam folyton, hogy mit szólnak majd ott hon a faluban az ismerősök, ha meglátnak a diáksapkában.

Igen, itt vettük a sapkát, ahol most megálltam, bőrdönt váltva a kezemben a sarkon. Egy öreg zsidó, a Berger bácsi sötét, keskeny folyosóra emlékeztető üzletében, amelynek falát a mennyezetig polcok borították. És a polcokon sapkák. Kicsi volt a sapka, szorította a fejem, de csak vegyük meg, vegyük meg, hajtogattam, mert nagyobb nem volt az üzletben. És holnap búcsú van a faluban. Nagyon megjártam önfejtésem miatt, a másnapai búcsún, a gyorsfényképész sátrában, fényképezés közben rosszul lettem, elájultam. Még délután is látszott a homlokomon a vörös csík, amit a sapka abroncsa vésett rá. A gyorsfénykép azonban sikerült.

Az öreg sapkakereskedő szomszédságában volt egy papírüzlet: Zima i drug. Zima és Tsa. Zima: téalapó. Olyan volt fehér, sápadt arcával, akár a sima, fényes papír, amit csak nála lehetett vásárolni. Színes gombfestékek, ceruzák, noteszok, rádiók, vonalzők, körzők, rajzlapok, füzetek és képeslapok, itatóspapírok és indigók, tusok és töltőtollak, később filmszínésznők fotói.

Annyi minden volt ebben a fanyar papírszagú üzletben, hogy a kisdíáknak, aki ide betévedt, elakadt a lélegzete is a gyönyörűségtől.

A túlsó sarkon a Popics-patika, aztán egy szűk utca, Arany Gerenda a neve, ez vezet a gimnázium hátsó bejáratához, az udvari részhez. A főkapu, amely a templomudvarból nyílt, mindig zárva volt. A kaviccsal felszórt udvaron siettünk fel gyors léptekkel, néha futva, ha elkéstünk. Én gyakran elkéstem, mert a Kemenica utcából csak villamoson tudtam közlekedni, az meg néha félórát váratott magára. A fele utat mindig futva tettem meg. Osztályfőnököm, az öreg Prokopetz, akinek rendszerint első órája volt az osztályban, ilyenkor megrovó tekintettel pislogott rám a szemüvege fölött, és kopogott a katedrán a ceruzájával. Nem szólt semmit soha, csak kopogott, kopogott. Azóta is hallom ezt a ceruzakopogást. Most is. Vagy csak a szívem ver hangosabban?

Állok a ház falának dőlve, mállik a falról a vakolat, szinte porzik a ruhámon. Szemben a nyitott nagy vaskapu. Bemehetnék, felosonhatnék a lépcsőkön, benyithatnék a régi tantermek valamelyikébe, s leülhetnék a hátsó padban. Talán még felelhetnék is. Mi is a lecke? Elfelejtettem volna? Bocsánat, nem érek most rá felelni, sietnem kell, mert lekésem a buszt. Kocogva megyek, hogy behozzam ezt a néhány percnyi ácsorgást. Közben lopva körülnézek, talán valaki felismerte bennem azt a régi kisdíákot, akit ötven évvel ezelőtt szekéren hozott ide az apja, s aki évekig mindennap ezen az utcán, e régi falak között haladt el foszló, számarfüles könyvei-

vel és vágyaival? Mindig tintás volt az ujja hegye meg a tenyere, mindig zilált és kuszált a haja, és lógott a harisnyája, lecsúszott a bokájára. A sarkon Trivó bácsitól fagylaltot vett, lejjebb, a Plévna-boltban cukorkát, pirostat, sárgát, zöldet keverve, savanyút, édeset, erőset, s a cukorkaszemek úgy összetapadtak a papírzacskóban, hogy nem lehetett különválasztani őket.

Az autóbusz öt perc múlva indul. Ugyanarról a térről, ahová ötven évvel ezelőtt szekéren érkeztünk. Szeretném megkérdezni valakitől: hol az a régi vendéglő, a beszálló kocsmá? De ki tudna erre választ adni? Kutatom a környéket: széles kapubejárata visszhangzott a lovak patájának dobogásától, a kocsikerék zajától; dörmöbölt, mintha dobok peregnének távol, vagy jég verné az ablakokat. Most önkiszolgáló étterem tábláját látom egy ajtó fölött, a nagy, boltozatos kapubejáratot befalazták. Ki jön már ide szekéren, elemőzsiás kosárral, hogy a fiát beírassa a gimnáziumba?

Robog velem a busz, tizennyolc kilométerre van Újvidékhez Temerin. Fiatalok hangoskodnak, szerbül beszélnek, figyelem: Járekon szállnak le, a régi Tiszaistvánfalván. Valamikor csak németek laktak a faluban, pocakos svábok, akik olyan jó módban éltek szinte kivétel nélkül, hogy saját falujukban még bérest sem találtak. Temerinből jártak ide át erejüket árulni a magyar legények. A falu lakossága a háború végén a visszavonuló német katonákkal együtt elmenekült, itt hagyva mindent. Most betelepült szerbek lakják a falut. A házak kissé kopottak már, rájuk férne a renoválás. Az utcákat felveri a gyom, a gaz, hiányzik a templom is a főtérről, lebontották, minek is lenne egy szerb falunak evangélikus felekezetű temploma.

Most, hogy a falu határához közeledünk, minden olyan ismerős, ez az utazás is. Lehet, hogy volt régen egy másik életem is? Mert egyszer már ugyanígy jöttem haza, ugyanígy zszibongott körülöttem a busz, ugyanolyan fájdalom várt. Minden ismétlődik, többször is megtörténik? Vagy csak visszhang ez? Testünk melyik rejtett fala veri vissza?

Átdöcögünk a vasúti síneken, jobbra a Grisza-féle jódos fürdő, amögött a Kálvária-domb az akácerdővel. Balra az emeletes, sárga vasútállomás. Az első emeletes ház, amit életemben láttam. Mennyire vágyódtam mindig arra, hogy felmenjek az emeletére, és kitekintsek az ablakán olyankor, amikor befut a vonat. Ez a vágyam nem teljesült, pedig az állomásfőnök fia, Szolga Laci velem járt egy osztályba. A legtöbb az volt, amit megengedtek a Szolga gyerekek, hogy apró kavicsot szedjek a sínek mentén a csúzlimba. Degeszre tömtem a zsebet, a sapkát, az ingem derekát.

A buszmegállótól még jócskán kell gyalogolnom, hosszú a falu, és mi kint lakunk a Gyepsoron. Annak is a legvégén. Korai az idő, ismerőssel nem találkozom, kihalt a piactér is. Ez volna az a régi Fő utca? Valahogy nem így élt bennem. Sokáig töprengek a változás okán, aztán rájövök. Igen, a fák! Kivágták a fákat. Vastag törzsű, széles koronájú akácfák és eperfák szegélyezték az utat, s néhány évvel ezelőtt, hallom később, a tanács fiatal titkára elhatározta, valami nagyot cselekszik. Emleket állít önmagának. Kivágatta a régi fákat, és helyettük ideges nyárfákat telepített. Azok pedig csak most nyújtogatják a nyakukat.

A régi, girbe-görbe járda helyett azonban már beton szalagja simul elém. A régi klinkertéglával kirakott kö-

vesutat is leöntötték aszfalttal. A templomnak új tornyot építettek, a nagyvendéglőben varroda működik, s a nagybögő brummogása helyett varrógépek tucatjai züm-mögnek a táncteremben, gyártják ezerszámra a gyermekruhát. Van bútorgyár is, látom a plakátját.

A templom előtt utolér egy kerékpáros, Imre, az unokabátyám. Festékes, olajos ruhában van, szobafestő. Némán biccent, aztán elveszi a csomagomat, a kerékpár vázára helyezi, és lépked mellettem. Később mondja csak: „Mindig olyan nagyon várt!”

Hányszor végigjöttem képzeletemben ezen az úton. Minden házat, minden kerítést ismerek, a kilincseket is a kapun, a függönyöket is az ablakon. A sarki ház öblös kapuja előtt köszönök is magamban Ádám Jóska bácsinak, aki kint állt télen-nyáron a küszöbön, mint aki örökké vár valamire vagy valakire. Aztán Bakos Andrisék háza, majd a Petróéké, a Zsunyiéké, a Bujdosóéké és utána a miénk. Fekete lobogó leng rajta. Sietni kezdek, Imre elmarad mögöttem. Minek futok, hová futok? Apám már nem vár.

Két évtizedig várt, bizakodva, reménykedéssel; leste a kiskaput, hogy nyílik majd egyszer, és felhangzanak az ismerős léptek. És én húsz évig mindennap elindultam felé; mentem forró nyárban és hideg télben, s lám, mégis elkéstem. Nem a kapuban vár rám, hanem a tiszta szobában, amelynek ajtaját mindig csak akkor nyitottuk ki, ha ünnep volt vagy temetés.

Ott feküdt öregapám is az almaszagú szobában, a hosszú ünnepi asztalon, most apám vár itt második napja hidegen, némán. Már tegnap el kellett volna temetni, de a sürgönyöm miatt elhalasztották, hazaballagtak csendben az összesereglett rokonok, csizmás parasztok,

fejkendős asszonyok, szomszédok, ismerősök és legvégül a halottasvivők, a gyászhuszárok.

Imre utolér, kinyitja előttem a kaput és belépek. Úgy érzem hirtelen, mintha ólmot öntöttek volna csontjaimba. A könnyeim fátylán át látom csak, hogy jön felém a mama. Hajlott és öregesen lépked. A karomba omlik, és sírni kezd.

Megint a régi gyermek vagyok.

2

A mi házunk a Gyepsoron van. A Gyepsor a Nagy utcával – amely a község főutcája – párhuzamosan futó, nyílegyenes, széles utca, fehérre meszelt házakkal. Mindkét végén dús fűvű legelő, ahol gyermekkoromban még tarka teheneket terelgettek a csordások pattogó ostorral. Az utcának, de mondhatnám az egész falunak majdnem minden háza egyfoma. Elvértve akad csak egy-egy „keresztház”, amely nem a végével áll merőlegesen az utcai frontra, nemcsak egyetlen szobájával, az első szobával. A házak csaknem mindegyike háromszobás, illetve az első és a hátsó szoba között van a konyha, de ezt is szobának használják. Csak télen húzódnak be ide főzni. A módosabb porták ezer négyszögölesek, nagy hátsó udvarral és kerttel és egy kisebb házzal is a nagy mellett. Ebben a kis házban csupán konyha és szoba van, esetleg egy kis kamrával, mert a rendes, tágas kamra a nagyház hátsó szobája mellett épült, s abból vezet fel a padlásfeljáró is. Ha kicsi a család, mert meg-

haltak már az öregek, akkor rendszerint a kisházban húzódik meg, így a nagyház minden szobája tiszta marad. Az igazi tiszta szoba azonban csak az első szoba, az utcára néző, s azt csak nagyobb ünnepek előtt nyitják ki szellőztetés végett. Ha élnek az öregek is, akkor azok a felső, a nagy ház konyhájában rendezkednek be, féltékenyen őrizve birodalmukat, a felső házat a fiataloktól. A hátsó szobába kerül a menyecske hozománya, az ágyak a szekrénnel, négy székkal. Ennyi a szobabútor. A magasra vetett ágyakban van hat párna, két paplan vagy dunyha. De a menyecske csak akkor lakhatja a hátsó szobát, ha nincs kis ház.

Nekünk volt. Az apám verte vályogból, születésem előtt egy évvel. Szobája földes volt, és nem az utcára nézett, hanem a hátsó udvarra, a gémeskútra. Volt egy konyhája, és ahhoz ragasztva az utcai frontra egy magtár épült. En már ebben a házban születtem. Öregapámnak akkoriban tüzes gépje volt, a cséplőbért ebbe a magtárba gyűjtötték, a magtár ki volt deszkázva, még az oldala is, egy méter magasan.

Itt, ebben a magtárban szerettem elidőzni a legjobban. Ha alkalmam nyílt rá, mindig belopakodtam a búzába, amelybe néha hónaljig elmerültem. Csodálatos érzés volt. Fürödtem azóta már kristálytiszta hegyi patakban, úszkáltam sokat a Balaton lágy vizében, megmártóztam az Adria kékjében, alámerültem tengerszemekben, de ha visszagondolok, egyik sem volt ehhez fogható gyönyörűség. Nincs kényelmesebb fekhely, amely úgy álomba tudná ringatni az embert, mint a búza.

A tüzes gép kéthangú sípjával, bodor füstöt eregető kéményével, a piros nagy dob a HSCS felirattal a deszkáin gyermekkorom egyik izgalmas és titokzatos része.

Gyakran tündöttem azóta is, miért nem emlékszem soha zimankós, hideg telekre, hóban futó szánokra, mindig csak nyarakra, mintha nem is lett volna soha körülöttem más, mint forró, fojtó, szikrázó bácskai nyár.

Állok így a vakító fehér fal mellett, s jön szemben az utcán egy katona, mankóval. Fonnyadt virág a sapkájához tűzve. Arca borostás, szeme beesett, fénytelen. Mély örvények benne. Félek tőle. Eszmélésem első képe ez, ami azóta is folyton kísért. Gyakran látom magam abban a régi nyárban, hároméves lehettem, az akácfák alatt álltam, szinte bénultan a réműlettől. Azóta ez a kép nekem az első világháború. Egy katona mankóval, borostás állal, sötéten örvénylő tekintettel.

A forradalom leverését pedig egy nyomasztó éjszaka emlékével őrzöm. A háború befejezésével a tanyára mentünk ki lakni. Volt öregapámnak a Kertészlaposban egy kis tanyája, oda költöztünk. Egy szobából és egy konyhából állt a tanya, volt melléragasztva egy istálló, az udvarán ólak, hombár és egy csapott fedelű nyári fészker. Aznap költöztünk ki, még minden szanaszét hevert, kosarak, bugyrok a sarokban, és a földön szalmazál pillegett. Alkonyodott már, mire apám a szalmazsákokat megtömte friss szalmával. Éjszaka arra ébredtünk, hogy valaki rugdossa az ajtót.

Apám ijedten felugrott és kinyitotta. Vad kinézésű, torzonborz alak lépett be, fegyverrel a kezében. Hazafelé tartó szökött román katona. Azt kérdezte, hol a gazda. Apám azt válaszolta, hogy a faluban, mert ő csak cseléd itt. A katona szétnézett, látta a szegénységet, nagyot káromkodott és elment.

Társai többen lehettek, hallottuk kint az idegen beszédet, amikor elfújtuk a mécsest. Másnap mesélték,

hogy a dülő túlsó végén lakó Pusztiek tanyáját is meglátogatták. Ott se kaptak semmit, s mérgében a torzonborz katona a plafonba lőtt. Az öreg Puszti édesanyja, a nyolcvanéves Ágota néni ijedtében meghalt.

Koporsó nem volt kéznél, betették holttestét egy teknőbe. Közben megbetegedett az egyik hízó, gyorsan ki kellett folytatni a vérét. A románok nyomában fosztogatók jártak. Pusztieknál is betörtek, és elvitték az egyik teknőt a kamrából. A levágott disznóhús helyett azt, amelyikben az öregasszony holtteste volt. Másnap találták meg a határban.

Nem sokáig éltünk a tanyán, csak hatéves koromig, mert amikor iskolaköteles lettem, visszaköltöztünk a faluba, a gyepsori házba, öregapámékhoz. Akkor került sor a nagy osztozkodásra. Öregapám mind a nyolc gyerekének kiadta a juszt. Eladta a tüzes gépet a cséplővel, ennek az árát a lányok között osztotta szét. A lányok nálunk sosem kaptak a fiúkkal egyenlő részt, rendszerint csak egy-két hold földet vagy pénzt vittek hozományul. A negyven hold föld így egyenlő részben került felosztásra a négy fiú és öregapám között, aki nyolc hold földet tartott meg magának. A házat a faluban mi kaptuk meg, azzal a kikötéssel, hogy öregapám élete végéig benne lakhat, s öregkorára mi gondozzuk. A tanyára István nagybátyám ment, ő volt a legfiatalabb a fiúk között. Jani özvegyasszonyt vett el feleségül, akire maradt egy takaros ház az urától. Oda költözött. Imre, a legidősebb csak mosolygott az osztozkodás során kihevült testvéreken. Fölényes volt nagyon. Ő a falu egyik jó módú lányát vette el feleségül, Nagy Franciskát, aki-

nek fogalom volt a neve akkoriban a faluban. Magas növésű, szálfaegyenes tartású, komoly lány volt, harminc hold jó bácskai földet jussolt és egy nagyon szép házat. Mégis ők mentek tönkre először.

A lányok közül csak Erzsi maradt a faluban, a nazarénus Dobosi vette feleségül, a kuka Dobosi testvére. A legidősebb lány, Rozália, gazdag vőlegényt talált a Bánátban, négyesfogaton jöttek érte, felpántlikázott szekerek sokasága kísérte nagy hejehujával. Fiatalabb testvéreinek, Teréznek és Viktóriának ő talált már vőlegényt, a férje rokonsága, ismerősei körében. Így a három lány messze került a falutól, ahová a háború után nem is igen tudott hazajárni, mert a bánáti Ótelek Romániához került. Évente legfeljebb egyszer ha hazalátogattak, rendszerint kocsival, amely elé büszke járású, szép lovakat fogtak. Úgy mesélték, hogy gazdagok voltak. Nagy dínomdánom járta hazalátogatásukkor, nagyapa házában sütöttek-főztek, minden szobát megszálltak a vendégek, bugyogtatták a bort a csapon, leölték a sok baromfit, tyúkot, libát, kacsát, sütötték a réteseket meg a fánkot. Hangosak voltak, jókedvűek a bánáti rokonok, akik hetekig vendégeskedtek nálunk, aztán egy reggel nekivágtak, és elrobogtak vissza az ismeretlen, távoli világba. Mindig nagyon vártam őket. Amikor újvidéki diák voltam, elmaradtak lassan, öregapám halálára már egyikük se jött haza. Később híre érkezett, hogy Viktória a családjával Dél-Amerikába vándorolt, de ott szerencsétlenség áldozata lett a férje és a fia. Ő állítólag milliomos. Szinte legendává magasztosult, ő volt a milliomos amerikai nagynéni, aki majd egyszer sok-sok pénzt hagy a rokonságra. Aztán csendben meg-

halt. Jött a levél. Nem hagyott senkire semmit. Szegényházban halt meg.

A többi bánáti rokonról is rossz hírek érkeztek később. A második világháború után kitették őket a vagonból a románok, a falu végén laktak földbe vájt kunyhókban, krumplit ettek hétszámra. Aztán mintha nyomuk veszett volna, nem írtak, nem jöttek, megszakadt velük a kapcsolat. De bennem mindig úgy élnek, ma is, ahogy akkor láttam őket: robogó kocsik előtt deres kancák emelgették a lábukat, mintha parázson lépkedtek volna. A sógorok, rokonok, nászok, ipák prémes kabátban, prémes kucsmában, pirosposzsgásan, hangjuk akár a kieresztett ostor, pattog, csattan, süvít. Por száll a nyomukban, dobognak a lópaták, dörömbölnék a kezek az udvarunk kövein, aztán a véget nem érő ebéd, a lakomák és vacsorák, a dicsekedések, öltre menések, vásott tréfák és harsány nagy kacagások! A Bánát! Ott van a szomszédban, tudom merre, bár én nem jártam soha ott, Óteleket se ismerem, de elképzelem magam előtt a rokonok faluját, a rokonok házait, földjeit, asztagait és kazlait, hombárait, magtárait, fészereit és bőgő, bégető nyájait, rőfögő disznócsordáit. Így él álomban, gyermekkoromból így rögződött bennem, közben azt hittem, hogy a Bánát mindaz, ami távol van, ami gazdag, ami duhajos és boros, tivornyás, toros, s csak itt van a szomszédban valahol, talán egyszer mi is eljutunk oda, csak annyira lehet, mint a malom, ahová apámmal visszük az őrlőnivalót, s én fekszem a zsákokon a kocsiderékban, nézem a felhők kusza forgását az égen, ahogy fordulunk; sürgönydrótokat, fák ágait, ahogy ellibbennek fölöttünk, s azt hiszem, talán a Bánátba megyünk.

Mindig sajnáltam, hogy én nem jutottam el soha azokhoz a rokonokhoz. Azóta szétszéledtek, egy-egy leszár mazott még eljön néha Temerinbe, köszön, megáll a kapuban. „Te ki vagy?” – kérdezik tőle összehúzott szemmel. Elmondja, hogy ő a Viktória itthon maradt fiának a fia vagy annak egyik unokatestvére, s hallott az ősi faluról, s erre járt, hát benézett. Akkor a rokon nyámanyogva forgatja esze kerekét. Húha, a Viktória, az ám, annak itthon maradt egy fia, mert nem akart kimenni vele Amerikába. Az megnősült. Hallottak róla. Annak van is egy gyereke. Nohát annak a gyereknek vagy te a rokonja? Hát akkor kerülj beljebb, öcskös, légy vendégünk – mondják neki barátságosan, s hátba verik. De a gazda gondolkodik tovább, lehet, hogy ez már nem is rokony, a fene vigye el. Olyan távol vannak azok a bánáti rokonok!

A jövevény rokonszenves, alázatos, minden érdekli, mindenről tud, hogy állt nagypapa háza a Gyepsonon, hol Imre bácsié, amikor még ők is a Gyepsonon laktak, meg a kuka Dobosié a sarkon. Tud a Csillagvendéglőről, a Kalmárokról, az Amerikáról, a Szötyiről. Ahogy az én emlékemben élt a Bánát, az övében úgy élt a Bácska, a szülőföld, amiről csak öregapja vagy ükapja mesélt neki. A hejehujás Bácska, ahol minden tejjel-mézszel folyó Kánaán. Megcsodálja a nagy széles utcákat, fehérre meszelt házakat, virágoskerteket, meghallgatja az áradozást arról, hogy milyen volt itt valaha az élet, minden sarkon kocsma, meg két mozi, műkedvelő színpad, három zenekar, könyvtár meg minden. A világ közepe. Bennem is úgy él még mindig: a világ közepe volt az a régi falu. Mert az emlékezés, a gyermekkor zománca fénylik rajta.

Az a néhány esztendő, amit a tanyán töltöttünk, egész életre megszerettette velem a tanyai életet. Gyakran éreztem nosztalgiát utána életem további során, vágyakozva gondolva arra a messze bácskai tanyára, ahol talán boldog lehetnék, meghúzódva fának hűs árnyékában, távol minden zajtól, tülekedéstől, egymagamban élve, verejtékezve a mindennapi betevő falatért.

De sokszor eljátszogattam azzal a gondolattal: mi lett volna belőlem, ha örökre ott maradok, odaragadok ahhoz a tanyához? Ha nem költözünk haza, és István bácsi lesz a falusi ház, nekünk pedig megmarad a tanya a Kertészlaposban? Ha ott maradok parasztnak a nyolc hold földön? Hányszor eszembe jutott, a legkülönbözőbb helyzetekben és környezetben szinte groteszk szituációt teremtve önmagamban. Ülök egyszer egy budapesti Dunaparti szálló éttermében, kínosan ügyelve, hogy a halhoz ne használjak kést, tompított fény, távolból brummogó zene, francia parfüm, a pincéreken frakk, kemény ingmellek vakítása, és hirtelen belém döbben: most ott ülnék a petróleumlámpa sárga fénykörében, s bicskám-mal szalonnát falatoznék. A tanya konyhájában tejszag terjeng, ott mindig és mindennek savanyú tejszaga van. Kint kutyák csaholnak mérgesen, távol csikorog a gémeskút. Olyan közel voltam ehhez a káprázathoz, hogy egy pillanatig éreztem a számban a szalonna avas ízét, a hagyma általam olyan nagyon szeretett, kellemes büztét. És ahogy behunyt szemmel felhajtottam egy pohár badacsonyit, azon tűnődtem, milyen erő röpíthetett ide arról a távoli tanyáról, abból a másik életből.

Vagy: A tengerparton fekszem a strand forró homokján, elnyom az álom, és arra ébredek, hogy kint vagyok a tarlón, aratásidőben, a többiek már mérgesen

kiabálnak rám, várják a kaszást. Arcomon verejték, ugyanolyan ízű, mint a tenger vize. Belemerülök abba a kék, simogató vízbe, de nem múlik el a kábultságom percekig. Éreztem ezt a kábulást máskor is, felrémlő álmoként kísértett a régi élet, amerre csak jártam. Nem tudtam megszökni előle, de nem is akartam soha. A kérdést azonban gyakran feltettem, csak magamnak: hová tartozom? Oda, arra a távoli tanyára, és itt csak vendég vagyok, szökevény, vagy fordítva? Futok így a másik énem elől, s borzongva fordulok hátra, magam mögött kutatva Prága régi terét, a macskaköveket vagy Berlint, az Alexanderplatzot. Néha úgy érzem: az a tanya mindennél csodálatosabb.

És bár nagyon rövid ideig éltünk a tanyán, mindössze két évig, mégis minden örökre belémrögződött. S minden olyan élesen, akár egy jól exponált fénykép. Ülök a kukoricagóré ajtajában, a lépcső legmagasabb fokán, hogy messzebbre lássak. Az a világ csak, amit befog a tekintetem. Más nincs. Nem létezik. A tekintetem pedig nem ér el, csak a Faragó-tanyáig. Látom az úton poroszkáló szekereket, néha-néha, talán kétnaponként egy-egy autó is elrobog. Automobil. Így hívtuk. Az út hiányos már, összevissza foltozott, nagy lyukakkal, ha belebillen a szekér kereke, a rúd alaposan oldalba csapja a lovakat.

Az egyhangú tanyai élet legnagyobb eseménye mindig a csütörtöki piaci nap volt. Csütörtök volt a vásárnap az életünkben. Az ünnep. Korábban keltünk, mindent gyorsan elvégeztünk, olyan gyorsan futkároztunk le s fel az udvaron, a kazlak között, ólba be, ólból ki, fészer alá, csutkáért, vízért, mint a régi filmek néma szereplői futkároztak a vásznon a húszas években. Anyám

még előző este összeszedte az eladásra szánt baromfit, a tojást meg reggel rakta a pelyvával bélelt kosárba. Friss vásznat hasított, beáztatta, és a kanna fedelére tekerte, nehogy a tejfel kibugyogjon a kocsi rázására. Minden felkerült a kocsiderékba, anyám a bugyrok mellé huppant, ünneplő kendővel a fején, mi meg apámmal a bakon ültünk. A bak egy deszkadarab volt. Azon rossz pokróc tízrét hajtogatva. Én a löcsöt fogtam, erősen szoritottam. Csak öregapáméig mentem velük. Engem ott hagytak, ők meg mentek tovább a piacra, és csak délfelé jöttek vissza értem. Öreganyám addig megfőzte az ebédet. Csirkepaprikás volt ebédre. Minden csütörtökön. Azóta is ezt főznek minden parasztcsaládnál Temerinben, ahol piacra járnak.

Hordtam a csutkát a fészertől a kis kosárban, a nagymama főzött, közben kifaggatott engem arról, hány tyúkunk van, mit ettünk, mit dolgozunk, van-e pénzünk. Én meg mindent elmondtam, amit csak tudtam. Nagyon szerettem a nagymamát. Ő is, nagyapával együtt, engem szeretett legjobban az unokák közül. Pedig mostoha volt, az Illés gyerekek, öregapám fiai, gyűlölték. Azt mondták, cselédlány, aki beült a vagyonba. Moholról hozta öregapám a házhoz születésem előtt két esztendővel. Szerény, csendes, kissé görbe hátú öregasszony vált belőle. A szüle. Minden ő volt akkor nekem. Talán neki meg én, mert folyton bánkódott utánam, és az ő szeretetének köszönhetem tulajdonképpen, hogy visszakerültünk a tanyáról. Azt mondta öregapámnak, mint később megtudtam, hogy senki más nem kaphatja meg a falusi házat, csak az apám, mert velünk kijön, anyám jóra való, a legdolgosabb a menyecskék között. Öregapám hajlott a szavára, ő is engem szeretett

a legjobban, mindig adott, dugott egy kis pénzt le-
génykoromban is, a szüle meg az utolsóját is nekem ad-
ta volna, képes volt kilopni nagyapa bukszájából a pénzt,
amikor az aludt, csakhogy nekem mindenem meglegyen.

Délben aztán, amikor a piacról a tanyára tartva be-
robogott a kocsi a szüleimmel, engem feltettek a ko-
csiderékba, és mentünk ki vissza, egyhetes újabb szám-
űzetésbe. Vittük a sót, a cukrot, az ecetet, az élesztőt,
amit anyám vásárolt, mert bolt akkor még nem volt
a tanyavilágban. Anyám lopva néha egy-egy könyvet is
kicsempészett, apám újságot vásárolt meg cigaretta-
papírost.

Az az út, a falutól a tanyáig, örökre belém rögződött.
Azóta is sokat jártam arra álmomban. A falu alatt le-
gelő, kis csermellyel, azon túl a Ferró-malom, oda vit-
tük a kukoricát darálni. Amikor öt-hat évenként a Tisza
megáradt, ez a rét is kapott vizet, felkapaszkodott a
szennyes víz egész a falu utolsó házáig, ott húztak elé
nyúlgátat az utcabélik. A kis patakot Cigány-barának
hívták. Nálunk a bara szó illetve a kis patakokat, szláv
jövevényszó volt. A Jegricska-csatornát, amely négy ki-
lométernyire volt a falutól, Nagy-barának nevezték. A
Cigány-barában mindig volt egy kis víz, s a kövesút túl-
só oldalán kiöblösödött. Ezt a helyet Kereknek nevez-
tük. Ott egy méternél is mélyebb volt a sáros pocsolya-
víz. Abban már meg lehetett bukni.

Mi gyermekek a Kerek piócás vizében lubickoltunk
meleg nyári napokon. Találkozásom ezzel a Kerekkel
örökre emlékezetes marad számomra. Egy piaci napon
történt, apámék a szülénél hagytak, az el volt fog-
lalva, nem törődött velem, játszottam az udvar közepén
a felborított tragacs kerekével. Ekkor besunnyogott Jó-

zsi, Imre bácsi nagyobbik fia, s lecsalt a barára. Ott aztán ő sem törődött többé velem, a nagyobb fiúkkal játszadozott, kiszedőcskéztek. Ez volt a kedvelt labda-játéka a gyerekeknek. Én meg őrizetlenül maradtam a Kerek partján. Belélógattam a lábam, s ha hozzáverődött valami, riadtan kirántottam, félve a piócáktól. Később már nem idegenkedtem tőlük, vadásztam rájuk, kis Dianás üvegben hordtam haza a nagymamának, aki a lábára rakta őket, hogy szívják ki belőle a beteg, fáradt vért.

Közben szüleim hazajöttek a piacról, kerestek, nem találtak sehol az udvaron, a kertben, még a padlásra is felmentek. Aztán nekiindultak teli aggodalommal a tanyai útnak, mert nem lehet a tanyát magára hagyni. Amikor a kövesútra értek, anyám letekintett a zsivajgó gyerekhadra, majd a Kerekre kapta a tekintetét. A szennyes víz tetején fehér kócként úszott szőke hajam, akkor merültem éppen alá. A mama leugrott a kocsiról, odarohant és kirántott. Éppen az utolsó pillanatban.

A Ferró-malom után a telepi házak sorakoztak, szegényes viskók kis ablakokkal, nedves vert fallal. Itt laktak az igazán földhözragadtak. A telep után homokbucák, innen hordták az építkezésekhez az ingyen homokot. A dombon túl kőkereszt. Arról volt nevezetes, hogy Zséli Illés bácsinak itt jelent meg az Úr Jézus Krisztus. Éppen kapálni indult egy reggel, s amikor a kereszthez ért, elvakította a fényesség. Letette a kapát, hogy soha többé fel ne vegye. Mert utána nem dolgozott egész élete végéig. Épített egy kis kápolnát házának udvarán, s ott fogadta a messze vidékről érkező betegeket, akikre ráimádkozott. Pénzt nem kért, de minden beteg hozott neki valamit.

Innen néhány száz méterre jobbra letért egy eperfákkal szegélyezett dűlőút Csurog felé. Gyermekkoromban mindig úgy képzeltem, azon az úton indulok el, ha világgá megyek. De sosem mentem világgá, amíg a tanyán laktunk, csak egyszer már a faluban, el is jutottam a Ferró-malomig, amikor apám utolért a vágató kocsival. Felkapott, maga mellé ültetett, pokrócba csavart, s így száguldottunk tovább. Pattogatta az ostorát, a szürke prűszkölt, lobogott a sörénye, s én teljesen megfeledkeztem közben arról, hogy világgá mentem. Csurogra azonban sosem jutottam el, azután se, pedig csak néhány kilométerre van Temerintől. Szerbek lakják, nagy bajszú, kucsmás parasztok, akik hangosak, ha berúgnak, kurjongatnak, karácsonykor pedig lövöldöznek a határban. Lakodalmakkor türelkőzöt fonnak a lovak sörényébe, és kendőket aggatnak a löcsökre.

Ezen a fákkal megtűzdelt csurogi úton haladtunk egy dűlőnyit, majd balra kanyarodva jutottunk ki a tanyára.

Az a másik tanya, amelynek emlékét ma már kissé halványabban őrzöm, szintén nem volt messzebb, de a falu másik, nyugati határában, a Szlatyina partján feködt. Az volt Molnár öregapám tanyája. A szlatyina is szláv eredetű szó, sziket jelent. Olyan volt az a rét, mintha kiverte volna a só. Fűve gyér, száraz időben a földje megrepedezett, a kis bara száraz medrét pedig mintha kilúgozták volna. Partján káka hajladozott a szélben. Errefelé mindig volt egy kis szél, nyugati szél, a fák törzse is mind kelet felé hajolt. Mintha a föld egy kissé megbillent volna.

Ez a másik tanya már nem az odakötöttség béklyó-

ját jelentette, csak az izgalmat és a keserőséget. Az izgalmat a réttel, a fákkal, a kazlakkal, a távolsággal, a szlatyinával és a madarakkal, és a keserőséget amiatt, hogy ott kellett élnem. Amikor már a másik tanyától örökre szabadultam, kiküldtek ide, öregapámhoz, hogy kisbéresként segítsek.

Minden szombaton hazamehettem. Vittem a szennyest. Átvágtam a réten, a barát átugrottam, nem volt másfél méternél szélesebb. A túlsó parton már dúsabb volt valamivel a fű. Aztán hirtelen megváltozott a táj: a zsiros, fekete bácskai földön két ember magasságnyira nőtt a kukorica. A legelőn túl kezdődött a Bognár családok birodalma. Mi csak Tromfosnak hívtuk őket, nem tudom, honnan eredt e név, de volt benne valami lélegzetelállítóan nagy. Talán azért, mert a tromf a kártyában a legerősebb lap. A Tromfos család volt a leggazdagabb a faluban. A három testvérnek legalább négyszáz hold földje volt. Pali és Pista maradt csak életben, a harmadik testvér meghalt a világháborúban, az ő részén az özvegy gazdálkodott. Csinos, egyenes tartású, fekete nő volt, sokan megkörnyékezték, de ő nem ment férjhez, mert az hitte, hogy csak a vagyonáért ostromolják.

Én csak messziről láttam azt a tanyát, sosem mertem megközelíteni, mert vad, fekete kutyák csaholtak az udvarán. A szlatyináról hazafelé vezető dűlőutat is elkerültem, gyalogösvényen menve vágtam toronyiránt a falunak. A Cigány-bara szegélyeként, ameddig a szlatyinából kacskaringós ösvény vezetett, kukoricaföldeken át, göcsörtös akácfák álltak. Ágaikon madarak tollázkodtak, ismeretlen madarak is, amelyek nagyokat és félelmeteseket rikkantottak. Szárnyuk suhogásától is félelem

szorongatta a torkom, és megfájdult a gyomrom. Minden szombaton, alkonyat előtt, erre mentem haza, mert így majd egy kilométerrel megrövidítettem az utat. A Tromfosék tanyáján vadul csaholtak a kutyák, s ezt hallva gyorsabban szedtem a lábam.

A vasárnap volt a leggyönyörűbb. A vasárnap a dél-előtti misével, ahová a mama mindig elküldött, de ő sose ment. Már szombat este megfürdetett a teknőben, lesürolt, vasárnap reggel tiszta fehérneműt kaptam, és az enyém volt az egész nap. Déli harangszóra mentem haza ebédelni, a mama mindig nagyon pontos volt. Amikor megcsendült a harangszó, az asztalra tette a levesestálat. Olyan volt a déli harangszó, mint az ebédre hívó csöngetés. Utána mehettem csavarogni, a futballpályára, a Cigány-barára, Bakos Andrisékhoz vagy Góbor Matyihoz, de én inkább a moziba mentem, mert akkoriban jött divatba a mozi Temerinben. Ott ólálkodtam előtte már kora délután, várva, hogy kinyissák az ajtaját, és első legyek. Minden filmet megnéztem. Volt, amelyiket kétszer. Aztán mentem haza nagy búsan, mert a mama már készítette a batyut, a tisztát, amit másnap magammal vittem.

Molnár öregapám tanyája más volt, mint a kertészlaposi tanya. Nagy, széles udvarán akácok sorakoztak, benőtte a fű és a papsajt, a kerítése mentén és a kapukijáratnál két nagy ecetfa terebélyesedett. Nyári konyhák, széles, nagy banyakemencék, komor aklok, istállók, nyári fészerek, magtárak, ólak, szalmakazlak, boglyák, a járgány s mellette a gőzölgő trágyadomb. A gémeskút mellett dézsa, abban mosakodtunk. A kút vize szőke volt, zavaros. Minden este odaterelt bennünket Molnár öregapám a dézsához – engem és a nagybérest –,

és meg kellett mosnunk a lábunkat is. Tégladarabbal súroltuk le repedezett sarkunkról a nap pizskát, a retket. Úgy kellett ledörzsölni.

Az egyszerű tanyai ház előtt virágoskertet varázsoltak a menyecskék és öregapám lányai. Volt egy kis elkerített kert is itt, lugassal, annak árnyékában álltak a kaputarak. Szenvedélyes méhész volt Molnár öregapa.

Az udvaron téglarakás, limlom, a ház mögött dudva, mindenütt trágyaszag. Az udvar közepén gőzölgött, füstölgött a trágyarakás. Az istállóban ökrök, barmok, lovak. Ha felmáztam a legmagasabb ecetfára, elláttam egész a faluig. Nagyon kíváncsoztam haza. Untam már a tanyai életet, lázadoztam magamban: miért kell nekem mindennap hajnalban kelnem, libákat, malacokat hajkurásznom véres lábbal a tarlón, amikor otthon nyugodtan játszhatnék a falusi gyerekekkel kiszedőcskét? De nekem minden nyaram ilyen volt, később is, már középisokolás koromban, kimentem a teheneket legeltetni vagy a földre dolgozni. A vakáció a munkát jelentette, visszatérést a falusi élethez. Később már nem volt szenvedés, legalábbis én nem éreztem annak. De ez a Molnár-féle tanya csak szenvedés volt. Most milyen jó rá visszagondolni, a reggelekre, az alkonyokra, libákra, tarlókra, bőgő tehenekre, mérges bikákra, a Szlatyinéral Akkoriban meg sírva panaszkodtam Illés öregapámnak, miért enged engem Molnárékhoz. Ő mindig figyelmesen meghallgatott, aztán megsimogatta a hajam. Nem szólt, a békesség embere volt. Mert ha szólna a Molnárok ellen, talán veszekedést, meg nem értést szítana a családban. Hallgatott inkább, és sajnált engem. Nagyon sajnált, néha még sírt is, olyan nagyon szeretett.

Még most is érzem a keserűséget a számban, ha visz-

szagondolok a hajnali ébredésekre, a forró delekre a tarlón, a lábmosásokra a dézsában, Bacskó gyerekeire, az öreg béresre, aki kegyetlen volt és irigy. Nyomorék volt kezére-lábára, azért fogadta fel öregapám, mert így nyomorékon nem kellett másnak, ő olcsóbb bérért megszerezte. És epilepsziás is volt, néha habot túrva fetrengett az istállóajtó előtt a trágyás szalmán. Ilyenkor én segitettem rajta, ami tőlem tellett. Vizes ruhával törölgettem az arcát, és masszíroztam a szíve táját.

Utáltam ezt a Bacskó gyereket. Piszkos volt, pállott szájú, ocsmány beszédű, irtózatot keltett bennem, de sajnálatot is azért. Kevés bért kapott, édesanyját tartotta el a keresetéből. Neki nem maradt semmi. A többi béres évente háromszor hazament a kocsmába, nagy mulatozást rendezett a Szötyiben, mert csak oda mehetett a béres. A Csillag gazda legényei nem eresztették be maguk közé. De Bacskó nem ment a Szötyibe se, mert nem volt rendes ruhája, és kinek kellett volna nyomorékon, olyan volt, akár az eltaposott bogár.

Molnár öregapám tanyáján mindig kulcsra volt zárva a kamra. A kamrában volt a méz cines, nagy kannákban. Itt függött a kolbász, a szalonna a rúdról. A kamra kulcsát a nyakába akasztva hordta, ki nem adta volna soha a kezéből. Zsugorinak ismerték a faluban, olyanak, aki még a templomi perselybe is csak gombot dobott aprópénz helyett. Mézet sosem adott, pedig de szerettem a mézet! Illés öregapám az életét nekem adta volna, Molnár nagyapa a mézet is sajnálta tőlem. Ha kértem tőle, kenyerre néha, azt mondta: „Elvitte öreganyád a kulcsot!”

Öreganyám, a mama édesanyja, korán meghalt, én már nem ismertem. Ő vitte el magával állítólag a kam-

ra kulcsát, de én tudtam, hogy ez nem igaz. Tudtam azt is, hol a kulcs. Nemcsak a mézeskannákra vigyázott az öreg zsigori, hanem a kolbászra, szalonnára is. A kolbász mindig megavasodott, ehetetlenné vált, mert szeptemberig nem engedett belőle vágni. A szalonna nagy része is szappanba került. Mit ettek akkor a tanyán fiai, Jóska és Pali? Ellopták a csirkét, a tyúkot, a tojást, levágták a kacsát, piacra vitték a búzát, a kukoricát. Annak az árából vásároltak. Így csinálták ezt mindenütt a fiatalok, meglopták az apjukat, az anyjukat, mert azok féltékenyen őrizték a vagyont. A mama is az Illés lányokkal éjszaka felszedett néhány zsák búzát – mesélték később nevetve –, s elvitték a zsidóhoz, a sarki kereskedőhöz, aki adott a búzáért gyöngyöket, fityuladíszeket, selyemkendőt, harisnyát, púdert és ami kellett a fiataloknak. Hiszen erre pénzt nem kaptak soha. Sok talmi kalárist árultak akkoriban, házalók járták az utcákat, mindenhová bekopogtattak.

Öregapám tehát hiába hordta a nyakában a kamra kulcsát, meglopták a gyerekei. Amolyan magába forduló parasztember volt, merő ellentéte Illés nagyapának. Soha senki nem látta kocsmában, moziba sosem járt, újságot, könyvet nem olvasott, csak a templomba ment el minden vasárnap délelőtt, a nagymisére. Onnan egyenesen haza, ebédelt, átöltözött, és kocogott ki a tanyára, megnézni, ettek-e a marhák, kaptak-e eleget inni a hízók, van-e a csirkék vályújában víz. De a tanyára is úgy ment ki, hogy rendszerint átmászott a kert hátsó kerítésén a kőfalon, s onnan aztán a temetőn átvette az irányt a szlatyinának. Rejtett, csak általa ismert utakon, kukoricásokon, réteken át, nehogy valakivel találkozzon.

Hétköznapokon már hajnalban megjelent a tanyán, ő ébresztette a bérest is. Ő adta ki az abrakot az állatoknak, a darát a hízóknak, a szemet a baromfinak, a napi kosztot a tanyának, mert nála voltak a kulcsok. Ő mondta meg, mi legyen az ebéd és a vacsora. Fehér bajusza volt, kemény tekintete, bozontos szemöldöke alatt mélyen bent ülő, fűrge járású szeme. Akár egy bibliai pátriárka. Kép nem maradt róla, én így őrzöm emlékezetemben.

Ki tudja, meddig maradtam volna a forró nyarak kesergő libapásztora, Bacskó béres céltáblája, aki vérző talppal szaladgál a disznók után is, ha nem szól közbe a sors. Egyszer, csépléskor éppen, a nagy munkában nem vigyáztak rám a lányok, öregapám még hajadon lányai, a mama fiatal testvérei, és én cukorért kapaszkodtam fel a konyha polcára. A polc magas volt, meg kellett valamiben fogódnom, és én belecsimpaszkodtam a tűzhelyen álló nagy fazék fülébe. A fazékban leves forrt, a cséplőmunkások ebédje. Aznap nem kaptak tyúkhúsleveset, mert magamra rántottam az egész fazékkal. Iszonyú fájdalommban felverte üvöltésem az egész tanyát. Az ingem foszlányokban lógott rólam, a bőröm is lehámlott.

Ez volt az első eset, amikor apám mérgesen kifakadt: „Minek vizitek azt a gyereket a tanyára? Hiszen olyan buták azok, hogy magukra sem tudnak vigyázni!”

Apám az Illés rokonságot százszor műveltebbnek, okosabbnak tartotta a Molnároknál. „Azok a tanyai tatók!” – szokta mondogatni. „Mit tudtok ti, akik a tanyán nevelkedtetek?” – vágta anyám szemébe is, számtalanszor utalva arra, hogy anyám lánykorában a tanyán élt. Én sosem mértem le így a különbséget, annyit

azonban én is láttam már akkor, hogy Illés öregapám műveltsége jóval magasabb fokú a falu átlagánál. Nagypapa állandó előfizetője volt egy napilapnak, vásárolta a hetilapokat, meghozatta a szakkönyveket gyümölcsstermesztésről, méhészetéről. Anyám is akkor szokott rá az olvasásra, amikor öregapám házához került. Filléres ponyvával kezdte, Rinaldo Rinaldinivel, a Rókus kórház rejtelveivel, aztán folytatta a temerini Katolikus Kör könyvtárának könyveivel, Jókaiival, Gárdonyival, Mikszáthtal, később Móricz Zsigmondot is olvasta, és ismerte a költők közül, Petőfin és Aranyon kívül József Attilát és Adyt. A Bácskában akkor még nemigen vásároltak könyvet, a módosak sem, mesélték, hogy a Tromfoséknál egyetlen könyv sem volt a házban, de azért a Katolikus Kör minden évben beszerezett tíz-tizenöt új művet Magyarországról. Ezt a mama mind kiolvasta. Hogy mikor volt rá ideje? Emlékszem, amikor még ő sütötte az egész háznak a kenyeret, éjfélkor bedagasztott, s amíg megkelt a kenyér, a pislákoló mécses mellé kuporodva olvasott. Én vele együtt olvastam ki a könyvtárat, utána következtek a Pesti Hírlap sárga könyvei.

A leforrázás után egy ideig nem engedtek ki a Molnár-tanyára, de az eset a legnagyobb sajnálatomra idővel feledésbe merült, s én a következő nyáron ismét megindultam a batyummal és szívemben a szomorúsággal, meg vékonyka botommal a kezemben, amit saját magam faragtam, a szlatyina tanyára, a libákhoz, a rőfögő malacokhoz, a csúfolkodó Bacskó gyerekekhez. A sors azonban beleszólt az életembe.

Mindig nagyon szerettem a mákot. Imádtam a mákos tésztát, mézzel. Libaőrzés közben a tanya környékén beléndekre bukkantam, ami olyan gubós, akár a mák. Azt

hittem, vadmák. Meg is ettem, s ettől rosszul lettem. Persze, panaszkodni senkinek se mertem, besettenkedtem a tanyára, és lefeküdtem a konyhában, magamra húzva a subát, amely tele volt bolhával.

És milyen különös is az ember sorsa! Pont aznap betegedett meg a szomszéd tanyán a gazda. Nagybeteg lehetett, mert a fia befogott a kocsiba, és lóhalálában vágtatott orvosért. Az öreg Jeszenszky doktor volt akkor a falu orvosa. Füttyösnek hívta mindenki. Mert az utcán hátrakulcsolt kézzel járt, s folyton füttyült. A zsebe tele volt cukorkával, ha gyerekekkel találkozott, a markába nyomott néhány szemet. Azt beszélték, hogy valahol nagy birtokai vannak, de ő otthagya, mert hivatásának él, gyógyítani akar. Pénzt csak nagyon ritkán fogadott el betegeitől. Legendák keringtek róla, ezek egyre csodálatosabb színben tüntették fel, különösen, amikor halála után fiatal, kapzsi, harácsoló orvosok jöttek a faluba.

Öregapám éppen az udvaron foglalatoskodott, s ez is micsoda véletlen! Hiszen ő sosem mutatkozott az udvaron. Elbújt a fészker alá. Az istállóba. A kert zugába. Most az udvaron volt éppen, és Jeszenszky meglátta, megállította a kocsit, lekecmergett és szétnézett a tanyán. Olyan ember volt, akit minden érdekelt. Bekukkantott az istállóba, a tehenekhez, lovakhoz, ökrökhöz, megnézte a hízókat, majd amikor már indult volna, öregapám meghívta egy kupica pálinkára. Elfogadta. „És ez is csodálatos dolog, mert csak nagy ritkán ivott. Bementek a szobába. Amikor a konyhába léptek, s öregapám félrehúzta a legyeket kizáró firhangot – ócska rongyokból varrták! –, az orvos a sarokban levő ágy felé vetett egy pillantást. „És ez a gyerek?” – kérdezte, csak úgy mellékesen, mert észrevett a suba alatt. „Azt hi-

szem, elrontotta a gyomrát! Mindent összeesznek ezek a gyerekek!” – mondta nagyapám, s bement az orvossal a szobába. Amikor néhány perc múlva visszatértek, az orvos fellebbentette az ajtón a függönyt, s vetett felém egy pillantást. Gyanús lehettem neki, a függöny csücskét öregapám kezébe nyomta, az ágyhoz lépett, kikapart, felhúzta a szempillám. „Hiszen ez mérgezés!” – kiáltotta izgatottan, majd átnyalábolt, és vitt ki egyenesen a kocsihoz, és megindult vágatva a falu felé. Öregapám ott maradt az út szélén tünődve és bosszankodva.

Kimosták a gyomromat, majd amikor jobban lettem, Jeszenszky doktor hazaszállított. Apám magánkívül volt. „Gyilkosok azok! Nem is emberek! A feleségét is az a rohadék rugdosta agyon! Börtönbe kellene zánni az ilyen gyalázatos embert!” Öregapámra mondta ezt, s akkor hallottam először, hogyan is halt meg a nagymama. Később suttogva esett egy-egy megjegyzés erről. Úgy mesélték, hogy állítólag Molnár öregapám egyszer vad dühében a hajánál fogva vonszolta a nagymamát, majd meg is rugdosta, és abba halt bele. Valami megpattant benne. De az orvosok semmi ilyet nem állapítottak meg, igaz, orvost már csak akkor hívtak, amikor a halálán volt. Dehogyis tett volna ő vallomást hites férje ellen! Hiszen szerette nagyon. Elhallgatta a veszekedést. De én ezt sosem hittem el, hiszen olyan jámbor, szinte együgyű ember volt Molnár öregapa. Hirtelen haragra sosem gerjedt.

Nem hittem ennek a mendemondának, de azért éjszakánként elképzeltem, hogyan támad szegény nagymamára. Hogyan üti, rúgja, s ilyenkor gyűlöltem. Milyen lehetett ez a Molnár nagymama? Fénykép nem maradt utána. A Molnárok akkor nem adtak ki pénzt ilyesmire.

Különben abban az időben Temerinben nem is volt fényképész, Újvidékre kellett mennie annak, aki fényképet akart készíttetni. De ha a mamára hasonlított, akkor nagyon szép volt, mert a mama volt a legszebb lány Temerinben. Így mondták nekem, és biztosan így is volt. Van róla fényképem, magas, karcsú, rózsás arcú, bársonyos tekintetű, barna hajú. Jókedvű volt, nótázott is, dalolt otthon vasalás közben, munka közben, s úgy dolgozott, mint egy férfi. Játékos lelkű asszony volt. Ha ő mesélt valamiről, akkor a tárgyak is életre keltek. Az állatok is beszéltek. Jött be hozzám reggel, hozta az üres moslékosvödröt, szívta a fagyos orrát, mert hideg december vágta kint a havat. Beszaladt a meleg szobába, ahol már ültem az ágyban. „Azt mondja a Pityu, hogy ő nem eszik. Elég volt neki a kukoricadarából. Mást akar a halála előtt!” – mondotta, illetve közvetítette Pityu malac üzenetét. „Hogyne, még hogy mást! Egyen ezt a gonosz Pityu!” – üzent mindjárt vissza. És én áhítattal hallgattam a malacok, a kisborjú, a ló üzenetét, amit ő közvetített. Még később apám is, mert átvette tőle ezt a kedves szokást. Nálunk a kutya is beszélt, és ezért volt olyan különösen szép a mi házunk, a mi életünk. Volt apámnak egy kis tamburája, arrafelé a tambura volt a hangszer, a faluban is tamburazenekar muzsikált lakodalmakon. Csak a németek szerették a fúvósokat. Hegedű, cigány nem volt. Egyszer hozattak egy bandát, de az két év múlva megszökött. Senki se mulatozott cigánymuzsika mellett.

Teknőcház díszítette a tamburát, s apám csodálatosan játszott rajta. Leült alkonyatkor a rozoga dívány sarkába, és pengetni kezdte. Azzal ringatott álomba. A zene szárnyán úsztam, egyre magasabbra lebegtem, a

beszédfoszlány már alig ért el hozzám, nagyon messze maradt a kutyaugatás, kinti kocsizörgés, reszelős tehénbögés, a nóta vitt, sodort. Nóta? Nem is nóta volt az. Apám csak pengette, ami eszébe jutott.

Milyen csodálatos itthon az élet! – sóhajtottam ilyenkor. Mennyire más, mint a szlattyinai tanyán, Molnár öregapámnál, ahol lámpát se volt szabad gyújtani, aludni zavartak, s rámdobták a bolhás subát. Véresre vartartam a bőröm reggelre. Ez meg itthon meleg fészek, tele dallal, álommal, szépséggel, melegséggel. Áldom azt a beléndeket, amit megettem, hogy elszakított attól a rideg, savanyú tej- és trágyaszagú élettől és hazavezérelt. Ó, csak el ne küldjenek ismét! Vállalok mindent itthon, csak el ne küldjenek! Megfogadtam akkor, hogy sose hagyom el többé a szülői házat.

Illés nagypapa nagyon kikelt magából, amikor Jeszenszky hazahozott, és betámogatott a kapun. Pedig ő galamblelkű nazarénus volt. „Nem engedem ezt a gyereket a tanyára! Ebből nem lesz paraszt! Taníttatni kell!” Ő mondta ki először. Legelőször. Szavait nagy csend fogadta. Taníttatni? Senki se tanult még az Illés családban. Soha. Itt hagyni a falut? Elszakadni ettől az élettől? Micsoda merészség! Vagy istenkísértés?

Apám, anyám rám nézett, mint az idegenre, úgy tekintett rám, és én lesütöttem a szemem. És ott maradtam akkor hosszú ideig öregapámnál, a nagykonyhában, mert ők ott laktak. Az volt a középső szoba a nagy házban. Az ajtó melletti sarokban egy asztal állt két székkal, elöl, szemben az ajtóval, a jobb és bal oldalon egy-egy magasra vetett ágy. Semmi más bútor nem volt a szobában. Az első szobában állt a szekrény és az almárjom a két ablak között. Abban tartotta a nagypapa

a bukszát a pénzzel. Az almárjom kulcsán pertli volt, de nem akasztotta soha a nyakába.

A konyhaajtón volt még kívülről egy kétrészes faajtó. Azt éjszakára mindig becsukták, belülről záródott. A falon óra ketyegett, egyik súlyán kulcs is volt, hogy nagyobb legyen a nehezék, és gyorsabb járásra serkentse a mutatókat.

Minden este, lefekvés előtt leborultunk az ágy előtt, úgy imádkoztunk. Aztán jött az én külön mesevilágom, nagypapa mellé feküdtem, s ő beszélni kezdett. Eltűnt a falusi ház, színes réteken futottam, ismeretlen városokban és vizek partján jártam, még erdőbe is betévedtem. Csak az óraütés hozott néha vissza egy-egy fél percre ebbe a világba.

Hol lehet most az a régi óra? Állok a konyhában, hiányzik az óra a falról, az ajtókat fekete drapériával vonták be. Behallatszik az első szobából a siratóasszonyok nyújtott éneke. Összekulcsolom a kezem.

„Miatyánk Isten . . .”

3

„Nem tudom mán, mikó vót, ahogy begyüttek, néhány napra rá, kidobóták a faluba, ment a dobos uccáruul uccára, verte a dobot és kiáltozta, hogy mindenki mennyen másnap a templom elé. Akinek kocsija-lova van, hát azzal mennyen. Montam apádnak, maraggyon itthon, de ő csak nevetett, ne féjj, mi bajunk léhet, hiszen nem vétettünk mi senkinek a világon. Asztán befogta a két lovat a kocsiba és ő is ment, meg a szomszéd, az Ist-

vány, meg a Kothaj, meg a másik szomszéd, az a szerencsétlen, akkó láttuk utójára . . .”

Megfogom a kezét, ne mondja. Csak felzaklatja magát. Ne beszéljünk most erről. Semmiről. Ülünk le a nyitott fedelű koporsó mellé, a siratóasszonyok közé, és nézzük most őt. Tíz perce sincs, hogy itt vagyok, hogy hazaértem, és már én is úgy beszélek, mint ők, mint mindenki a faluban. Azt mondom: Tyükör, sipka, fehér, siríny, kinyér, meg hajnába meg kóbász meg ennyi, innya az enni, inni helyett. „Szaggattyuk a kendéért, asztán leáztattyuk a barába . . .” Jellegzetes tájnyelv a temerini, a környéken sehol se beszélnek így a magyar falvakban. Három-négy nyelvjárás fonódik össze, szinte utcák szerint váltakozik, a Barán túli másképpen ejti a nyílt vagy a zárt e-t, megint másképpen a gyp-sori meg a Kastély utcai. És vannak utcák, ahol öznek. De a nyílt e nem olyan nyílt, mint a Dunántúlon, mégis meg lehet a két e-t különböztetni. Azóta megismertem egész Magyarországot, s bárhol jártam, mindig nyitott füllel figyeltem. Hol hangzik fel az általam ismert beszéd? Úgy örültem, amikor találkoztam vele Szolnok és Eger környékén, a Jászságban, mintha hazaértem volna. Ott mondták azt, Jászfényszaruban hallottam: „Fijatalabb embér vót az én anyámtul.” Nem anyámnál. Ott hallottam a lepke helyett a lipét, Jásziákóhalma környékén. Ha nem ismerem a falum történelmét, akkor a nyelvjárásból is megállapíthatom, hogy a lakosság nagyobb része a Jászságból érkezett Temeribe, a tizen-nyolcadik század végén. Van közöttük néhány palóc meg sváb, de csak elenyésző számban. Negyvennyolcban, a forradalom alatt, a szomszéd községek szerbsége Jellasich seregéhez csatlakozva felégette Temerint. Lako-

sai szétszéledtek, elmenekültek. Kevesen jöttek vissza az ősi településre. Helyettük, mert szükség volt a munkásokra, más vidékekről telepítettek ide szegénységet. Azután épült fel újból a község, most már mértanilag kicirkalmazott tervek szerint.

Minden háza barokk, tipikus alföldi parasztház. Utcái szélesek, fákkal szegélyezettek. A Fő utcán régen akác-fák és eperfák váltogatták egymást. A mellékutcákban csak akácok díszlettek.

Ülök a koporsó mellett, gyertyák fénye imbolyog a halott sárga arcán; orra hegyén parányi fény. A sírás fojtogat, ki kell mennem az udvarra. Gyászház. Tisztára mosott gang. Fejkendős öregasszonyok a kapu mögött. Sustorognak. Benyitnak kucsmás parasztok, jönnek és nyújtják a kezüket. Nem mondanak semmit, csak a kezüket nyújtják.

„Sanyi bátya, Sanyi bátya!” Nézek rá. Ki is ez? A Feri. A Feri a tanyáról. Ott él, ahol én éltem valaha, a Kertészlaposban, István bácsi fia. Szőke, mint én, erős termetű, egyenes tartású. Szakaszvezető volt a háborúban. Utoljára Bácsalmáson találkoztam vele. Ott beszéltünk, a háború után, én bírtam rá akkor, hogy jöjjön haza. A tanyára. Hogy válassza ezt az életet. Vádol? Csak néz rám, szomorúan.

Illés Feri valaha fogalom volt, a lányok nem tudták róla levenni a tekintetüket. Délceg, büszke tartású, szép arcú, mosolygós legény. Keménykötésű, bácskai. Újvidéken szolgálta a katonaságot, határvadász lett belőle. Szakaszvezető. Büszke volt rá a rokonság. Hányszor hallottam, amikor hazamentem a falumba a háború

alatt: „Bizony a Feri Tudod, milyen legény az? Kitüntetése is van neki!” Nekem sosem volt kitüntetésem.

Feri csapategysége utolsó volt a visszavonulásban 1944 őszén. Óbecsénél foglaltak tüzelőállást a fiúk. Onnan nyomták őket vissza, Újvidék felé, a Tiszán átkelt partizánegységek.

Temerin alatt újabb tűzbe kerültek. Elesett a kis csapat fölött parancsnokló őrmester, Feri vette át a parancsnokságot, de ő is megsebesült. Mell-lövést kapott, véresen rogyott a földre. Bajtársai felkapták, vonszolták volna, de mire Temerin főterére értek, úgy érezték, nincs már ennek semmi értelme, hiszen csak hörög, hörög. Bevitték a Kalmár-féle nagyvendéglőbe. „Vegyék ápolásba, mi megyünk tovább, mert nyomunkban van az ellenség!” – mondták a megrémült Kalmár Andrásnak, s máris futottak.

A kocsmáros nézte a padlón vérző honvéd szakaszvezetőt. Mit tehet ő? Felültette egy székre. Többen összefutottak. Valaki felismerte. „Ez az Illés Feri. Az István fia. Szaladjon már valaki, hívja az anyját, itt laknak a másik utcában!”

Szaladt is valaki, ahogy csak a lába bírta. Feri meg hörgött, köpte a vért, s egy percre se nyerte vissza az eszméletét. Futottak orvosért is, de az orvos elbújt valahová a lövöldözés elől. „Jaj, istenem, jaj, istenem!” – kiáltoztak, és egyre többen fogták körül a haldoklót. „Csak gyünne mán az annya!” De az anyja előtt egy német vöröskeresztes kocsi érkezett. Kiugrott belőle három katona, berohant a kocsmába, bort kért és pálinkát. Kalmár András rémülten rakta eléjük a bort és a pálinkát. Ekkor a németek meglátták a sebesültet. Székestül együtt felkapták, és lerohantak vele a sebesült-

szállító kocsiba s elrobogtak. Mindez csupán percekgig tartott. Mire Feri édesanyja lélekszakadva odaért, már csak alvadt vértócsa tanúskodott a padlón arról, hogy itt sebesült volt. „Hol a fiam? A fiam adjátok elő!” – szaladozott a szerencsétlen asszony. „Mindenemet vigyétek, a házat, a földet, az életemet is odaadom, csak a fiamat adjátok ide!” – tépte a haját és a ruháját. Senki nem szólt. „Hát hol a fiam? Meghalt? Eltemettétek?” Valaki hozzálépett, átkarolta, csitította, és elmondta közben, hogy a németek elvitték. „Az átkozottak! Rohadjanak meg a németek! Miért adtátok?” Mindenki le-sütötte a szemét. Mert miért is adták ezt a szerencsétlen haldoklót a németeknek? „Nincs közöttetek egyetlen bátor ember se?” – kérdezte Margit ángyom, a súlyosan sebesült Feri édesanyja. Nem volt. Mert senki se válaszolt. Hol voltak akkor a bátrak? Merre jártak?

A szerencsétlen édesanya kirohant az utcára, futni kezdett Újvidék felé, mert arra robogtak sebesült fiával. A vasúti sínekig jutott, ott összesett. Ájultan vittek haza. Napokig feküdt magánkívül, aztán belenyugodott fia elvesztésébe. Mert mi is lehetett más a sorsa annak a szőke szakaszvezetőnek? A szemtanúk is mondták, hogy már a végét járta.

De Feri nem halt meg. A németek Újvidéken felrakták egy betegszállító vonatra, az elvitte Németországba. Útközben megoperálták, kiheverte a súlyos sebet. A háború után Magyarországra került, én Bácsalmáson találkoztam vele. Egy jómódú parasztnál béreskedett. Szerelmes volt. Szerette a gazda lányát.

„Sanyi bátya! Mit tegyek? Maradjak itt, vagy menjek haza? A mama vár rám. Meg a tanya otthon!”

Mit mondhattam? Hogy menjen haza. Szót fogadott.

„Bár száradt volna el a lábam, amikor az első lépést megtettem” – mondja fojtottan a kút mellett, a kisház előtt, ahová utánam jön. „Inkább pusztultam volna el akkor, amikor ott ültem a széken a kocsmában!” Nézem s értem. Megérttem. Ő van most az én helyemben. Ő került ki arra a régi tanyára. Az én életemet éli. Úgy tekintek rá, mintha magamra néznék valahonnan nagyon messziről. A túlvilágról? Nem a túlvilágról, de egy másik világból. Ahová ő sosem ér el. Nekem is milyen nagyon nehéz volt!

Mondom most is, mint akkor régen, amikor rábeszéltem. Sztereotíp szöveg, lélektelen tanács. „Hiszen hazajöttél. Saját földeden dolgozol. Neked senki se parancsol. Megfizeted az adót, és békén hagynak. Mit akarsz mást? Ennél szabadabb életet? Ennél jobb életet?” Jaj, tudom, hogy hazudok most, galádul, de magamat mentem.

„Elet?” – néz rám, és nekidől a falnak. Meszes lesz a kabátja. És úgy marad sokáig, mint egy élettelen tárgy, egy zsák búza kivágott fatörzs a falnak döntve. Arca borostás, hetenként egyszer borotválkoznak csak a tanyai emberek. Bőre sápadt, pergamenszerű, mert a tanya egyetlen szobájának föld a padlója, nyirkosak a falai; dohos rajta az ünneplő, mert évekig a szekrényben lóg, nap nem süti, szél nem járja, beeszi magát a szövet rostjaiba a láthatatlan penész. A tanya elfelejtett szagát érzem rajta, s ha behunynám a szemem, akkor talán visszaszédülnék én is abba a régi világba. De nem hunyom be, most erős akarok maradni.

„Te nem tudod, Feri, milyen harc dül ebben a másik életben. Egymás torkának esnek az emberek. Te ott kint nyugodt vagy, még harangszót se hallasz, csak a ma-

darakat. Alkony. Virradat. Csendes esték. Mit akarsz?” – mondom, és erősen a szemébe nézek, szinte szuggerálom, hogy fogadja el ezt az érvet, mert ez az igazság. Kapaszkodjon bele abba, hogy másutt rosszabb, százszor, és nyugodjon meg. De az ember azt a másikat, a százszor rosszabbat akarja. Nem azt, ami van, nem a csendes tavak világát, hanem a háborgó tengerekét. És belém döbben: igaza van. Mert ha csak csendes tavak lennének a világon, akkor senki se kelt volna útra új világok felé. Akkor eltunyult volna az emberiség. És ha mindenki megelégedne az alkonyatok bíborával és nyugalmával, az éjszakák csendjével, a magánnyal, akkor mire ment volna ez a világ egyáltalán? Nem ismerem Ferit, nem tudom, mi forr benne, hát csitítom, mit is tehetnék érte? Igaz, én mondtam, jöjjön haza, de hát én jól akartam.

„Hazagyüttem, Sanyi bátya, azt mondták a szüleim, a mama főleg, az volt úgy oda, hogy nőüljek meg, már ki is nézték a nekem való lányt. Persze olyat néztek ki, aki gazdag, akinek van húsz holdja. Meg az én tizem, az már harminc. Módos gazda leszek a faluban. Megsüvegelnek. Szerelem? Nem fontos a szerelem. Az elmúlik, mondták. A föld pedig megmarad. A föld örök. Hát mit tehettem? Elvettem. Mert én jó gyerek voltam mindig. Szófogadó. Aztán gyűtt ez a bolond világ, a beszolgáltatás, mindent elvittek, de még többet követeltek, nem tudtam teljesíteni, konfiskálták a feleségem földjét, vagyis az apósomét, mert az ő nevéen volt még, s így maradt az én feleségem, mint az ujjam. Föld nélkül. Megvert az isten engem. De a mama csak folyton azt hajtogatta, majd visszaadják. A húgomat, a Margitkát is olyanhoz adta, akinek földje van. Sok földje. Nem baj,

ha csúnya. Csak földje legyen. Őket is megverte az isten, az ő földjüket is elvették. Újból kezdtek . . . Azóta gürcölök csak a tanyán, nem jut egy jobb gúnyára, nem gyühetek be néha mulatni egyet, pedig de szerettem a mulatozást leginykoromban, Sanyi bátya. De nagyon szerettem! De a fogamhoz vertem a garast, gyütt a gyerek, fel kellett nevelni, férjhez adni, most meg már mihez kezdjek? Elmúlt fölöttem az élet. Ötven múltam. És ott vagyok azon a ganyés tanyán . . .”

Hallgatok, mit mondhatok? Minden szava vád. Ki ellen? Zsunyi Margit ellen, aki az anyja? A büszke Zsunyi Margit, akit István feleségül vett, tőlünk a harmadik házban lakott gyermekkoromban. Apját agyonverték a határban. Ásóval hasította szét a fejét a szomszédja. A föld miatt. Egy barázdát elszántott. Szerezni nem tudott, hát lopott földet. Mert benne élt a föld utáni oltahatatlan éhség, olyan ez, mint a lángoló szerelem szívünk választottja iránt. Ezt örökölte a lánya, s ezt oltotta bele a gyerekbe is. A földért élni. Feri már kiáb-rándult. De nem, hazudik, csak háborog, mert megtudom később, hogy a lányát olyanhoz adta, akinek sok földje van. Mert a föld, ugye, örök. Csak, sajnos, a mi életünk nem az ezen a földön. Mennyire bácskai ez a mentalitás, ahol mindenki rabja a földnek. Nálunk csak az számított embernek, akinek földje volt. A nincstelennek nem is köszöntek, az bugris volt, cseléd volt, nap-számos volt, kubikolni járt, vagy részaratónak szegődött. Szegény legény, béreslegény csak a szegény legények közé mehetett, mert ha nincstelen létére betévedt a Csillag-vendéglőbe, onnan összeverve dobták ki a

gazdag parasztleányok. Évtizedekig nem fordult elő olyan eset, hogy szegény lányt gazdag legény vezetett oltárhoz vagy fordítva. Ilyesmiről csak a nótában hallottak a temeriniek. Meg a mesében. De a mesében minden megtörténhet. A föld házassult a földdel, s még az is számításba jött, hogy hol, merre van a föld. De, hogy a lány szőke-e vagy barna, púpos-e vagy sánta, azt soha senki nem kérdezte. Az nem volt érdekes.

Az ilyen házasságok ellenére is szegény község maradt Temerin. Tizenkétezer lakosának összesen tizennyolcezer hold földje volt, egy emberre másfél hold jutott. De a falu ötven százalékának nem volt földje, vagy csak egy holdon aluli kis kertecskeje, amit az aszszony művelgetett. A birtokos parasztoknak nyolc-tíz holdjuk volt, ez volt a középréteg. A harminc holdasok csak nagyon kevesen voltak, az ötven holdnál nagyobb birtokokat az ember a kezén meg tudta volna számlálni, s csak egy-két birtokos volt száz holdon belüli.

Hétfőn hajnalban, napkeltekor már megbolydult a falu, kerékpárok százai keltek útra a kubikosokkal. Tarisznya a nyakukban, a tarisznyában ötkilós kenyér, egy nagy darab szalonna, három-négy fej hagyma. Egy kis tarhonya külön zacskóban. Ez volt a heti elemózsia. Mire szombaton leszállt az alkony, már jöttek haza sűrű rajokban. Aki nem kubikolni járt, az szőlőmunkát vállalt a Fruska Góran, a Szerémségben, az volt a legközelebb hozzánk. Huszonöt kilométerre Temerintől. Sokan beálltak a kőművesekhez, mert a világháború után, a húszas években nagy építkezések kezdődtek Újvidéken. De eljártak távolabbra is, Belgrádba, Zágrábba, so-

kan Boszniába mentek. Összerakták a dinárt, takarékoskodtak, hogy földet vegyenek. Előbb csak negyed holdacskát. Ahhoz később még egy negyedetet ragasztottak. Aztán egy holdra hizlalták a vagyont. Ha valakinek sikerült ezt is megduplázni, nem ment többé a kubikosokkal, és otthagya az építkezést is. Akkor már földje volt. És a föld odakötötte a faluhoz.

„Könnyen él az, van neki elég föggye!” – mondogatta a mama a Zelenkára, aki szomszédunk volt a tanyán valaha, és huszonöt holdat birtokolt. Jó, zsíros, fekete földet. Pedig a Zelenka mindig beteges volt, „göthös”, mondogatták rá, mert köhécselt. De hát számít az? Van földje. Az a fontos. Akinek földje van, az boldog, akkor is, ha fél lába van vagy fél szeme. Így tartották nálunk.

És most itt áll velem szemben ez a hirtelen megöregedett, ötvenesztendőös férfi, aki valaha büszke szakaszvezető volt, aki hős, akit Zsunyi Margit nevelt a föld határtalan, szinte misztikus szeretetére, és azt mondja, hogy bár szakadt volna le a lába, amikor az első lépést megtette hazafelé. A föld felé. Akinek nem kell a föld. Micsoda nagy változás ment itt végbe? Mindeniben? Vagy Feri csak kivétel? Egy eltévelyedett, egy hitehagyott, egy földhöz hűtlenné vált lázadó? Égő szemét keresem, zavaros a tekintete, kapaszkodna belém, hátha segíthetek rajta, de én tudom, hogy nem segíthetek, még csak vigasztalni se tudom. Mit is mondhatnék neki mást, mint amit már mondtam arról, hogy másutt még rosszabb, hogy örüljön a magányos szigetnek, ahol él. Érzem, hogy ez nem hazugság, ez vigaszt jelentene, ha értené. De ő nem érti. Én már talán meg tudnám becsülni a magányos sziget Robinson-életét, töb-

bet jelentene mindennél, de ez a sziget nem az a bácskai tanya, ahol Feri él. Nem az a régi életforma, amely fölött elviharzott egy fél évszázad. Hogyan maradtak meg ebben a szörnyű viharban mégis? Mert olyan erősen a földbe kapaszkodtak itt az emberek, hogy még az orkánok se tudták kitépni a gyökerüket. Alakult itt is néhány közös gazdaság a háború után, amikor az volt a cél, hogy mindent államosítsanak. Később, amikor a városi piacokra egyre több élelmiszer kellett, széthullottak ezek a szövetkezetek. Mindenki visszakapta a földjét, lovát, tehenét, és folytatta ott, ahol a háború előtt abbahagyta. Vitte a terményt piacra, hizlalta a malacka, nevelte a baromfit, köpülte a vaját, és túrórt készített. Később traktort vásárolt. Volt, aki kombájnt vett. Teherautót. Szobabútort, kényelmes fekhelyet csak a legvégén. Az nem számított. Csak a vagyon. Rendelt mondta ki, hogy egy családnak csak tíz hektárja lehet. Ez a maximum. Tíz hektár: tizenhét hold. Amikor ezt elérték, akkor vásároltak már egyesek olyan dolgokat is, ami az élet kényelmét szolgálta. De csak egy ideig. Aztán rájöttek, hogy ki lehet játszani a törvényt. Idős házaspárok, akik negyven, ötven évet éltek le együtt, megértésben, tisztességben, elváltak egymástól. Kígyót, békát kiabáltak egymásra a bíróságon. Leköpdösték egymást. Csak azért, hogy a bíróság kimondja a válást. Minél hamarabb. Akkor már joguk volt kétszer tizenhét holdat birtokolni a fekete bácskai földből. Két maximumot műveltek, külön-külön, de azért együtt laktak. És a fiukat, ha nagykorú lett, elüldözték, éljen külön, mert akkor neki is joga van a maximumhoz. És boldogan, befelé forduló mosolygással, jókedvvel, kifelé mogorván, morcosan túrták a földet tovább. A síríg.

Ez a Feri meg menekülni akar – de hová? Sajnálom, de csak állok előtte mereven, kissé fásultan és fáradtan.

„Mit csinájjak, Sanyi bátya?” – szakad belőle ismét a szó, s erre már lesütöm a szemem. Befelé indulok, a házba, a mamához, aki a gangon áll, s köténye sarkába törülgeti a szemét. „Rohaggyon meg ez a világ, nem nekem való ez! Átkozom magam, hogy hazagyüttem. Élek a tanyán, akár a barom. Mikó vótam én moziba? Öt esztendeje. De nem is értem azokat a filmeket, rohassza el őket az ég. Nem az én világom ez. Egyszer mindent főrugok, főmegyek a pallásra, és felkötöm magam. Nem köll nekem a föld, leszarom a földet, a vagyont. Rendes életre vágyok. Mikor ettem én rendeset? Főzzük a krumplit, télen a görhét, levágjuk a disznót, bőfögünk, isszuk a vinkót, ez az élet. A dunna alá bújok az asszonyhoz, ez minden. Újság oda nem jár ki, könyvet nem olvasok, rá se érnék, tele vagyok munkával, nyakig koszos mindig, estére fáradt, s petróleum mellett nincs is kedvem olvasni...”

Kullog utánam, hallgatom, de átfolyik rajtam, akár a nagy sirám, amit a szobából kihallok. A Miatyánk, az Üdvözlégy, aztán az ének: „Siralom völgyéből kiáltok feléd...”

„Aszt mongya akkó este, ténnapelőtt szegíny, hogy jaj, úgy belémhasított a fájás, ide az ódalamba, mutatta is. Odaszaladok. Kérdezem tőle: fáj? Rámnéz, zavaros a szeme, lefittyed a szájaszéle. Nem szól semmit többet, csak leül az ágy szélére. Aztán kisübb felsóhajt: Nekem el köll menném. Léjárt az én időm!... Ezt mongya és én meg majd az eszémet vesztém, rángatom, simogatom,

mit aggyak, mit akarsz? Mondd, mindént mégtészék. Ő asztán csak annyit kér, hogy hozzak egy kis pájinkát. Nagyon szerette mindig a pájinkát. Osztán mégitta, oszt ledült az ágyra, ugy ruhástul, lé se tuttam húzni róla. Nézte a plafont, nyitva vót a széme. Aztán égyyszer csak bécsukta. És méghalt. Elmént . . .”

Anyám meséli szipogva a gangon, kötényének sarkát morzsolgatva. De a szeme száraz. A messzeségbe réved. Apámat látja? Én is. Hol a feje fölött csapta össze a tenyerét, hol a csizmája száraára csattintott nagyot, s úgy kiabálja kihevülten: „Sose halunk meg!” Molnár Pali lakodalmát ültük. Ő volt a legfiatalabb testvére a mamának. Novák Ilonkát vette feleségül, s Molnár öregapa nagyon ki akart tenni magáért, merthogy két lányának annak idején nem csinált lakodalmat.

Úgy volt, hogy a két lány, Katalin és Viktória egy faluba megy férjhez, Tiszakálmánfalvára. Már hetekkel előtte nagy volt a készülődés. Úgy tervezték, hogy csak a lakodalom másnapján mennek át a vendégek Tiszakálmánfalvára, fellobogózott kocsikon. Tizenöt kilométernyire volt csak a falu Temerintől, ha átvágtak a határon, toronyiránt. Új telepítésű, szegény falu, elmara-dott, de a legények, akik kérőbe jöttek, gazdagok voltak és délcegek, nagyon mutatósak.

A lakodalmat megelőző napon, hétfőn, mert Temerinben kedden tartották a lakodalmakat, levágták a disznót, a borjút, megkopasztottak vagy száz csirkét. Napok óta sütötték a süteményeket a német asszonyok. Minden lakodalomba német asszonyt hívtak sütni, főzni, mert azok nagyon értették a módját. Furcsa dolog,

hiszen a németek általában rosszul főznek. Temerinben mégis ők voltak a legjobb szakácsok. Nem volt titok, miért.

A leggazdagabb sváb is beadta a lányát Újvidékre szolgálni. Felpakolta, amikor eladósorba került, bevitte a városba, kínálgatta az uraknak. Becsöngetett tanárhoz, ügyvédhez, orvoshoz, törvényszéki bíróhoz, ismertebb kereskedőhöz. „Fogaggyák föl, tisztességes lány ez, csak egy kicsit még butuska. Falusi. Majd segít a konyhán. Meghálalom!” És ezzel már hordta is be a lány kis motyója mellett a baromfit, a friss tojást, sonkát. „Fizetség nem köll. Ingyen adom a lányom! Csak bánjanak vele jól, hozok én még hízott libát is!”

Így a lány ott maradt szolgálonak, és mindent megtanult. Elsősorban teríteni, tálalni, megtanulta a rafinált ízű szerb ételek készítését, ellesett valamit a párizsi konyha rejtelméből, aztán továbbment, más házhoz, így vándorolt, hordta utána az apja a hízott baromfit, a tojást, a túrót és a tejfelt. Egy esztendő múlva hazament a faluba, és férjhez adták.

A németek példáját később követték a magyarok is. Nem a szegény lányok, hiszen azok valóban cselédnek álltak el, hanem a módosabb parasztok lányai. Olyan lányt Temerinben nem vettek el a legények, aki nem volt legalább egy évig cseléd valahol a városban. Ingyen cseléd.

De ha valaki megkóstolta a temeriniek foszlós kalácsát, sokféle süteményét, sültjeit, mártásait, akkor nem tudott hová lenni a csodálkozástól. Honnan tudja egy bugris paraszt a Gyepsoron, hogy a halat majonézzel eszik és kés nélkül? Mert tudja. És hogy a vörösbort szobahőmérsékleten isszák? Meg hogy a nemesebb bor-

nak talpas pohár jár? Hát ezért hívták lakodalmakhoz a német asszonyokat.

Mondom, nagy lakodalomra készülődött a Molnárporta. Két zenekart fogadtak fel, felváltva húzzák majd a tamburások és a rezesek. A vőfélyek felpántlikázott lovakat fogtak a kocsik elé, és úgy járták be a falut, hívogatni a nagyszámú vendéget. Az udvaron óriási sátrat vertek, az alatt terítettek, de a szobákat is mind kiürítették, a fészter alá kerültek az ágyak, csak az asztalok maradtak bent a székekkel. Az evőeszközt Péter Karosi üzletében bérelték: ötszáz tányért, ugyanannyi poharat és evőeszközt. Meg tálakat, tortatartókat, mindent, ami kellett.

A lagzi azonban elmaradt. Amikor megérkeztek Tiszakálmánfalváról a legények, zeneszóval indultak a lányos házhoz. Ott zárva találták a kaput. Csak nem halt meg valaki?

Az történt, hogy Kati elszökött az éjszaka egy szegény legénnyel, Uracs Palival, mert azt szerette halálosan. Még ruhát sem vitt magával, ott maradt a menyasszonyi fátyol is, meg mindene, csak egy pendelyben ment el. Az öreg Molnár magánkívül volt dühében, le is fel szaladozott az udvaron, berúgta a kamraajtót, belesett a jászlak alá, felment a padlásra, és úgy ordított, hogy az egész környék hallotta: „Megölöm, ha előkerül!” Nem került elő. Viktória zokogott: hogyan menjen ő egyedül Tiszakálmánra, ahol senkit se ismer? De azért a vőlegény csak felpakolta, s elrobogott vele, ott esküdtek meg másnap. Temerinben nem volt lakodalom, öregapám mindent lesöpört az asztalról, összetörte a tányérokat, majd kiment a tanyára, és hetekig nem került emberek elé. Nagyon szégyellte magát. De lám, milyen

a sors, Kati boldog volt a választottjával, Viktória meg folyton panaszkodott, hogy iszik az ura. Jó gazda Kovács János, de túlságosan szereti a bort.

Pali esküvőjén tehát azt a régi, elmaradt lakodalmat is pótolni akarták. Mindenkit meghívtak, akit akkor, és most is két zenekart fogadtak. Gyermek voltam még, ott lábatlankodtam a sürgölődő, forgolódó asszony népesség között, hallgatóztam, mit mondanak a lányról, Ilonkáról. Elmondták, mennyi földje van az apjának, mit jussol majd, milyen lesz a stafírungia, meg hogy hányan megkérték már a kezét, de mindenkit kikoszarzott, mert várta az igazit. Bár anyja sírva mondogatta neki: „Ráérsz még, lányom. Hiszen a vőlegényed még katona se vót!” Öregapám azonban sürgette a házasságot. Számításból. Ha Pali fia elmegy katonának, másfél évig hiányzik egy munkáskéz a tanyán. Addig majd a menyecske segít. Ezért úgy döntött, hogy nyomban a házasságkötés után kiköltöznek a fiatalok a tanyára. De mi legyen az idősebb testvérrel, Jóskával, aki még legény? „Majd arra is mos meg főz a menyecske!”

Mi gyerekek már kedd reggel gyülekeztünk a ház előtt. Délben megjelent a tamburazenekar is, a tízesbanda. Megindult a ház népe a menyasszonyért. Elöl ment a vőlegény, egy nyoszolyólánnyal, mögötte a násznagy a feleségével. A násznagy az apám volt. Almába szúrt rozsmaringot tartott a kezében, akár a királyok a jogart, olyan büszkén vitte. Ezt sosem adta ki a kezéből, úgy vigyázott násznagyi jelvényére, mint a legnagyobb kincsre. Mert ha azt ellopták tőle a legények, akkor nagyon drága pénzért válthatta csak vissza. Sokszor egy tehén árába is belekerült.

A zeneszóra kinyíltak a kapuk, ablakok, mindenki lát-

ni akarta a lakodalmas menetet. A vőfélyek fonott kalácsot vittek a literes üveg nyakán, abból tördöstek, és adtak mindenkinek. A boros flaskát is meg-meghúzták a kíváncsiak. A menetben vonuló vidám fiatalok a zenét túlharsogva kiabálták: „Icca te, lakodalom!” Meg ilyen rigmusokat:

*Aki minket kinevet,
b a meg az egeret!*

Vagy ilyesmit:

*Ki irigylí életünket,
szopja meg az üvegünket!*

A templom előtt már csoportosan álltak a lakodalomlesők. A vigalomnak éppen úgy megvolt a törzsközönsege, mint a temetésnek. A fiatalabbak kifutottak az útra, szemük fölé árnyékolt tenyérrel lesték: jönnek-e már? Mert a lányos háztól előbb a községházára mentek, az anyakönyvvezető elé, s onnan már egymás mellett, karonfogva érkeztek a templomba. A násznagyok bementek a plébánoshoz, lefizették az esketési díjat, letettek a pap asztala mellé egy-egy demizson bort, kibrakták a szatyorból a sülteket, a kalácsot, a süteményt, mindenkől a legjobbat, mert a plébános nem fogadta el a meghívást. Talán hogy ne kerüljön pénzébe, mert az ősz hajú Kopping Gáspár nagyon fősvény volt. Káplánt se tartott, hogy ne kelljen fizetnie. Maga misézett, maga temetett, keresztelt, esketett. A fogához verte a garast, szerette nagyon a potyát, örült a lakodalmaknak, mert ilyenkor annyi mindent kapott, hogy napokig elélt rajta. Az egyik demizson bort el is adta.

Mesélték, hogy amikor gazdalegény szegény lányt vett

feleségül, tízévenként egyszer ha előfordult ilyesmi, akkor ilyeneket kiabáltak az utcán, a vőlegényesház vendégei:

*Kemencében sült a lepény,
Menyasszonyunk jaj de szegény!*

Molnár Pali esküvőjén még a harangokat is megkon-dították. Szólt az orgona, a nyoszolyólányok virágot szórtak az ifjú pár elé. Megindult a menet hazafelé, a vőlegényes házhoz. Most már odatartozik a menyasz-szony.

*Aki minket nem tart jónak,
Teremtse az isten lónak,
Vagy szürkének, vagy fakónak,
Vagy búszéves kiscsikónak!*

De apámnak is, a násznagyuramnak, szintén kijutott:

*Vörösbagyma baja nélkül,
Násznagyuram gatyá nélkül...*

A nézők, a báméskodók hazáig követték a lakodal-mas menetet. Szilák Pista, a falu bolondja vezette őket, ő néha a zenészek elé szaladt, vezényelt kampós botjával, aztán a násznagyhoz ment, pénzt és bort kért tőle, a vőfélyek megittatták, tántorogva dalolt és kiabált ő is, csúnya dolgokat, de tőle fel sem vették. Ilyet például:

*Fogadjunk egy liter borban,
Gyerek van a menyasszonyban!*

Mire hazaért a lakodalmas menet, esteledett. Az esküvőt mindig délután tartották, négy óra tájt. Hat volt már, amikor az asztalhoz ült a vendégsereg. Pattogó rigmusokkal hozták a vőfélyek a vacsorát, minden fogáshoz mondtak valamit. Nagyidei Dani volt a fővőfély a faluban, őt minden lakodalmos házhoz meghívták, mert nagyon szép verseket tudott. Még az apja hagyta rá örökül a vőfélykönyvet, oda nem adta volna senki-nek. De így is eltanulták tőle a legények, és ahogy öregedett, úgy maradoztak el a meghívók. Új, friss erők léptek a helyébe, akik már többet tudtak, s nagyobb, ércesebb volt a hangjuk.

Majdnem minden lakodalomban ugyanaz volt az étel-ek rendje. Először pálinkát kellett inni, még a gyerekeknek is. A násznagy felköszöntötte az ifjú párt. Azok a vendégek egészségére emelték poharukat. A zene tust húzott. Utána nyomban megérkezett a gőzölgő húsleves csigatésztaival.

Vacsora alatt a zene néma maradt, a zenészek is ettek. Csak a vőfélyek rigmusa pattogott.

A levest főtt hús követte, főtt szárnyas, csirke, kacska, pulyka. Ehhez paradicsomszószt és tört krumplit adtak. Meg rizsát. A harmadik fogás volt a sült hús. A pece-nye. De a sültekkkel együtt hozták ki a paprikást is. Ki mit szeret, azt vegyen. Ehhez már csúszott a bor, illet az ecetes paprika vagy a savanyú uborka. Volt sült kolbász is, sok helyen készítettek hurkát.

Utoljára maradt a toros káposzta, sok tejföllel, daga-dóval, pofaszalonnával. Ezután került az asztalra az apró sütemény, majd később a torták sokasága és sokfé-lesége. Tortát majdnem minden vendég hozott, ezt mind az asztalra rakták, rendszerint az elé, aki hozta. Ezért

mindenki a szomszédja előtt levő tortából vágott, és végtelenül dicsérte. „Hát ilyet mán régen éttünk, ugye, anyjuk! Ezt kóstold meg!” A válasz: „A maguké se görhe ám!”

Éjfélkor a menyasszony levette a fátyolt, menyecske-ruhába öltöztették. Temerinben a menyecskék fityulát hordtak kontyba szedett hajukon. Fityulát csak asszonyok hordhattak, lányok nem. A fityula három részből állt, fityegője tenyérynire lelógott, védve a nyakat. Rózsás mintájú selyemből vagy egyszínű anyagból készült, de gazdagon díszítették aransujtások, csipkék.

A szegény helyen menyasszonytáncot jártak. Pénzért mindenki táncolhatott a menyasszonnyal. A vőfélyek fonnott kosarat tettek a násznagy elé, aki elkiáltotta magát: „Eladó a menyasszony!” Először a vőlegény, azaz már az ifjú férj kérte táncra, ő pénz nélkül táncolhatott vele. Az utána következők sorra a násznagy elé járultak, és bedobtak az asztalra helyezett kosárba egy bankót ezzel a felkiáltással: „Enyém a menyasszony!” Így ment ez egész addig, amíg volt érdeklődő a menyasszonytánc iránt. Összegyűlt egy szobabútorra való is. Vagy a lakodalom ára. De a módosabb gazdáknál szégyen lett volna menyasszonytáncot rendezni. Oda csak ajándékot lehetett vinni.

Mit vittek ajándékba Temerinben a lakodalmas házhoz? Étkészletet, porcelánt, kristályt, konyhafelszerelést, edényeket, újabban, hallom: mosógépet, és hűtőszekrényt, rádiót, lemezjátszót, televíziót és szőnyeget, függönyöket visznek. De most már nem gyalogosan vagy felpántlikázott kocsikon mennek a templomba sem, hanem autón robognak, és valamelyik vendéglőben rendezik meg a lakodalmat. Esetleg Újvidéken, ahol pincérek

szolgálnak fel, és étlapról választhat magának lakodalmi ebédet vagy vacsorát a vendég.

Molnár Pali lakodalmában láttam apámat mulatni, amíg tapsolva táncolt, a mama kezébe adta a násznapgi almát a rozsmaringgal. Nagyokat kurjantott, göndörített hajtincse a homlokára hullott. Mindenki azt hitte, hogy bodorítja a haját, kolmizza, ahogy nálunk mondták, vassal sütögeti bodorra. Csak fésűvel és a kezével igazgatta meg, nagyon értett hozzá, egyetlen mozdulattal meghullámosította. Valamikor borbély akart lenni, amikor még öregapám azon tűnődött, hogy a gyerekeket mesterségre kellene fogni. Ki mi szeretne lenni? Apám borbély szeretett volna lenni, Jani gyerek ács, István kereskedő vagy zenész. Imre: úr. Ő az is volt világléletében, sosem dolgozott. El is úszott a család vagyona. De valamennyien parasztok maradtak, mert nagyon nagy erő kellett ahhoz, hogy valaki elszakadjon a földtől, a régi élettől. Bennük nem volt annyi erő. De később mind megbánták, hogy parasztok maradtak, apám gyakran kesergett: „Úlhetnénk a hűvös, szagos műhelyben!” Később meg az volt a vágya, hogy portás legyen valahol. „Annak a legjobb. Van egyenruhája, tisztelik, becsülik, dolgoznia nem kell, csak ül a kisszéken és nézi, ki mikor megy, mit visz. És nyugdíjas állás!”

Azt, hogy nyugdíj, áhítattal mondták ki mifelénk a parasztok. Irigyelték a postásokat, vasutasokat. Lakott a mögöttünk levő utcában egy váltóőr, Zavarkó Mihálynak hívták, a Grisza fürdő közelében meg egy volt pályamunkás. Azokra olyan tisztelettel néztek, akár a Tromfosokra vagy Stuchlik Lajosra, akinek nyolcvan hold földje volt a Nagybara mentén. „Mert a Zavarkó, a fene a ragyás képit, csak bémégy a kocsmába, Feri! –

kiáltja, hozzá mán két decit. Tisztán. Oszt csörgetve le-
dobja a pízta, van néki, minden elsején hozza a postás a
nyugdíjat!”

A mama fogja a karomat, kapaszkodik belém: „Aszt
mondja, lejár az én időm. Hozzál egy kis pájinkát...
Megitta, nézte a plafont, nyitva vót a szeme, aztán csak
becsukta és meghalt. Elmént...”

Talán már ötödször mondja, görcsösen, mint a gyerek,
aki megtanulta a leokét, és most a tanító felelteti. Több,
mint ötven éve éltek együtt, jóban, rosszban, néha acsar-
kodva egymásra, tépve egymást, de inkább nyugalom-
ban, boldogságban. Munkában. Nagy, erőt sorvasztó,
izmot szakajtó, életet és kedvet elszívó munkában a föl-
dön. Hány hajnal érte őket talpon? Hány éjszaka leste
fáradt kidőlésüket a barázdából? Hány vakító nyári
nap, delek és délutánok? Esős ősök, virágos tavaszok
és zimankós telek. És most egyszerűen csak becsukta a
szemét és meghalt. Ennyi az egész. Semmi több. És ezen
nem tud napirendre térni, mondja, mondja belém ka-
paszkodva, én meg látom apámat ismét fiatalon, kezét
csapkodva táncol a zene forgó, viharos ütemére, és azt
kiáltozza: „Sej, sose halunk meg!”

Kati nena, az a bizonyos Kati, aki elszökött a lako-
dalma elől, odacsoszog hozzám. „Segíts mán, hozzád ne-
kem egy kosár csutkát!”

Indulok a kosárral a kamra felé, a padlásra van a
csutka.

Penész- és kócszag, egérszag és avas szalonna átható illata. A kamrában tárolják a füstölt húst, a sonkát, a kolbászt: ott lógnak a szalonnaoldalak, elegendő egy felborított vödörrre állni, már eléri a háziasszony a kés-sel, és lenyisszantja belőle a szükséges darabkát.

Van itt egy régi fiókos szekrény, valaha díszes szobabútor lehetett, talán még öregapám legénykorában. Mikor is volt legény? A Bibliába, a hátsó borítólapra berírta valaki szállkás betűkkel, valószínűleg még lúdtollal: „Az Úr 1858-ik esztendőjében született András.”

Kié lehetett ez a Biblia? – tűnődtem rajta, lapozgatva szürkülő lapjait. Talán az ükapámé? A szekrény sok fiókjában mindenféle limlom. Gyermekkoromban nagyon izgatott ez a szekrény, sok fiókjának ismeretlen és értelmetlen kincse: csavarok, szögek, gombok, ajtókilincsek, sarokvasak s mindenféle ismeretlen rendeltetésű apróságok. Maradt itt még az eladott tüzes gépből is alkatrész.

A kamrából vezetett fel a falépcső a padlásra. Kötél függött mellette, hogy bele lehessen kapaszkodni. A falon pókhálós kép, öregapám obsitja. Lovon ülő huszár, kivont karddal, vadul vágatva száguld vissza most hozzám az időből ezen a képen. Drága jó öregapám!

Ha elindult a határba, mindig maga mellé ültetett a kocsira. Büszkén ültem mellette, hiszen őt mindenki megsüvegelte. Fehér, nagy bajusza tiszteletet parancsolt, megfontolt szavára hallgattak. Az idő távlatából látom: bölcs ember volt, és ezt csak most értem meg. Tiszta lelkű, romlatlan paraszt, nem káromkodós, nem duhaj,

mégis izig-vérig bácskai. Ő volt a Bácskának nyugodt, megfontolt, örökké változatlan arca. Illés öregapám, a nazarénus.

Megtisztítom a pókhálótól az obsitot, nyolcévi szolgálat után kapta, útnavalóul a civil életbe, Anno 1876. „De nagyon más világ vót itt akkoron. Gatyába járunk, nyomtattunk, mer cséplő se lévén . . .” Így beszélt, a Biblia nyelvén, Károli Gáspár Bibliáját olvasgatta folyton, amióta nazarénus vált belőle. A nazarénusok között is a fő: Szolga. Aki prédikált. Hogy hogyan jutott el odáig, azt sosem mondta, s én sosem kérdeztem tőle.

Az ő elbeszéléséből ismertem meg azt a régi bácskai világot, a legénykorát, a huszárkalandjait Keszthelyen, a későbbi családalapítást, a világ változását. Eleinte csak mesélt este, amikor lefeküdtünk, és én mellé húzódtam. A pórul járt rókárról, farkasokról, furfangos vásározókról; később már felnőtt meséket mondott: az életéről. A régi világról. Ott jártam vele együtt, ő sarkantyús csizmában, mentésen, oldalán karddal, én mezítláb kocogva: Keszthelyen. A régi laktanyában, ahol lovak horkantottak, kengyelek csörögtek, hangos vezényszavak harsantak, németül és magyarul, káromkodások csattantak fojtottan, és érezni lehetett a lóhúgy csipős szagát mindenütt. Meg a faggyús csizmazsírét.

„Káplár Illés nem pecsuknyi!” – kiáltotta egyszer az ezredes, mert a kapitány ötnapi áristomra ítélte öregapámat engedély nélküli kimaradás miatt. De az ezredes nagyon szerette. Német ember volt, alig tudott magyarul. Úgy mondta: „matyar”. Meg „pecsuknyi”. Nem engedte áristomba záratni, megbocsátott neki. „Snejdig

matyar” – kiáltozta. „Igaszi huszár matyar!” Úgy ülte meg a lovat káplár Illés, mintha összenőtt volna vele.

Ő mesélt nekem először a Balatonról. A nagy vízről, amelynek nem látni a túlsó partját. A nádasról, amelyben madarak fészkeltek. És amikor harminc évvel később először megláttam a Balatont, megismertem. És megismertem Keszthelyt is. Elmentem ahhoz a régi lakatanyához, járkáltam a magas, szürke, mállott fala mellett, mintha strázsán lennék, mint ő, egykoron. Káplár Illés.

Amikor hazajött, ismét gatyát húzott, mert akkor abban jártak, és kiment a határba szántani, vetni. Nagy rét vette körül akkoriban a falut, szabadon terelgették a lovakat is. Estére lebéklyózták őket, nehogy tilosba tévedjenek. Sok volt azidőben a lóköttő, minden napra esett egy-egy lóköttés. Még az istállóból is kilopták a lovakat. Hogy ne okozzanak zajt, patájukat rongyokba csavarták, s kidöngölték a kerítést, ahol volt. De akkor még nemigen volt kerítés.

Még rózsasándori világ volt az, a betyárok világa, és úgy mesélik, hogy a sarkon lakó Kiss Örzse néninél, aki gyermekkoromban kilencvenöt esztendő volt, maga Rózsa Sándor is járt. Lóháton érkezett, átugratta a nád-fedelű ház kapuját, s egyszeriben az udvaron termett. A kutya felüvöltött rémületében, Kiss Örzse néni ura vasvillát ragadott, és kilépett a pitvarajtón. „Ki az?” – kiáltotta az éjszakába. „Én vagyok, Sándor! Menjen kend egy kicsit az istállóba. Majd szólok, mielőtt elme-
gyek!” Kiss Örzse néni hitese ura letette a vasvillát a gangra, és kiballagott az istállóba. Magára húzta az aj-

tót, és nem látott, nem hallott semmit. A betyár egy-két óra múlva megkocogtatta az istállóajtót. „Kigyühet kigyelmed, én megyek!” Azzal a lovára pattant, ismét átugratta a kerítést, és eltűnt az éjszakában. Azt még oda kiáltotta mindig, már az udvaron táncoltatva a lovat: „Aztán nehogy Örsének valami bántódása essék, mert akkor a kutyák nyalják fel a kend véré!”

Nem is esett bántódása Örsének, nem szólt az ura soha egy szóval se ezekről a látogatásokról. Csak sorvadozott. S egyszer aztán felment a padlásra, és felkötötte magát. Reggel találták meg, már merev volt. Kiss Örsze 1926-ban halt meg, 96 éves korában. Én még beszéltem vele. Ült az ágy szélén, emlékszem, mert már jártányi ereje sem volt. Nem Rózsa Sándorról kérdeztem, nem érdekelt a betyár. A község felperzselése érdekelt, a negyvennyolcas szabadságharc.

Feljegyeztem, amit mondott, diákos írással, sokáig őrizgettem, aztán elvesztettem, de emlékszem minden szavára: „Nekünk menekünyi köllött, mert gyüttek a rácok, Jelacsics meg a söpredék, a szomszédos közsigekből a csürhe. Fölégettek mindént, kiraboltak mindént, mi még futottunk, szaladtunk, ki merre látott . . .”

A szomszéd községekben szerbek éltek, karéjként vette körül Temerint: Zsablya, Csurog, Nádaly, Goszpygyinci (Boldogasszonyfalva). Csak Újvidék irányában volt egy német község, Tiszaistvánfalva, azaz Járek. Tehát csupa ellenség. Nem maradt a házakban semmi, elvitték a bútort, a szerszámot, a gabonát a padlásról, elhajtották az állatokat, aztán csóvát dobtak a tetőkre. Égett a falu három napig. Nagyrévi önkéntesek védték, Kossuth-katonák, de gyengék voltak, megfutamodtak.

Temerint ismét fel kellett építeni. Vályogból verték

a falakat, náddal fedték be a tetőt. Mi akkor a Fő utcában laktunk, illetve hát nem mi, hanem az öregapám apja. Nem voltak gazdagok, bizony néha napszámba is elmentek a gyerekek. Amikor öregapám megkapta az obsitját s hazajött, ő is vállalt munkát meg fuvart. Így ismerte meg a Gyepsoron lakó Gódor Andrást. Nem volt nekünk rokonunk a Gódor család. Munkát adott néha az Illés gyerekeknek, s nagyon megkedvelte öregapámat. Amikor meghalt, ráhagyta a házat, a húsz hold földet s minden ingóságát. Mert gyereke nem volt. Ekkor költözött nagyapa a gyepsori házba. A húsz holdhoz kapott otthonról tízet, majd összespórolt még tízet, így lett belőle negyven holdas gazda. Én már ezen a régi Gódor-portán születtem. A ház még most is megvan, száz esztendő, 1876-ban építették.

Öregapám haladó gondolkodású ember volt, az első között vásárolt tüzes gépet. Eleinte bivalyokkal húzták, nem volt magánjáró, később átalakíttatta. Nyolc gyereke volt, mind tisztességgel felnevelte, a vagyont szétadta becsületesen, nem úgy, mint Molnár öregapám. Ő nem adta ki a juszt. Mindent magának tartott meg, zsgorian, nem törődve a gyerekeivel. Csak később tudtam meg, hogy a mamának is milyen harcot kellett vívnia vele, amikor gimnáziumba kerültem. Nem volt pénzünk otthon a koszt-kvártélyt fizetni, a mama kölcsönt kért nagyapától. Az öreg hímölt, hámost. Hogy nincs pénze. Meg hogy minek azt a gyereket taníttatni? Miért nem lesz paraszt? „Mit akartok? Urat neveltek belőle? Majd szégyell benneteket! . . . Gyűjjön haza, akkor adok neki öt holdat.” Nem jöttem haza, nem kaptam öt holdat, de végül a Molnár nagyapa mégis kinyitotta a bukszáját. Adott pénzt. De leszámította a hozományból.

Nem tudom, mennyit adott, de a mamának elismervényt kellett írnia, hogy nem tart igényt a hozományra! Hát gonosz ember volt a Molnár öregapa? Nem. Nem volt gonosz. Csak maradi és zsigori. Haláláig nem adta ki a justt, fiai béresként dolgoztak nála, persze közben kilypták a szemét. Mert kellett a ruha, a cipő és sok minden, amire nem adott soha egy fillért sem. Mondjam azt, hogy ő is bácskai volt? Mert az volt, egy másik típus. Hiszen a Bácskának százféle arca volt, ezt mind megismertem életem során. Száz arc, Janus-arc, dölyfös arc, büszke tekintet, ki vagyok, mi vagyok: boros kedvű, nótás arc. És mögötte csukott kapuk. Ki tudott oda betekinteni? Csak az, aki értette az itt élők nyelvét. A mozdulatát. A szemrándulását, szája szélük remegését. Akiben magában is ott volt a fojtás robbanásra készen. Akiben magában is volt erő, dac, keménység. És irgalom önmagával szemben. Magány és keserűség. Büszkeség és alázat. „Minek azt a gyereket taníttatni?” Nem éreztem, hogy utamat akarta állni, hiszem, hogy nem is ez volt a szándéka. Ha az ő szemszögéből nézzük, inkább: védeni akart, óvni titokzatos erőktől, egy más világtól, amelyet nem ismert. Minek menjen el a gyerek idegen, más világba, maradjon itthon, közöttünk, a mi erős karunk majd megvédi. A mi közösségünk, a bácskai parasztság. Kapaszkodjon a földre, ne szakítsátok ki, mert akkor elpusztul. Anyám vergődött. Ő már tudta, hogy mennem kell, mert éppen az ad életet, egy másik világ, egy jobb, emberi világ. A föld számára is szent volt, bálvány és isten. Minden. Mégis azt akarta, hogy nekem már ne legyen minden. Azt akarta, hogy meneküljek. Ő nagyon jól tudta, mitől menekít, hiszen kislánykora óta dolgozott, soha egy perc pihenése nem

volt. Mellé állt a szüle, mondta folyton, zsörtölődve, hízelegve, eréllyel és könyörgéssel, kérve és követelve, halkan és fennhangon: menjen a gyerek, el kell mennie! „Té még tartóztasd mán magad, Marcel, mert a munka visz a sírba!” – szólt rá öregapám a mamára, akit csak Marcelnak hívtak. Pedig milyen szép, muzsikáló nevet kapott: Marcella. Molnár Marcella. Hordta a zsákot, férfimunkát végzett, nem ismerte a pihenést. Kirepedezett a sarkán a bőr, meggémberedtek az ujjai, megropant a dereka, de csak dolgozott. Hát ezért akart engem taníttatni.

Akkor még kevesen mentek el a faluból iskolába. Öregapám legénykorában meg senki. Csak az első világháború után indult el Vigh Guszti, utána Fehér Miska, Varga András. Vigh Gusztiból orvos lett, Zentán telepedett le, eljárogattak hozzá a temeriniek, székéren vitték a betegeket. Fehér Miskából ügyvéd lett, nyomban hozzáadta a lányát egy gazdag sváb. Varga Bandi földmérőknek tanult. Würtz Jani, Göbel Ottó csak az érettségiig vitte. A Treuer Laciból, a zsidó Treuer kereskedő fiából orvos lett. Gusszmann Jóskából vegyész-mérnök. A két Bujdosó gyerek évekig élt Budapesten, apjuk lassan eladogatta a földet miattuk, küldte utánuk a pénzt, de diploma nélkül jöttek haza mindketten. Péter, a fiatalabb, Zágrábba ment később, és végzett az állatorvosin, Illés, az idősebb, segédjegyző lett. Hornyik Janit a falu taníttatta. Az iskolaszolga fia volt, azt mondják, úgy vágott az esze, akár a borotva. Matematikatanár vált belőle, majd gimnáziumi igazgató. Korán elhunyt. Az én korosztályomból öten indultunk el: Treuer Laci, Papp Pista, Puskás Elemér, Titz Jóska és én. Titz már a harmadik gimnáziumból kimaradt, Papp

Pistából segédjegyző lett, később elkallódott, Treuer Lacit Zsablyán gyilkolták meg a többi temerini zsidóval, a Puskás gyerek ügyvéd, Pesten él.

Feküdtem öregapám mellett, küszködve az álommal, s hallgattam meséjét a régi világról; betyárokról, lókö-tőkről, kísértetekről és szellemekről. Ő ugyan nem hitt a szellemjárásban, és a kísértetektől sem félt, de ha néhányan összejöttünk mi fiatalok esténként, nyomban erre terelődött a szó. A boszorkányokra, akik seprűn lova-golnak, és véressé változtatják a tejet, zavarossá teszik a kút vizét, szemmel verik meg az ártatlan gyereket.

Fonó már az én időmben nem volt, de azért valahol mindig összejöttek a fiatalok meg az idősebbek is, szó-rakozni, beszélgetni. Egy kis murira. Így nevezték. „Olyan murit csaptunk!” – mondogatták. Nem volt ital, nem volt étel. Csak beszélgetés volt, meg kártya, citera és tánc. Ez jó téli szórakozásnak számított, de később egyre gyérült az ilyen murik száma, az idősebbek inkább moziba mentek vasárnaponként, a fiataloknak meg nem volt elég a citera, jobban lehetett a tamburazenekarra vagy a fúvósokra táncolni.

Maradt a kukoricafosztás. Mi is ott ültünk, gyerekek, egyre mélyebben merülve a susogó, illatos csuhéba, föl-löttünk a hidegen szikrázó csillagokkal, figyelve a be-szédre, amíg el nem nyomott bennünket az álom. Öreg-apám ilyenkor a karjába vett, és bevitt aludni a szo-bába. De még álmomban is lúdbőrözött a hátam attól, amit hallottam a fosztóktól. Mindig a férfiak kezdték a háborús élményekkel, Doberdóval, Isonzóval, hadifog-sággal, aztán átvették tőlük a szót az asszonyok, hogy

századszor is elmondják a rémtörténeteket a hazajáró szellemekről. Öregapámnak is volt egy története, egy bátor legényről szólt, aki fogadott társaival egy hordó sörben, hogy ő éjfélkor kimegy a temetőbe, és leszúr egy karót akármelyik sírkereszt mellé.

Kihegyezték neki az akácfakarót, és útjára bocsájtották. Mosolyogva intett vissza a temetőkert kapujából: „Veressétek csapra a hordót, rögtön jövök!” A karó volt a jel. A bizonyíték. Másnap majd megnézik, valóban járt-e a temetőben. Mert a többiek nem merték elkísérni.

Visszavonultak hát a sarki kocsmába, hogy ott várják meg a bátor legényt. Csapra is verették a hordót, lassan meg is itták a sört, de a legény csak nem jött vissza. Amikor megvirradt, keresésére indultak. Ott találták meg a sír mellett, holtan.

A vizsgálat megállapította, mi történt. A legény a hegyes karóval a sírba szúrta, lecövekelt a kabátja sarkát is. Amikor távozni akart, a karó visszarántotta. Azt hitte, hogy a halott húzta vissza.

Mesélték, hitték: jelek vannak, ebből a kiválasztottak meg tudják állapítani, mikor érkezik a halál. Kamenyák Örzse néni macskája egy éjszaka bemászott a nyitott ablakon a szobába, és Örzse néni mellére ült. Hiába zavarta el, a macska nem tágitott mellőle, fújt rá, s neki is ugrott. Harmadnapra Örzse néni meghalt.

Vagy megrepedt hirtelen egy tányér. Eltörött a pohár anélkül, hogy valaki is hozzáért volna. Megállt az óra, pedig fel volt húzva. Azt mondták ilyenkor, a halál járt a szobában, hogy szétnézzen. Van tán valaki, akit el

kell vinnie? Mert a halál nem szeret egyedül, fél és társat keres.

Többen látták, hogy egy este szekér érkezett a határból, két fekete ló volt elébe fogva, de a bakján senki se ült. A lovak maguktól mentek, poroszkáltak. Hol maradt a kocsis? És ki a kocsis? Hová mennek a lovak? Megálltak szépen Bujdosó Jóska bácsi háza előtt. Jóska bácsi, aki mindig az utcán ült subájában, báránybőr kucsmájában, nagyot köszönt. Ő talán tudta, ki érkezett? Petró Jóska, a szomszédja mesélte később, lúdbőrösen a félelemtől, hogy ő hallotta is, valaki visszaköszönt. És azt mondta: „Hát eljöttem!”

Jóska bácsi ült még egy ideig a kiskapuban, aztán sóhajtott egyet, bement, lefeküdt a subára és meghalt. Pedig azt mondta mindig, hogy ő megvárja a magyarokat, amíg visszajönnek a faluba. Addig ott ül a kiskapuban, éjszaka is. Nem győzte kívánni. Előbb érkezett érte a halál. Azon a szekéren, amely aztán nyomtalanul, lovastul együtt eltűnt.

Varga Ferenc, a borbély látta egy alkonyatkor I. Ferenc József császárt és apostoli királyt. A Ferró-malom felől jött, gyalogosan, koronáját a kezében tartotta, mert meleg volt. Feri bácsi szerint szivarozott. A patak fölött megállt, a kis híd korlátjának dőlt, és nézte az alkonyati fényben ragyogó vizet.

Ez pedig azt jelenti, mindenki tudja, hogy rövidesen háború lesz, és a császár a Bácskáért jött. Meg hogy a csendőrök is látták, rá is lőttek, de nem fogta a golyó. A jegyzőkönyvek azonban elferdítik a dolgot, mert azt írják, hogy egy vakmerő dohánycsempész volt s nem a császár. De hát ki hisz manapság a jegyzőkönyveknek? Lám, azt sem hiszik sokan, hogy Zséli Illésnek maga az

Atyaúristen jelent meg, amikor egy reggel kapálni ment. Pedig tudja az egész falu, sőt a környék is, mert hozzá azóta hozzá a betegeket meg zsákban a lisztet, krump-
lit, kosárban a tojást, tyúkot. A nyavalyatörősek, a bénák, az eszelősek, a tüdőbajosak, a süketek és bénák mind jönnek hosszú sorban, térdre borulva járulnak Zséli Illés bácsi elé, akinek azóta kifinomodott a keze, olyan, akár a miséző pap keze. Osztotta is az áldást, forgatta a szemét. Egyszer-kétszer bevitték ugyan a szerb csendőrök, eltángálták, mert a községi orvos feljelentette kuruzslásért, de aztán minden maradt a régi-
ben, mert a betegek csak jöttek hozzá, híre ment a csodának.

A padlás, ahová a csutkáért felkapaszzkodom, még őrzi a sok régi kacatot. Tilolófa, rokka; ugyan melyik őszám mikor font rajta? Az öreg petróleumlámpa is ott hever a kémény tövében, össze van törve az üvegje. És a kisszék. A szüle kisszéke. Azt hozta magával Moholról, a kis karosszéket. Azon szeretett üldögni. Kítettük a széket a gangra, és a vadszőlő árnyékába húzódva üldögtünk öregapámmal. Megromlott a szeme öregségére, szemüveggel se nagyon látott már, s arra kért, olvassak neki a Bibliából. Hogy készülhessen a gyülekezetre. Minden héten kétszer ment gyülekezetre, ő prédikált, hallottam gyakran, mert engem magával vitt.

„Keress meg fiam Jób könyvét, olvasd el a harmincnegyedik részt.”

Szerette Jób könyvét, az Énekek Énekét, Mózes V. könyvét, és sokat olvastam neki a Jelenésekből. Jóbot azóta is olvasgatom, és ilyenkor nemcsak az a szikrázó

nyár, az ifjúság jut eszembe, de erőt is meríték a szövegéből.

„Végezetre felele az Úr Jóbnak a forgószélből, s mondta: kicsoda az, aki meghomályosítja az Isten tanácsát tudatlan beszédekkel? No most, mint egy vitéz férfiú övezd fel a te derekadat, s amit kérdek, mondd meg nékem! Hol voltál, amikor a földet fundáltam? Mondd meg ezt, ha tudsz valami értelmet?

Ki rendelte el a földnek mértékeit? Mondd meg, ha te bölcs vagy! Vagy kicsoda mérte meg azt mérő sinórral? Avagy az ő alsó fundamentomai kicsodán állanak? Avagy ki vetette fel annak szegletkövét? Mikor a fényes csillagok egyenlőképpen dicsérnek engem és az Istennek minden fiai örvendeznének? Avagy kicsoda zárta bé a tengert ajtókkal, holott kifolyna, mint a gyermek az ő anyjának méhéből.

Hol voltál, amikor a tengert felhőkkel megruháznám? És homályossággal, mintegy pólyával befedezném? Mikor az én dekrétomom szerint őérette a földet megszasztanám és ő reá rekeszt és ajtót veték?

Azt mondtam neki: csak addig jöjj ki, s tovább ne menj, s itt a part ellene áll a te felháborodott habjaidnak. Avagy a te születésed napjától fogva parancsoltál-e a reggeleknek? Avagy a hajnalnak helyét megmondhatad-é? . . .”

Minden szó azt a régi nyarat hozza, az ifjúságot. Napfény veri a házak vakító fehér falát, az árnyék vastag hűvösébe húzódnak be a tyúkók is, pihegve hápognak a kacsák. Friss vizet hordok a vályújukba, érzem még most is, ha visszagondolok e nyarakra, a talpam alatt az udvar földjének puha hűvösét. És érzem az udvarok illatát, fészerek levegőjét, a szénaillatot, a csi-

pős trágyaszagot, a frissen meszelt falak mézszagát, a szobák álmoságát. Beszorult légy döngi halálénekét két ablak között, és nincs, aki kiszabadítsa. Birsalmák érnek az almárjom tetején. Porszag, estike illata. Minden bennem él, egyszerre és szétbomolva, ahogy a padlást járom. Miért is jöttem? Várják már a csutkát, kapok észbe, de azért van még annyi időm, hogy kinézzek a padlásnyíláson, a rét felé.

Hányszor fellopakodtam ide, hogy a magasból figyeljem a távolságot, a rétet, a Cigány-bara mentén bókoló fűzfákat, a gyufaskatyula nagyságú kocsikat, amint a dűlőúton elporolnak a Szlatyina felé.

Beláttam innen a szemközti ház udvarára és nyári konyhájába is. Szőke hajú lánya volt Ternovácéknak, nem emlékszem már a nevére. Halálosan szerelmes voltam belé. Innen, a padláslyukból figyeltem, mit csinál, egy szombat este szemtanúja voltam mosakodásának is, a nyári konyhába vitte be a lavórt, abban mosakodott. A látványtól halálosan megbetegedtem, kivert a verejték. Pedig akkor kisgyermekszámba vettek még engem, ő meg már nagylány volt, táncolni járt vasárnaponként. Szegény legényhez ment feleségül, kiköltöztek egy gazda tanyájára, azóta se láttam, eltűnt a szemem elől örökre. De akkor ő jelentett nekem mindent. Vele álmodtam éjszakánként. Ő volt az első nagy szerelmem. Aztán követte sok új, mind reménytelen.

„Sanyi! Hun vagy mán azzal a csutkával? Kialudt a tűz a sporhedban!” – korhol Kati nena, aki feljött utánam a padlásra, mert nem győzött várni.

„Megyek” – mondom, és szedem, gyorsan kapkodom a csutkát. Itt terítették ki egy nagy ponyvát, azon áll

a morzsoló. A lemorzsolts kukorica csutkája a padláson szárad. Azt tüzelte a mama, mert mifelénk kevés a fa.

Igyekszem lefelé, jobb kézzel a kötélbe kapaszkodom, bal hónom alatt fogom a csutkával telt kosarat. Az obstit előtt még megállok, arra gondolok, le kellene akasztanom a szögről és elvinni magammal, Budapestre, hogy maradjon meg szép emlékek nagyapáról, a fehér bajszos nazarénusról. Nekem még mond valamit, de másnak már semmit. Idegen kéz akasztja majd le egyszer, és dobja szeméttbe.

De csak állok merengve a kócoszagú, hűvös kamrában, amelyben érezni az avas szalonna illatát is. Egy szögön – csak most veszem észre – porral vastagon megrakva függ a régi kézilámpa. Ilyeneket hordtak valaha éjszaka az utcán az emberek; gyertya égett bennük, gyéren világítottak, a lámpahordó árnyékát óriásira növesztették a házak fehér falán. Nem is a fény halad, hanem az árnyéktól duzzadó nagy lábak, vállak, bajszok mentek tömören, feketén abban a régi éjszakában. Hová mentek? A sarki kocsmába, a patikába, a sógorhoz, komához, elütni az unalmas, hosszú téli estét. Nyáron nem jelentek meg e lámpák fényei az utcákon, senki se ért rá olyankor szomszédolni.

Roppan a hó a talpunk alatt, én viszem elől lépkedve a lámpát, nyomomban a nagyapa, őt követi a szüle. Már alkonyatkor nekivágunk a falunak, én vagyok ilyenkor a lámpahordó. Kucsma, sál, a szülén nagykendő, nagyapán cúgos cipő, ha visszagondolok rá: sosem láttam csizmában. És gyakran tűnődtem, mi lehetett ennek az oka? Ő, a huszár, a káplár Illés, aki szórén ülte meg a

lovat, hazajött, leszerelt, a kamrába akasztotta az ob-
sitot, és nem húzott többé csizmát. Most már sosem
tudom meg ennek az okát, csak találgathatok.

Roppan a hó a talpunk alatt, megyünk a téli éjsza-
kában, a vakító hóban, a vakító házfalak mellett az im-
bolygó gyertyafénnyel valamelyik nazarénushoz. Szombat
esténként mindig más-más helyen gyülekeztek a hívők,
hogy énekszóval, imádsággal üljék meg az Úr ünnepét.

Néha csak a sarokig mentünk, Dobosiéig, öregapám
lányáig, aki mindig nagykendőben ült, fázósan gub-
basztva a kemence mellett. Dobosiéknál minden évben
volt keresztelő vagy temetés. Egymás után jöttek a gye-
rekek, szám szerint tizenhárman, de csak hatan marad-
tak életben. A legidősebb, András, velem volt egyidős.
Kint él a tanyán, gyermekkorom óta nem láttam. Sose
jön haza, még vasárnap se, nem érdeklí a falu, a kocsmá,
a zene, a futballmeccs, a mozi, az újság, a rádió, semmi,
csak a munka: a malacok, a marhák és a föld.

Dobosiéknál nem szerettem lenni, karbolszaguk volt
a szobáknak. És ez az átható, hányingerre készítő szag
mindenbe beleivódott, a bútorok fájába, a függönyökbe,
terítőkbe és ágyneműkbe. Ez keveredett össze az áhíta-
tosan éneklő hívők fokhagymás leheletével, bűzös szel-
lentésével. Gyomrok korogtak, bendők böffentek, hiszen
télen sokszor főztek babot. Levágták már ilyenkor a
dísznókat, hurkát ettek jó zsírosan és mellé fokhagy-
más kolbászt. Az ablakokat pedig nem nyitották ki,
mert a friss levegővel a hideg is beáramlott volna.

A tiszta szoba kemencéjébe már előző nap befűtöttek,
de mivel havonként csak egyszer égett benne szárízik, a
kemence sárszagot árasztott, mert nem volt kiszáradva.
A szekrény tetején néhány férges alma, a falakon vásári

fényképész által készített pillanatfelvételek gyerekekről, rokonokról, Dobosi Feri bácsi és Örzse néni életnagyságú portréképe, újvidéki fotós munkája. Pödrött bajusz, katonaruha, kitüntetés. Sosem volt katona Dobosi Ferenc, csak a fejét kopírozta a mundér fölé a fotográfus.

Dobosiékhoz nem szerettem menni, de annál inkább a falu túlsó végére, Szécsényiékhez. Szécsényi Jóska bácsi gölöncsér volt, a korongon fazekakat, lábasokat, tányérokat és kancsókat formázott. Zöldre, sárgára, barnára festette, kiégette, és vásárokra vitte. Készített csücsös ivókorsót, liba- és kacsaitatót, csirkevályút, formázott dísztányérokat, csészéket, mintákat festett rájuk: virágot, falevelet, kacskaringós vonalakat, egyszerű rajzokat, népi motívumokat. Ezekkel járta aztán hetekig a piacokat, vásárokat. Hogy olcsóbb legyen a szállítás, összetársult Neustädter cipésszel, az ismert kommunistával. Egymás mellett árulták a portékát a vásárokon, a csizmák, papucsok mellé kerültek a díszes tányérok és a csücsös korsók.

Amikor hozzájuk indultunk, már előre örültem. A műhelyben telepedtek le a szállingózva, lámpákkal érkező nazarénusok, az öreg, fél szemére vak Kmetovits, a fogatlan Nagy István, a szelíd Tóth Gyuri, Kmetovits legkisebb fia, a Jóska, aztán a Dobosiak, András bácsi és öccse, a Pista, aki kuka volt. Siketnéma. Nem tudom, miért jött, hiszen ő semmit sem értett abból, ami itt elhangzott. Énekelni se tudott, csak némán tátogott, a többieket utánozva.

Én mindig a korong szélén ültem, a kancsók, tányérok közelében, nekünk is volt ilyen cifra tányérunk a konyhában, a szüle evett belőle. Ő csak a cserépedényt

szerette, meg a pléhből készületeket, vett magának pléhbögrét is, pléhtányért is. Kanala nagyokat koppant a cserépen, pléhen, amikor evett, szürcsölve a levest.

A korongon ültem, s elnyomott az álom. Előbb én is énekeltem a többiekkel az egyre sűrűsödő levegőben azt, hogy „A kegy hajója, evezz, evezz, evezz, a szép Kánaán felé!...” Sose felejttem el ezt a szöveget. Valahol nagyon messze, velem evezett a kegy hajója. Háromárbocos fehér hajónak képzeltem, csak olyan lehet, mint amilyen a mesékben, a szép izgalmas könyvekben, Verne regényekben: háromárbocos. Kék tengeren siklik, szelek duzzasztják a vitorláját. Azt nem értettem még akkor, hogy a „kegy” mit jelent. De valami szépet jelenthet, mert Kánaán felé visz, amerre Krisztus járt valaha mezítláb, hosszú köntösben, vörösén lobogó hajjal. Ilyennek képzeltem, ott járt a nazarénusok között is, átlibbent a szobán, aztán elvitt magával a kegy hajójára, amely suhanva szelte a kék tengereket, messze elmaradtak a partok, csak a madarak követtek bennünket a felhőtlen égen suhogva. Ez egy másik világ volt már, egy csodálatosan szép, áttetsző, üveg mögötti világ, túlvilág, énekek szárnyán lebegő, fehér hajón suhanó világ, illatos és perzselő. Nyár volt, hiába ropogott a hó a talpunk alatt, örökös nyár volt ezen a hajón. És a gölöncséreknél is, mert így hívtuk csak Szécsényit: gölöncsér. Azt hiszem, a faluban nagyon kevesen tudták az igazi nevét.

Aztán felráztak, a szüle magához ölelt: „Ébredj, fiacskám, megyünk haza!” Meggyújtották a gyertyát a négy üveglap között, kézbe vettem a lámpát, és indultam előttük. A templomnál Kmetovicsék balra fordultak, mert a Fő utcán laktak. A Dobosiakkal mentünk egész

a Pörge-vendéglőig, utána már csak mi baktattunk a hóban. A kapuban Ádám Jóska bácsi, utána Zavarkóék, Bakosék, Petróék, Zsunyiék, Bujdosóék s mi következünk, majd mögöttünk még négy ház sorakozott a falu széléig, Csévári Jóska bácsi volt a szomszédunk, mellette Barna Jóskaék laktak, Bujdosóék követték őket, s az utolsó házban sosem tudtam, ki lakik, olyan titokzatos volt mindig: zárva volt ablaka, ajtaja.

Igen, az öreg Csévári, a szomszéd, jutott eszembe, ahogy hoztam a hónom alá szorítva a kosarat a csutkával. Az öreg Csévári Jóska bácsi szeretne volna apámhoz adni a lányát, de meghalt nagyon korán a Rozi, tüdőbajban. Egy Nagy István nevű szegény legény vette el, a földjéért. Maradt egy fia, az is Pista, aki szintén szegény lányt vett feleségül, mert elég vagyon maradt rá az apjától. Daliás legény hírében állt, mulatozós, víg cimborának ismerték. A felesége mondja, ahogy kijövek a kamrából a csutkával és találkozom vele (zömök asszony, már másnak a felesége, az egyik Dobosi gyerek vette el özvegyen):

„Kiáltottak kétszer is, hogy: Nagy Istvány. Ő meg, a bolond, mert az volt mindig, hát kilépett. Kilépett a sorból, mondták neki, ájjon oda a többiekhez. Meg az a másik Nagy Istvány is, mert Temerinben öt Nagy Istvány van legalább. Az a másik is odaát, mert ki tudja, melyiküket hívták, szólították. Hát aztán ott álltak, majd elhajtották őket. Sose láttam többé... Mi bűne volt? Mert magyar katonaként szolgált? A hazát szolgálta...”

A szörnyű napról, arról a borzalmasról szól. Minek hallgassam? Elmúlt. Történelem? Vagy tragédia? Befelé indulok.

Töpörödött ember nyújtja felém a kezét. Nézem. Ismerem? Leteszem a kosarat, Kati nena felkapja, viszi a konyhába. Én meg állok a gangon Bakos Andrissal. Ifjúságom fele. A harmadik házban laktak, együtt jártunk az általános iskolába, barátok voltunk, szinte testvérek. Akkor váltunk el egymástól, amikor engem bevitt a szekér Újvidékre, s beírtak a gimnáziumba. Ő itthon maradt, cipészinas lett, felszabadult, foltozóvargaként tengette az életét. Megnősült, sok gyereke született, most a piacteret takarítja. Vesszőseprővel járja a hulladéktól zsúfolt, szennyes tereket, s port kavarva takarít minden piaci nap után.

Szeme savószínű, haja gyér, hangja halk, félénk. Úgy él bennem, mint az ifjúság, a gyermekkor, ő az erős, a hős, ő az életem társa, titkaim ismerője. Hát ilyen? Sírni kellene, ráborulni, átölelni, és zokogni sokáig. Mindent elsíratni. A nyarakat, a réteket, ahol lepkék után futottunk, a régi futballpályát, a csordakutat.

Erős maradok. Aztán eszembe jut a rézgaras. Előveszem aprópénztárcámat, mindig magammal hordom ezt a sárga krajcárt. Esztendőök óta.

Átnyújtom neki. Nem érti. Néz rám zavartan.

„Neked adom, Andris. Ismered?”

Lehajtja a fejét, és nem válaszol. Hogyne ismerné ezt a rézgarast.

„Nem szeretett engem se meg téged se. Mászt szeretett.”

„Mászt!” – mondja csendesen, és felnéz rám, egyenesen a szemembe.

Mászt!

Ha erre a rézkrajcárra gondolok, mindig azt érzem, hogy megüti valami a szívem. Nem szenvedélyes viha-

rossággal, nem felkorbácsolón, csak simogatón és finoman, mint a fecske röptében a tó vizét.

Bujdosó Erzsikének hívták, meleg fényű szeme bársonyos volt, akár a májusi alkonyat. Mintha virágok, kék estikék nyíltak volna a szeme helyén. Mindennap együtt mentünk az iskolába, mert ők is a Gyepsoron laktak, tőlünk a harmadik házban, a falu végén. A sarkon megvártam, hogy vigyem a táskáját. Neki adtam az uzsonnám is, amit a szüle dugott a zsebembe. Rendszerint egy piros almát vagy sárga, kásás körtét. Erzsike ott nyomban megette, hersegett a foga alatt, kibuggyant az ajkán a gyümölcs nedve és ette nevetve, közben rázta a fejét, hogy lobogjon a hajába kötött piros szalag.

Ha kívánta, felmásztam a legmagasabb akácfára is, és lehoztam neki a madárfészket. Csináltam neki egyszer sárkányt, amelynek papír hasára torz arcot festettem. Vettem neki medvecukrot a sarki boltban, és olyan fűzfásípot faragtam, hogy két hangon szólt, és a csordakútig elhangzott. Egyébként, ha elszabadultunk otthonról, a házi munkából, akkor egyenesen a csordakúthoz szaladtunk, ott találkoztunk. Itt fogtam meg először a kezét. Most is érzem a tenyeremben a remegését, olyan volt, mint egy ijedt kis madár. „Esküdj meg, hogy csak engem szeretsz! Soha senki mást!” Megesküdött. A szemembe nézett, úgy esküdött. Őszinte volt és szép, soha ennél őszintébb esküt nem hallottam. Mezítláb voltunk, s utána futni kezdtünk a réten.

Micsoda boldogság! Valakinek el kell mondanom, mert nem tudom magamban tartani. Szétrobbanok, megfulladok tőle. Ki másnak mondhatnám el, mint Bakos Andrisnak, legjobb barátomnak, akivel minden titkot megosztottam. Az ő fülébe súgtam. „De senkinek el

nem mondhatod, soha! Megígéred?” Megígérte. Esküdött, hogy soha nem szól senkinek. Az ő esküje is tiszta volt és őszinte. Aztán elmondtam neki. Hazudtam is, mert azt rebegettem, hogy megcsókoltam Erzsikét, pedig ez nem volt igaz.

Még most is emlékszem Andris arcára. Remegett a szája széle, sápadt volt, szinte fehér. Aztán hirtelen teleszaladt a szeme könnyel. Csak jó sokára tudtam meg, miért: ő is szerette Erzsikét.

Nyár végén, amikor már az újvidéki gimnáziumba készítettek szüleim, még egy utolsót játszottunk a kertben. Játék közben Andris egy rézkrajcárt talált. Zöld volt már a penésztől, de olyan türelmesen csiszolgattuk, hogy másnapra kifényesedett, akár az arany. Andris vitte haza, megőrzésre. Nem sokat törődtem vele. Akkor már búcsúztam a lombos diófáktól, a nagy udvartól, ahol kacsák hápogtak szüntelen; a háztól, a nagytól is, ahol öregapám lakott, és a kicsitől, amelyiknek ablakában anyám állandóan friss virágot tartott. Leszaladtam a zöld mohával benőtt csordakúthoz is, amelyben békák figyeltek a fény felé. Kerestem Erzsikét, de nem találkoztam vele, pedig de sokszor elképzeltem, mit mondok majd neki. „Isten veled, várj rám, visszajövök hozzád!” Ettől úgy elérzékenyültem, hogy zokogni kezdtem. Biztosan ő is sír majd, a nyakamba borul, és lehet, hogy megcsokol, átölel, átfon fehér karjával. Vagy hajtincset ad. Akkor én mit adjak neki viszonzásul? Mit adhatnék? – tűnődtem, s akkor eszembe jutott a rézkrajcár. Neki adom, őrizze, míg haza nem jövök. Futok is nyomban Andrishoz, kopogok a kapun, mert mindig zárva volt a kapujuk.

„Hozd a krajcárt! Lemegyünk a csordakúthoz. Te leszel a tanúl”

Milyen izgatott voltam. Kicsentem a szekrényből az első fehér ingem, amit a mama varrt a nagy útra. Felhúztam az új nadrágot, amiben majd az iskolába járok. S vártam Andrist, de az nem jött, hiába vártam. Futottam érte, ismét megzörgettem a kiskaput, Andris riadt volt. „Miért nem jössz? Hol az aranypénzünk?” Azt mondta: nincs meg. „Nincs?” – kaptam el a kabátját, és a falhoz szorítottam. „Nincs” – mondta remegve és suttán, miközben le s fel szaladoztak arcán a vörös szeplők. „Hová tetted, te átkozott!” – szorítottam a falhoz egyre erősebben. Én izmos voltam, ő fejletlen, vékony. „Elvittem, nekiadtam!” – rebegte. „Erzsikének. Mert engem szeret! Azt mondta, engem!” A karom hirtelen elernyed. A galád, a hazug, a hűtlen, a céda! Így megcsalt? Most meg kell ölnöm Andrist, megfojtanom, betömni a száját, szétdarabolni, bedobni a csordakútba! „És tudd meg, én is szeretem! Mi szeretjük egymást már régen!” – hördült fel, és minden erejét megfeszítve előlökött. Megtántorodtam. Minden erő kiszaladt belőlem. Csak álltam ott bambán, a fának dőltem, aztán rosszul lettem, és háyni kezdtem.

Hazatámolyogtam, nem is mentem ki aznap a rétre. Nem érdekel már engem Erzsike. Semmi a világon, csak a halál. Hányszor csalódtam már azóta, barátokban, nőkben, de egyik se volt olyan mély, olyan igazi, olyan valóban nagy csalódás, mint az az első, Erzsikében.

Másnap reggel bevitt a szekér Újvidékre, az iskolába. A kocsiderékban kis batyum, fonott kosárban a fehérneműm. Kosárnyi gubanc az egész, kisebb, mint a bánatom.

Igen, így volt. Aztán elsodort a sors, nem is engem, hanem Erzsikét inkább, mert én csak haza-hazajárogattam szünidőben, nyáron. De Erzsike férjhez ment egy bánáti legényhez, erős, izmos, nagyhangú legényhez, négylovas kocsin vitték a lakodalomba, pattogott a szalagos ostor, dobogtak a lovak, s elvitték Erzsikét. Nem jött többé soha haza. Azt mesélték, hogy agyongyötörte a férje, aki verte, rugdosta, ha részeg volt. Ebbe halt bele.

Andrissal mi azért jóba voltunk, barátok maradtunk továbbra is. Együtt játszottunk otthon, majd mikor felszabadult és cipészsegéd lett, a mama mindig hozzá vitte a cipőmet csináltatni. Ha találkoztunk, Erzsikéről sosem beszélünk. Csak a csordakútról, a rigófészkekről és az öreg tanítónkról. Elmondta egyszer, már a háború alatt, emlékszem, hogy saját műhelyt nyitott. Ha akarom, nekem is csinál egy pár szép, könnyű cipőt. Örültem neki. Mértéket vett, el is készült a cipő. Milyen csodálatosan puha lábbeli volt. Nagyon szerettem azt a cipőt. Úgy simult a lábamra, mintha nem is bőrből, hanem bársonyból készült volna. Ha messzi útra keltem, mindig magammal vittem.

Jártam benne a világ csaknem minden táján. Könnyű kis cipő volt. Közben elkopott, szétfeszlett a varrása, ferdére tapostam a sarkát. Elküldtem a sarki cipészhez, javítsa meg, jó lesz hétköznapra, ha kimegyek a hegyek közé. A fiam hozta haza, nevetett és dugdosott valamit a markában. Aztán előadta, megmutatta: a rézkrajcár volt. Amit Andris beépített a cipő sarkába. Mert engem illet ez a rézgaras, hiszen sosem adta Erzsikének. Erzsike nem is szerette őt. Andris hazudott. „Kell neked ez a vacak?” – kérdezte a fiam. „Kell!” – mondtam és eltettem. Őrizgetem azóta is az aprópénztárcám-

ban. Most már nem kell többé. Vége. Andrisnak adom, forgatja a kezében az udvaron, ahol állunk. Süt a nap, és mindketten Erzsikére gondolunk. Ismét itt fut a kapu előtt, csattog mezítlábas talpa az akácfák alatt, a boltban járt, színes szalag pilleg a hajában. Ezt nézzük mindketten, bámulva, meredten, aztán hunyott szemmel, mert úgy is látjuk. Itt fut most már örökké ezen az utcán, mint az ifjúságunk.

„És az apja? Erzsike apja, Bujdosó Ferenc bácsi?”

„Elégett. Máglyán. A pénzhamisító . . .”

Mindenki azt hitte, pénzhamisító. Nem volt az, és ezért kellett meghalnia. Szörnyű volt a halála, csak nagyon sokára derült ki, mi történt vele. A háború után azt hitték, elmenekült a németekkel.

Mindig fehér ingben járt, érdekes és izgalmas színfoltja volt a falunak. Délcegen lépkedett, csizmában, fekete ruhában, pörge szelű kalapban, sétabottal. Soha senki nem látta dolgozni. Úgy hívták: a pénzhamisító. Már az első világháború előtt járt nála egy idegen, aki rábeszélte hamis pénz készítésére. Kezdetleges eszközökkel aprópénzt gyártottak ólomból. Olyan primitív volt a forgalomba hozott krajcár, hogy nyomban észrevették. A nyomok Bujdosó Feri bácsihoz vezettek, nád-fedelű házának ereszében találtak is vagy ezer darab hamis pénzt. Háromévi börtönre ítélték, a szegedi Csillagban ülte le. Ott vált belőle professzor. „Többet ér az minden egyetemnél, fiam!” – mondogatta nekem gyarkorta, amikor találkoztunk az utcán. „Jobban ért Feri bácsi a törvényhez, mint az ügyvédek!” – állították a faluban, és tőle kértek tanácsot az emberek. Valóban is-

merete a paragrafusokat, hiszen csak neki száz pere volt legalább, mindenért mindenkit beperelt, ha ferdén néztek rá, az már elegendő volt.

Én nagyon szerettem, mert csodálatosan izgalmas dolgokat tudott mesélni Feri bácsi. Behívott, ha a gyepről jöttem, kikérdezett mindenről, aztán mesélt. Azt ígérte, hogy minisztert csinál belőlem, csak hallgassak rá. Vagy jegyzőt. Egyre megy. De ha bíró lennék, akkor neki sokat segíthetnék. Megfeleznénk a pénzt!

Annak is nagyon örült, hogy újságíró lettem. Arra kért, ha találkoztunk, írjak egyszer róla nagy cikket. Mert az ő élete olyan, akár egy regény. Egyszer majd elbeszéli. Nem beszélte el soha, más mondta el a halálos ágyán. A gyilkosa. Egy csurogi szerb.

Bujdosó Feri bácsinak a csurogi határban volt egy kis földje. Három-négy holdnyi. Nem sok. Nem lehetett ebből megélni, csak munkával. Ő azonban világleletében nem dolgozott. Azaz: egy fél évig. Aztán eladta a földet. A tanyát is a földdel együtt, s hazaköltözött, a temerini házba. Azóta úgy élt, mint a kiskirályok. Mégiscsak igaz lehet, hogy pénzt hamisít! – suttoztak akkori-ban róla a falubeliek, de bizonyítani semmit sem lehetett. A pénz, amivel fizetett, sosem volt hamis.

Hogy miből élt? Zseniális szélhámós volt, s ez is csak gyilkosának halálával tudódott ki. Amikor vége lett az első világháborúnak, kiköltözött Feri bácsi a tanyára. Nem tudott megmaradni a faluban, hiszen ujjal mutogattak rá, a gyerekek beszaladtak, ha meglátták. „Itt a pénzhamisító!” Elkeseredett ember vált belőle, s elhatározta, nem marad a faluban. A tanyán megfogta a dolog végét, ahogy mondani szokták, fiatal volt még, erős. De a híre követte. A csurogi tanyákon is tudták

már: pénzhamisító! Áhítattal ejtették ki a nevét: „Bujdosó, a pénzhamisító!” Előre köszöntek neki a szerbek, mert pénzt hamisítani nem bűn. Kit csap be? Az államot? Annak van elég pénze.

Esténcént a tanyaszomszédai átjárogattak Feri bácsihoz, beszélgetni. És ekkor érlelődött meg benne a nagy ötlet. Titokban eladta a földjét, a tanyáját. A pénzt ropogós bankókra váltotta be az újvidéki bankban. Aztán áthívta az egyik szomszédját. „Nem érzem jól magam. Pedig be kellene mennem a városba. Tegyel meg már egy szívességet, vegyél nekem néhány dolgot, ha úgymész...” Ezzel kihúzta a botjával a szakajtót az ágy alól, s abból előmarkolt egy csomó ropogós bankót. Úgy, hogy néhány le is hullott belőle. Ezt a lábával rúgta odébb. Mint aki bizonyítja: van itt bőven pénz. A szerb izzadni kezdett. Mégis igaz: pénzhamisító. Régebben krajcárokat gyártott, de most ropogós százásokat. Honnan is tudta volna, hogy azokat a százásokat a föld árért kaptá Feri bácsi!

Remegve vitte a pénzt, s első útja a bankba vezetett. Megnézette a bankjegyeket. A pénztáros megnyugtatta. Valódiak! Tehát remekelt Feri bácsi. Lóhalálában rohant vissza, s lihegve, dadogva kérdezte meg: mennyi van ebből a pénzből? „Amennyit akarsz! Ha meg elfogyna, akkor...”

A szerbet hatalmába kerítette a tébolyult vágy: gazdagnak lenni, milliomosnak. „Tudnék én ezres bankókat is gyártani, csak ahhoz francia papiros kell. Az meg pénzbe kerül.” A szerb szédelegve ment el. Bekapta a horgot. Estére egyik jó barátjával tért vissza. „Mennyi pénz kell?” „Mennyi pénzetek van?” Volt nekik harminc-harminc hold földjük. Jó föld. Azt eladatta velük

Feri bácsi. A pénzzel pedig szépen hazaköltözött Temerinbe. Egy éjszaka felzörgették. „Ki az?” A szerbek voltak. „Mit akartok?” Azt szerették volna tudni, készült-e már hamis ezres. Azért jöttek. Osztozni. Bujdosó Feri bácsi azt kiáltotta nekik vissza: „Ha még egyszer ide merészkedtek, feljelentelek benneteket, és a börtönben rohadtok meg!”

A szerbek elkotródtak. Bizonyára fogvicsorgatva. Feri bácsi meg kuncogott a szobában. Szinte látom magam előtt: úgy mosolygott, mintha vicсорítana ilyenkor. Lehet, hogy még ki is szólt nekik: „Milyen hamis pénzt kerestek ti rajtam? Hát tán pénzhamisító vagyok én? Ha még egyszer meghallom ezt, bepereltek benneteket becsületsértésért! Igen, becsületsértésért. Ki tanúsítja, hogy ti nekem pénzt adtatok? Mire adtatok volna? Csak nem? Pénzt akartok hamisítani? Megyek is nyomban a csendőrségre, ha nem kotródtok!”

És a szerbek elkotródtak. Vad düh feszült bennük, hiszen Feri bácsi szélhámossága koldusbotra juttatta őket. Mehettek napszámosnak, cselédnek, vállalhattak munkát a Fruska Gora-i szőlőkben vagy az újvidéki építkezéseknél. Feri bácsinak meg még a feje alja is ezresekkel van kibélelve. Ameddig él, nem kell neki többé dolgoznia, hatvan hold föld ára rettenetesen nagy pénz volt annak idején a Bácskában.

Ha Párizsban él, vagy Chicago szülötte, ilyen ötlettel milliomos. Akkor talán még a neve is fennmarad, mint nálánál annyi kisebb szélhámosé. De ő csak bácskai volt, olyan, akár az akác, ami a homokba kapaszkodik, virágba borul, aztán csodálatos pompával meghal, elsárgul.

Gyilkosa, az egyik szerb mondta el a halálos ágyán, mi is történt velem. Amikor a magyar és német csapatok visszavonultak a Bácskából, s néhány napig zavaros volt a helyzet, fellángolt a bosszú tüze is. A törvényen kívüli állapotot használták ki a lóvá tett emberek. Ismét bezörgettek, s akkor a zörgetésre Bujdosó Feri bácsi kénytelen volt kinyitni a kaput, beengedte a látogatókat a szobába. A szerbek nekirontottak, betömték a száját, összekötötték, és a kocsiderékba dobták. Amikor már kinyitották a nagykaput is, a zajra felébredt Feri bácsi fia. „Ki van itt?” – kapott a vasvilla után. A szerbek őt is lerohanták, összekötötték, az apja mellé dobták a kocsiderékba, és befedték szalmával. Aztán elrobogtak az éjszakában. Hogy hová? Így mondta jegyzőkönyvbe halálos ágyán a szerb paraszt: „Egy ideig hajtottunk, csapkodtuk a lovakat, mert féltünk. Hátha a magyarok visszajönnek. Lövöldözés hallatszott a Jegricska-csatorna felől. Piros volt az ég alja a torkolattüzeztől. Amikor kiértünk a csurogi útra, úgy határoztunk, hogy nem viszük őket tovább. Bujdosónak meg kell halnia. Sose tudja meg senki, hogy ki végzett velem. Lecibáltuk a kocsirol, betuszkoltuk egy szárkúp alá. Nyöszörgött. Valamit mondani akart, de nem vettük ki a szájából a törlőközt. Én gyújtottam meg a szárat az öngyújtómmal. Amikor már égett, belöktük a lángokba a gyereket is. Hogy tanú ne maradjon. Ott pusztultak, elevenen elégték. Soha senki nem kereste őket... De én elmondom most, mert nem akarok ilyen bűnnel a túlvilágra kerülni. Azt is megmondom, hogy mi beszéltek rá akkor, hogy pénzt hamisítson...”

Így tudódott ki, hová tűnt el Bujdosó Ferenc, a pénzhamisító és a fia. Gyilkosait már nem lehetett felelős-

ségre vonni. Egyikük a tett elkövetése után nemsokára meghalt, a másik meg csaknem húsz év múltán mesélte el a szörnyű éjszaka történetét. A jegyzőkönyvet már nem is tudta aláírni, meghalt. De Feri bácsi, a pénzhamisító, tovább él, legenda vált belőle, ő volt a megtestesült paraszti furfang. Este, lámpagyújtás előtt róla beszélgetnek a kis parasztházakban meg az istállóban a lefekvéshez készülődő béresek. A szegény emberek álmai és vágyai között ő is ott van már, mint a mesebeli varázslók, az álruhás hercegek: egy parasztember, aki lóvátette a gazdagokat, és utána munka nélkül élt, fehér ingben, sötét öltönyben, fényes csizmában járt. Suttognak róla, izgalmas történeteket találnak ki személyével kapcsolatban. Kincsekről, ezres bankókról beszélnek, elásott aranyról és arról is, remegő hangon: hátha mégis igaz volt, s tudott pénzt csinálni!

Volt egyszer egy parasztember, sose dolgozott, mégis ő volt a leggazdagabb. Nekem azt ígérte, hogy akár minisztert is csinál belőlem . . . Csak állok a gangon, és behunom a szemem. Én nem tartom csalónak, gazembernek; rendes ember volt, jó lélek. Ez a halál illett hozzá.

5

Ögyelgek az udvaron, kihallani a siratók énekét. A mama áll a gangon, köténye sarkát markolászva, hogy néha letörölje csorgó könnyeit, és meséli közben folyton apám utolsó perceit. Hogy pálinkát kért. És hogy azt mondta: most már én elmegyek!

A kacsák fehér felhőként rebbennek tova, amikor ki nyitom a hátsó udvar nyikorgó léckapuját. A fészerben a régi paraszti jólét maradványai, egy szekérkerék, oldaldeszka, rogyant rosta, hasznavehetetlen kukoricamorzsoló, néhány hordó. Fogas borona a falnak támasztva, tyúkok ülnek rajta. Falba vert fakampón kötelek, abroncsok, feneketlen kosár. Az egyik sarokban munkapad, azon satu; egy törött fogú fogaskerék, amit üllőnek használtak, még a régi tüzes gépből maradt emlékül. Azon egyengették a görbe, rozsdás szegeket. A munkapad fölött fűrészlég, van itt gyalu és kétkézvonó is; kapanyél, villanyél fabrikálásához minden szükséges szerszám.

Ebben a fészerben állt gyermekkoromban a tüzes gép dobja, a pirosra festett cséplő. Belemásztunk az etető nyílásán, és kijöttünk a törekrázón. Ezt játszottuk. A hosszú kéményű tüzes gép, a lokomobil kint állt az ól előtt, ponyvával takarta le a nagyapa. Az elevátor hosszú nyakát lehajtva a kazlak közé szorult. Amikor kitavasodott, már sűrögtek-forogtak körülötte, apám volt a gépkezelő. Vizsgálta volt erről, így minden esztendőben elérte, hogy a katonaságtól hazaengedték csépelni. Kimaradt minden nagy offenzívából, ezért is jó volt az a gép. Kazánpróba, feszültségpróba, fecskendőpróba, a házi patika felülvizsgálata meg megannyi más izgalom előzte meg a nyarat. Öregapám már járta a határt, figyelte, merre kezdik az aratást legkorábban, azokhoz betért, elbeszélgetett velük, s csak úgy mellékesen megkérdezte, mikor jöhetnének a géppel csépelni. A zsupori gazdák, mint Molnár öregapa is, megvárták a cséplés végét, amikor már három százalékért csépeltek, mert öt és féllal indultak a gépek. A jó gaz-

dák nem sajnálták a nagyobb részt kiadni, mert jobb, ha a magtárban meg a padlásan van a gabona, mintha asztagban, a szabad ég alatt. Kiszámították, ők járnak jól akkor is, ha nagyobb részt adnak ki a cséplésért, nem pereg ki a szem, nem ázik be a kazal. Előfordult, hogy esős volt a nyár, s olyankor bizony az asztagok teteje kizöldült. Csírázni kezdett a kalászban a búza a sok nedvességtől.

Öt és fél a rész, ezenkívül élelmet is ad a gazda. Volt, ahol kikötötték a tüzelőt is. Mert a gépet munka közben folyton táplálni kellett.

Öregapám hordta haza a részt a határból, száz mázsát is megkeresett a cséplő egy nyáron. De jól kerestek a munkások is. Élelmezésük kitűnő volt, mert a gazdák egymással versengtek: ki ad jobb ebédet. Csirkét vágta, húst hoztak a mészárostól.

Micsoda nyarak! Ültem a kocsin a nagypapa mellett, mentünk a részért a távoli határba. Vakító fehérségű, napszitta tarlók, a kocsik, szekerek nyomában sűrű füstként lebbenő por, álmos forróság, tikkadt határ, a távolban a zümmögő cséplőgépek. Füstöt ereget a tüzes gép kéménye, nagyokat füttyent: kettőt, ha vizet kér, hármát, ha szalmát. Ha sok aprót füttyöget a gépész, akkor leáll. Akkor valami baj van.

Szalmát azért kért, mert sok helyen a gazda nem adott fát. Kevés volt a fa a Bácskában. Szalmával meg szárízzal fűtöttek. A gépet is azzal tüzeltek. Nem szerette az apám, hát még a fűtő, mert szalmával folyton rakni kellett a tüzet, hogy megmaradjon a gőz nyomása. És a forró nyárban a kazán mellett állni villával: nem volt

irigylésre méltó. A gazda hordta a szalmát az elevátor alól, úgy frissiben, ahogy kicsépelelték, de azért másfelé is figyelt, nehogy megrovidítsék. Gyakran megnézte a pelyvát, morzsolgatta a szalma száraz kalászeit, maradt-e bennük szem. Ha sok volt a szemveszteség, akkor leállt a gép. Neki szólt hát a három fütty: siessünk a szalmával, gazda, mert leáll a gép!

Asszonyok nadrágban a dob tetején, kévevágóként, asszonyok nadrágban, porosan, szemüveggel a pelyványilásnál, öreg bajszos magyarok a szalmakazalon. Kamenyák Jóska bácsi mindig a mi gépünk kazlása volt. Sokan azért is csépeleltettek velünk, mert Jóska bácsi tudta a legszebb kazlat rakni a környéken. Soha be nem ázott, szép formájú volt, a szomszéd dűlőből is meg lehetett ismerni, kinek a keze munkája. Meg is kérdezte a gazda, amikor öregapám megjelent a tanyán: „Ki a kazlasod, Andris? Még mindig az öreg Kamenyák?” Meg hogy jó-e a gép, mert tavaly volt rá panasz, eresztette a szemet. „Most újból síneztek, kicserélték a szalmarázóját is, nem kell attól tartani, hogy a szokottnál több szemet ereszt a pelyvába, szalmába.” Így alkudozott öregapám. Az ismerősöknek engedményt adott, mert az volt a fontos, hogy egy-egy határrészen befészkelje magát a gép. Néha ötért vagy négyért vállalt korai cséplést, mert tudta: ha ő kimegy egyszer a Kertészlaposba, akkor ott is marad, mert oda más gép nem kell. Akkor az övé az egész határrész, ezután már csépelhet öt és félért vagy akár hatért, nem engedik el a gazdák. Megvolt ennek a fortélya, és a nagypapa nagyon értette.

Apám meg az embereket válogatta össze. Az etetőket, kévehányókat, kazalrakókat, pelyvahordókat, tizenkilen-

oen voltak összesen a gépészen kívül. De nálunk nem gépész volt, mert apám kezelte a gépet, hanem csak fűtő. Mind kipróbált emberek, akik esztendőről esztendőre visszatértek, jelentkeztek, mert nagyon szerették a nagyapát. Ő volt az öreg gazda. Így hívták. Vagy: gazduram! Soha senkit meg nem károsított, ő volt a megtestesült becsület. Az emberség. A tisztesség. Mit mondhatnék még róla szépet és jót?

Tőle tanultam meg azt, amit emberi tartásnak neveznek. És ha valamit rosszul csinálok, akkor még most is megjelenik előttem rosszalló tekintete. Hallom fejcsóváló dünnögését: „Ejnye, ejnye!”

Jövök haza az iskolából, ahogy csak a lábam bírja, de rendszerint mégis későn... Annyira belemerültem a játékba, hogy mire észbe kapok, már nagyon kell pisilnem. Beleengedem a nadrágba. A mama mérges, nagy kamasz vagyok már – dorgál –, s mégsem tudok vigyázni. Meg is paskolja a fenekem. Ezért nem merek hozzá fordulni, öregapámhoz futok és a szülehez. Ők megvédenek. A szüle tisztába rak. Nem enged bántani. „Gyerek ez még. Hát eljátszotta az időt!” De öregapám csak dünnög. „Miért nem álltál meg a sarkon, valamelyik fa mellett? Vagy kapu alatt.” Nézek csak rá. Hogyan képzeled? Az utcán? Ahol mindenki lát? Nem értem. Hogy is mondhat ilyet, éppen ő. De csak mondja. „Az utcán. Nem szégyen az.” Ezen eltűnődöm. Aztán vasámap azt mondja nagyapó: „Gyere, elmegyünk a gyülekezetbe!” Megyek vele örömmel. Szeretek a gyülekezetbe járni. Inkább, mint a templomba. Megyünk az utcán, nagyapóval elől, férfiak s a szüle néhány lépéssel mögöttünk. Amikor a Fő utcára érünk, ahol nagy a nyüzsgés, nagyapa elengedi a kezem, megáll

és egy fához lép. „Hijnye, a nemjóját, hiszen rámjött a pisilés!” – mondja. És teszi is. Vagy csak úgy csinálja? Én megrettenve nézem. Szégyellem magam. De látom, hogy aki elmegy mellettünk, az észre se veszi. Aki meg észre veszi, megemeli a kalapját. Köszön neki. Ő viszont köszön. Aztán megyünk tovább, lépkedünk csendesen, a szüle motyog valamit mögöttünk, mert ő mindig hangosan beszél, ha gondolkozik. A következő sarkon én állok meg. Odamegyek egy fához. Nem szakad le az ég, észre se vesz senki. A nagyapó áll mellettem, vár rám. Aztán ismét megfogja a kezem, és megyünk tovább a gyülekezetbe. Ő apróbbra fogja lépéseit, én megnyújtom, hogy egyszerre lépünk. Nagyon büszke vagyok rá.

Attól a naptól kezdve nem pisiltem be soha a nadrágba. Hát ilyen volt nagyapó, az öreg gazda, a keszthelyi huszár, a fehér bajuszú nazarénus. Megfogom a kisfűrészt nyelét ott a fészernél, érzem a tenyeré melegét, őrzi a fa, amíg csak el nem korhad.

Benyitok az istállóba, egy fejőstehén és egy növendék bika áll a jászólhoz kötve. Előttük szárízik. Kerek szemmel néznek rám, nem ismernek. A mama gondozza az állatokat, almoz alájuk, eteti őket, zsörtölődik velük. A tehén jámbor állat, de a bika vad tekintetű, most is nyomban leszegi a fejét. Fúj rám! Nem akarom bosszantani, messze elkerülöm.

Jobb oldalon álltak a lovak, balkézt a tehének. Három ló csikóval, négy tehén borjúval: ennyi fért el az istállóban. Tavasztól őszig a nyári fészernél alátették az állatokat, ott jó hűs volt nappal is. Az istálló sarkában állt valaha egy ágy, ott aludt apám is legénykorában. Hogy mindig legyen valaki az állatoknál.

Hogy szerettem lenni mindig az istállóban! Különösen este, amikor már égett a petróleumlámpa. Halvány fényénél megnyúltak az árnyak, a lovak sörénye és csapkodó farka a mennyezeten suhant. Mindig hoztam cukrot a lovaknak, nem tettem bele reggel a kávéba, inkább keserűen ittam. Aztán kiszaladtam az istállóba, a lovak már vártak, ha otthon voltak. Nyáron, sajnos, nem tudtak megvárni, mert még az igazak álmát aludtam, amikor elindultak a szekérrel a határba.

Emlékszem egy szürkére, Szultán volt a neve, azzal mentünk be Újvidékre, amikor beírtak az iskolába. Szultán nagyon félt az autóktól, apám mindig leszállt, ha autó közeledett, s megfogta a gyepfűszárat, úgy csitította Szultánt. „Ne félj már, nol Hisz nem bánt ez!” Az autósok még dudáltak is ilyenkor, riasztgatták az állatokat, apám meg az ostorral fenyegette meg a volán mellett nevető vezetőket. „Kankóság! Kirojtozom a fületéket!” Így utaztunk a Szultánnal. Otthon nem volt baj vele, mert a faluban nem járt autó, különösen a dűlőutakon nem, amerre Szultán megfordult. Hűséges állat volt, összeszokott a családdal, mondhatnám, hogy családtag volt, mint a kutyánk is, a Finác, gyermekkorom hűséges társa. Mindig a kocsi alatt ballagott, a két hátsó kerék között, s ha letarisznyáztunk a földünk végén, akkor odaült mellénk. Sosem kért, de hálás volt minden kis falatért, kenyérhéjért, szalonnabőrkéért. Apám a tenyeréből itatta meg, ha melege volt. Vagy a vödörből ivott, Szultánnal együtt. A szürke mellett váltakoztak a lovak, volt deres, volt sárga meg pejő is, a Szultán mindig maradt, amíg csak ki nem öregedett. Akkor apám eladta egy újvidéki kofának. Könnyezve vettünk tőle búcsút, a mama a nyakába borult, és úgy

simogatta. Én úgy láttam, hogy Szultán szeme is könnyes volt.

Aztán jött haza apám egyszer: „Láttam a Szultánt. Megismert!” Én fél délelőttöket a piac körül ólálkodtam, hogy lássam. Egyszer sikerült, odamentem hozzá, engem is megismert, nyerített és meglökdöste a vállam. Cukrot adtam neki, a nyakába kapaszkodtam, elkísértem új istállójáig, egy külvárosi házig. Nyomorult pajta volt az istálló, még alom se volt Szultán alatt, szegény volt a kofa. Szultánnal hordatta az árut, gyakran agyonhajtotta, s csak legeltette a lovat a fia az árokparton, nem volt soha abrak előtte. Hogy sajnáltam akkor! Sírva panaszkodtam otthon, kértem apámat, vásárolja vissza. De ő erre nem volt hajlandó. Erős lovak kellenek a parasztoknak. És Szultán már öreg ló. Roszszul lát.

A következő iskolaévben Szultánt hiába kerestem, eladta a piaci kofa valamilyen cigánynak. Sírva mentem haza, s ha később is, esztendőök múlva, cigányokkal találkoztam, mindig azt fürkésztem, van-e szürke lovuk. Sosem láttam cigányoknál szürkét.

Most szinte érzem a szuszogását, harapdálta a kezem, amikor a cukrot megette, de olyan finoman, hogy sosem fájt. Bedugtam az ujjam a szájába. Ifjúságom egy darabja volt Szultán. Néha, álmomban még repít a kocsin, futunk valahol a végtelen határban, fák égő koronája rohan visszafelé, zilált ágak, őszi lángolás, fanyar ízek, kesernyés porszag. A kukorica levele már megsárgult, vágják a szárat, a nyuszik kiülnek estelente az ugarra, s a nap felé fordulva moccanatlanul néznek a semmibe, közben észre sem veszik, hogy vadász set-

tenkedik mögéjük. Dörrenések, távoli füstoszlop, valamit égetnek, otthon sül a szalonna, futunk, rohanunk az alkonyatban hazafelé, már hazafelé, hazafelé . . .

Emlékszem, nemcsak lovakkal járt apám, ökrökkel is, amikor még egészen fiatal voltam. Molnár nagyapámnak is ökrei voltak. Munkabíróbb, igénytelenebb az ökör. Vitték áztatni a kendert a Nagybarához. Fél napig tartott az út, olyan lassan mentek az ökrök. Én hanyatt feküdtem a kender tetején, apám meg csendesen cigarettázott, eregette a füstöt. Aztán csak kapta a puskát, amit mindig magával vitt, és durr! Négy-öt fűrj máris a szekérrre került. Előfordult az is, hogy leszállt a szekérről, becsenkészett egy-egy nyulat, lelőtte, aztán szépen visszaballagott az útra. Az ökrök meg közben csendesen szedték a lábukat.

Milyen csodálatos ökrös szekéren utazni! Akárcsak tengeren vinné az embert csendesen úszó bárka, hullámok hátára fel, aztán le, hintázva, harangozva, libegve úszik el fölötte az ég, a felhők; belógatják az út fölé koronájukat a fák, látni a magasban köröző gólyát, a fecskék cikázását, mintha mélytengeri kép lenne, csak be kell hunyni néha a szemet, s azt hiszi az utas, hogy a vizen ring, már örökkévalóság óta. És nincs semmi azon kívül, amit befog a szeme a szekér tetején, semmi, semmi. Ó, álmos tétlenség, tiszta semmittevés, édes gyermekkor a szekér tetején! Megyünk a semmiben, nem érünk sehová, állunk tulajdonképpen, csak az ég harangozik szüntelen. Mi értelme az egésznek? Hol jártam már azóta? Végigyalogoltam a háborút, beutaztam a fél világot, megismertem száz várost, és most itt állok

a jászolhoz dülve. Az ökrök egyszer bementek a herébe, mert elszabadultak. A herében pedig apám ottfelejtette a kaszát. Az egyik ökör belelépett, felbödült fájdalmában, és futni kezdett, vércsíkot hagyva maga után. Apám utolérte, hazavezette, és egész éjszaka borogatta a lábát. A másik ökör magától hazajött, ismerte a járást.

Micsoda izgalom volt az akkor! A mama petróleumlámpával világított az udvaron, az ökör a szalmakazalból sebtében kihúzott kupacon feküdt, és riadtan tekingetett, mintha nem tudná, mi történt vele. Miért ez a nagy gondoskodás, ez a babusgató szeretet? Eddig csak cselő meg a hajszt! Most meg abrak, széna meg here apám kezéből. És simogatja a homlokát a szarva között, vakargatja, úgy beszél hozzá, mint aki bocsánatot akar kérni a kaszáért. Elment rágyújtani, mert a kabátjában felejtette a cigarettát. A kabátot levetette, és egy faágra akasztotta. Közben a kasza a herében maradt, az ökrök meg megindultak a here felé, mert nem látták apámat. Apám volt az oka, de az ökrök is bűnösök, mert lopni akartak. Ezt a nagyapó bizonygatta talán, hogy levegye apám válláról a felelősséget. Én megértettem.

Milyen vad ember volt néha az apám! Emlékszem, egyszer lekapta a vadászfegyvert, és az apjára, nagyapára fogta. Az meg csak hátrált, aztán behúzódott a felső konyhába, és csak másnap jött elő. Bátran, mintha mi sem történt volna. Apám szégyellte magát nagyon, de nagyapó soha egy szóval sem említette ezt az esetet. Nem is látta senki, csak én voltam a tanúja. Hogy min szólalkoztak össze, arra már nem emlékszem. „Szétlövöm kedet, mint a kutyát!” – rikoltotta apám vérben forgó szemmel. Azt hiszem, akkor már bepálinkázott. Mert nagyon szerette a pálinkát.

Árva fogas a jászlak felett, fényes karikák, ahová a kötőféket hurkolták, olyan csomózással, hogy egyetlen rántással ki lehetett bogozni, de magától sosem oldódott ki. Az ember elindul egy ilyen istállóból, s aztán sok-sok év után visszaér ide. Mi hát az élet? Akié mindez volt, az bent fekszik a tisztaszobában, gyertyák között. És hol vannak már az ökrök, a szürkék, a pejkek, hol a cséplőgép, hol a szekér? Van ennek valami értelme egyáltalán? Semmi.

Belép a szomszéd, félénken nyit be. „Itt vagy, Sanyi?” Bólintok. Áll csendben ő is a jászol mellett. A bika toporzékol. „Vad állat ez nagyon. Muki a neve. A múltkor jártak itt, kereskedők, anyád nem adta. Hízzon még. De nem lehet a közelébe menni . . .” Muki vérben forgó szemmel figyel bennünket. Közben ismét nyílik az ajtó, a mama jön. „Hun vagy mán? Mé nem gyüssz előre, ott most a helyed. Minek vonusz fére?” Indulok. Közben nézem, hogy a mama szarat dob a tehén elé. A bika, a Muki dühösen felé dobbant. A mama felkap egy száríziket, és az orrára csap. „Rendetlenkedsz? Nem szégyelled magad? Majd adok én neked, Muki!” – mondja, és üti, csépel a bika orrát, fejét, nyakát. Muki megremül, aztán térdre esik a mama előtt, mint aki így kér bocsánatot. A mama erre megkegyelmez neki. „No, jól van, akkó legyé jó, mert tudod, hogy nagyon megverlek!” A Muki bólint, megígéri, jó lesz.

Csodálattal nézem a bikát. Fél tőle mindenki. Amikor a mama hívja a szomszédokat, hogy a Mukit ide vagy oda kell vezetni, akkor senki sem meri vállalni. Elszökösnek előle az emberek. A mama, ez a szegény, öreg, hajlott hátú asszony pedig egy darab szárízikkal szem-

beszáll vele, megfékezi. Térdre kényszeríti. Honnan ez a nagy erő benne? Csodálattal nézem.

„Gyere, Hódi Béla van itt. Most gyüött, tudod, ki az? Szeretne veled beszélni!”

Hódi Béla! Persze hogy tudom, kicsoda. Aljegyző volt. Úr. A jegyző után a legnagyobb a faluban. Idősebb, mint én, még iskolába jártam; ő már tisztviselő volt a városházán. Írnok. Aztán lett belőle aljegyző. Sovány, kopaszodó ember, szerény, nem urizáló, nem hangos, nem mulató. Csak egyszerű aljegyző. Ő volt az anyakönyvvezető, ő eskette össze a fiatal párokat, s ezért minden lakodalomba meghívták. Szerényen hátrahúzódva üldögélt a multságokon.

A háború után tizenkét esztendőt ült. Tudom, miért jött, el akarja mondani, hogy ártatlanul. Hogy semmiről sem tehet. Biztos, hogy igaza van, a saját szempontjából. De valóban nem tehet semmiről?

„Elmondom én neked, hogy tudjad, mert ezeknek el se mondom. Én voltam az anyakönyvvezető. Eichard Jóska meg a főjegyző. Egyszer kiszól nekem: Béla, légy szíves, kérlek, írd össze a zsidókat. Hát, gondoltam, valami készül. De hogy mi, azt honnan tudtam volna?”

Nézem, remeg a feje, roncs lett belőle. Tizenkét esztendő. Rettenetesen sok. Szigorított. Soha könnyítés, látogatás, és hetenként kétszer csak kenyér és víz. Nincs beszélő, nincs kihez szóljon, újságokat nem kap, nem tud semmit a külvilágról, tizenkét esztendeig. Azért, mert ő írta össze a zsidókat. Mert nem írhatta senki más össze, hiszen ő volt az anyakönyvvezető, nála voltak az anyakönyvek.

„Hányszor eszembe jutott: mi lett volna, ha megtagadom? Lejátszottam szinte naponként a börtönömben.

Visszaszólok Eichard főjegyzőnek: Nem írom össze a zsidókat! Eichard felhúzza erre a szemöldökét. Mi az, Béla? Megtagadod a parancsot? Amit felsőbb szervek kérnek? A katonaság! Itt van a főhadnagy úr, mondd meg akkor neki! És én odaállok: Főhadnagy úr, nem írom össze a zsidókat. Én nem vállalom ezt! Mert ez gyalázat. Nekem ezek a zsidók a barátaim. A Schossberger fiúkkal jártam iskolába. Együtt fociztunk a Guszmann Jóskával. A Cilcertől kölcsönkértem, és ő szívesen adott. Még most sem adtam meg neki. Én ezt nem vállalom! A főhadnagy lassan előhúzza a revolverét. Akkor én magát letartóztatom! Jöjjön velem! És én megyek. Bezárnak. Útnak, vernek, rúgnak. De nem érzem a fájdalmat. Semmit se érzek, és boldog vagyok. De hát nem így történt . . .”

Úgy történt, hogy Hódi Béla meghajolt: „Igenis, főjegyző úr, kérlek szépen! Rögtön elkészítem a listát!”

Elővette az anyakönyveket, s egy óra múlva elkészült a lista, amely ábécésorrendben feltüntette lakáscímmel együtt az összes temerini zsidókat, a gazdag Schossbergertől a szegény Léna néniig és Hacker bácsiig, aki a telepen árulta a kenyeret. Őerte ki se mentek. Öreg volt már, meg nem is számított.

Schossberger nagykereskedő volt, Temerinben tojásosnak hívták. Az apja még a tojást szedte egy rossz gebével, minden házhoz bekiáltott: „Tojást veszek, tojást!” A fia már vásárolt libát, kacsát és pulykát is. Óbecsén volt egy fióküzlete. Onnan szállította Angliába a temerini pulykát. Híre volt akkoriban a temerini pulykának Londonban, pedig nálunk, Temerinben nagyon kevés pulykát tudott összeszedni Schossberger, nem szertették a temeriniek a pulykát, inkább libát tömtek és

disznót hizlaltak. A szomszéd szerb községekből vásárolta össze, azt dolgozta fel Óbecsén, s hűtve vitte ki temerini pulykaként. Gazdag kereskedő hírében állt Guszmann is, akinek három fia és egy lánya volt. Béla vezette a fióközletet a Fő utcán, a Csillag-vendéglővel szemben, ő volt a legjobb barátom. Jóska Zomborban élt, vegyész-mérnök-ként dolgozott, de csak ritkán volt állásban, mert kommunista szervezkedésért három esztendő-t töltött börtönben. Ezért költözött el Temerinből. A legfiatalabb fiút Imrének hívták, őt nem ismertem közelebbről. Kis hüguk, Marcsa, olyan szép volt, hogy csak Hebron rózsájának neveztük. De ránk se nézett. A Treuer is a Fő utcán lakott, tönkrement kereskedő-ként tengette az életét, fiai tartották el, Laci orvos volt, Karcsival együtt jártam az újvidéki gimnázium-ba. A legidősebb, Sanyi, Amerikában élt, Imre pedig idegen pénzhez nyúlt Belgrádban, ahol dolgozott, egy bőrkereskedő üzletében, és a felelősségre vonás elől a halálba menekült. Szegő doktor volt a községi orvos Temerinben harminc évig. Vera, a leánya, első nagy szerelmem. Zsidó volt még a Wiedrich patikus, aztán a tollkereskedő, akit szintén Schossbergernek hívtak és néhány kocsmáros. Harmincan lehettek összesen a családtagokkal együtt.

Amikor Hódi Béla átadta Eichard főjegyzőnek a zsidók névsorát két példányban, az az egyiket nyomban kiszolgáltatta egy csendőrfőhadnagynak. Hogy a csendőrfőhadnagy kinek az utasításával érkezett és milyen paranccsal, azt Eichard nem kérdezte meg. Hiszen ő maga is német származású lévén, cinkosa volt fasisztáknak, náciknak, nyilasoknak, kiszolgáltatta őket. Hogy tudott-e a készülő akcióról, azt sosem lehetett

tisztázni. Hódi Béla bizonyosan nem tudott róla, nem kötötték az orrára. Titokban és gyorsan kellett cselekedni.

Lehet, hogy ez egyéni akciója volt a főhadnagynak. Vagy az újvidéki parancsnokságtól kapott utasítás alapján járt el. Sosem találták meg a főhadnagyot, Eichard sem tudta a nevét. Nem emlékezett. Vagy nem akart rá emlékezni? Pedig puhították a börtönben, azt hiszem. A bíróság halálra ítélte, de mégis elkerülte az akasztófát, felesége friss kifliben arzént csempészett be neki a börtönbe.

A főhadnagy a lista birtokában egyenesen Ámann Antal autóbuszvállalkozóhoz sietett. Négy autóbushoz járt akkoriban Ámannak Temerin és Újvidék között. Dúsgazdag ember volt. Német. A legnagyobb buszt nyomban lefoglalta, és a piacra vezényelte. Két csendőr állt a busz mellé, lábhoz tett fegyverrel. Tíz csendőr pedig megindult a lista alapján összeszedni a zsidókat. Akadt olyan is, aki mutatta az utat és a házat. Őt utcát fésültek végig, minden utcára két csendőr jutott, a falu végénél kezdték, és befelé jöttek, maguk előtt terelve a rémült embereket, öregeket, gyerekeket, síró asszonyokat. Az öreg Guszmann kitűzte kabátjára a nagyvezüst vitézségi érmet, amit az első világháborúban kapott az osztrák–magyar hadseregben. Ő tulajdonképpen mentességet élvezett, de a csendőrök szigorú parancsot kaptak: mindenkit szedjenek össze. Több családnál éppen vendégek voltak. Azokat is betेरelték a piacra, ahol a buszba lökdösték őket. Délben kezdődött a razzia, fél egykor indult egy vonat Újvidékre, Treuer László orvos azzal elutazott, mert valami dolga akadt a városban. Amikor kirobogott a vonat az állomásról, akkor

érték hozzájuk a csendőrök. Tíz percen se múlt az élete. A Wiedrich patikusék Juliskája meg Szabadkára ment, a községháza előtt szállt fel egy autóbuszra. Tíz lépésnyire attól a másik busztól, ahová néhány perc múlva megérkeztek az első zsidók.

Senki se tudja máig se, hogyan került a zsidók közé Kmetovits József felesége. Jóska mézszegető volt, nazarénus, jó ember, rendes magyar, aki szerb asszonyt vett feleségül. Lehet, hogy a csendőröket kísérők valamelyikének nem tetszett az asszony, begyűjtötték hát őt is. Kiabált, rimánkodott, térdre vetette magát a csendőrök előtt, de nem volt kegyelem. Vitték az autóbushoz.

A férje véletlenül éppen arra járt. Mi az a nagy sírás-rívás, jajveszékélés? Viszik a zsidókat. Ejnye, ez nem jó! Jobb innen minél távolabb! Menne is tovább sietve, de ahogy kíváncsiságtól ösztönözve odakapja a fejét, mintha ismerős arcot látna a buszban. Képzeli? Mégsem, hiszen int is felé. Nem hallja a hangját, de a szája mozgásából érti, mit kiált: segíts, Jóska! A felesége.

Kmetovits rohan Eichard főjegyzőhöz. Az cinikusan felhúzza a vállát. Nem tehet semmit. Őt meg se kérdezik. Felsőbb parancs! Kmetovits elrohan, egyenesen a postára, ahol a bátyja a postamester. Szigorú a parancs: senki sem telefonálhat este négy óráig. Temerin el van vágva a külvilágtól. De ha az öccse feleségéről van szó, akkor nem érdekes a parancs. Hívja a postamester Újvidéket, Fernbach Péter főispánt. Fél órába telik, míg valahol eléri. Elmondja gyorsan, mi történt. A főispán kéri, kapcsolja vele össze a csendőrparancsnokságot. Elkésett. Az autóbusz már elindult. Hová, merre ment? Zsablya, Csurog felé! Telefon Goszpozgyincire, a szom-

széd községbe: állítsák le a buszt, szabadítsák ki a zsidók közül Kmetovits Józsefnét!

Amikor az autóbusz Gosztopgyincire ért, a kanyarba két községi rendőr állt az útra a templom előtt, felémelt karral. „Mit akartok?” – kérdezte dühösen a zsidókat kísérő egyik csendőr. „Távmondát érkezett Újvidékről, az autóbusz egyik utasát, bizonyos Kmetovits Józsefnét le kell szállítani!” A csendőr megkérdezte: „Van itt ilyen nevű?” Kmetovitsné félájultan sikoltott: „Én vagyok!” A csendőr leráncigálta, és kilökte a buszból: „Menjen a fenébe! Minek keveredik közénk? Nem látja, hogy ezek zsidók?”

Kmetovitsné összesett az úton, két szerb asszony vitte be a legközelebbi házba. Ápolták s őrizték addig, amíg férje érte nem érkezett. Taxival jött a busz után, s egyenesen az újvidéki kórházba vitte a feleségét, aki évekig nem heverte ki a szörnyű izgalmakat. Amikor elindult vele a zsúfolt autóbusz, meg volt győződve, hogy neki is meg kell halnia. Ő mesélte később: az öreg Guszmán, mellén az ezüst vitézségi éremmel, nyugalomra intette a halálbusz utasait. Akár egy ősz, bölcs pátriárka, olyan volt közöttük.

A halálbusz! Milyen hosszú és milyen iszonyatos lehetett az útja Temerintől Zsablyáig. Pedig egy óra járásnyira sincs az út a két község között, hiszen a távolság alig több harminc kilométernél. Szinte látom: egymásba kapaszkodnak apák és fiúk, férfiak és feleségek, egymás húsába tépnek az édestestvérek: „Jehova, segíts! Jehova, hol vagy? Te, aki kimentettél bennünket

Egyiptomból, aki átsegítettél bennünket a Vörös-tengeren, most nem tudsz rajtunk segíteni?”

Jehova hallgatott, a falvak is hallgattak, amerre a busz elment. Szerb falvak: ismerik már errefelé az ilyen buszokat, amelyeket a csendőrök kísérek. A Tisza partjára mennek az ilyen buszok. Hallják a fegyverdörrenéseket is gyakran, amikor dolgozik a kivégző osztag.

És még azt se lehet megtudni, ki volt az a főhadnagy, aki parancsra hivatkozva elrendelte a temerini zsidók kiirtását? Hát van Jehova?

A kép rettenetes. Zsablya. Tisza-part. A zsidókat sorba állítják. Az egyik őrmester felszólítja őket, szedjék le ékszereiket, dobják a földre óráikat, értéktárgyaikat. A felszólításra az öreg Guszmann lekasztotta az ezüst vitézségi érmet, és az őrmester lába elé dobta. Megvetéssel. Doberdón szerezte, egy századot tartott vissza géppuskásként másfél napig. Most már nincs rá többé szüksége. Eddig sosem viselte, csak néha megnézegette, ünnepnapon, amikor emlékezett. Emlékezett és várta a magyarokat. Hogy majd visszajönnek. Hát visszajöttek. De ő már nem megy többé vissza a házába, ahonnan elhurcolták a magyarok. Mi volt a bűne?

A lánya, Marcsa, Hebron szépséges rózsája, lehúzta az ujjáról a briliánsgyűrűt, amit tizennyolcadik születésnapjára kapott, és a vízbe dobta. „Nem lesz a tiétek!” – kiáltotta eltorzult arccal. Az őrmester nyomban lőtt. Ő volt az első áldozat: Guszmann Marcsa. Soha olyan szép lányt nem ismertem.

Aztán sortüz. Csend. Fosztogatják a hullákat. Majd a vízbe vonszolják, vigye a víz le a Dunába, onnan tovább Szerbiába. A tengerbe. Minél messzebb kerüljenek, soha többé ne jöjjenek vissza, még álmukba se.

Az őrmester intett: az autóbusz indulhat vissza. De a sofőr ne pofázzon, mert így jár ő is, követi a zsidókat, ha mukkanni mer. Nem látott semmit. Nem tud semmiről. Itt se volt.

A sofőr két napig feküdt otthon önkívületi állapotban, magas láz kínozta. Álmában néha félrebeszélte és jajgatott, a felesége hidegvizes borogatást rakott rá, és lefogta, nehogy kiugorjon az ágyból.

A zsidók vagyonát aztán széthurcolták, ellopkodták, üzletükbe, házukba egy-egy német ült be. Temerini magyar nem akadt, pedig előbb azoknak kínálták. S hogy örökös se maradjon, valakinek pokoli ötlete támadt. Amikor a zsidókat elvitte a busz, sürgönyt adott fel a két Guszmann fiúnak Zomborba. „Gyertek azonnal, apátok a végét járja!”

A két Guszmann a másnap reggeli vonattal megérkezett, sötét ruhában, ünnepélyesen, szomorúan, riadtan. Várta őket két csendőr a vasútállomáson. Ki tudja, hová, merre, vitték őket, többé senki nem találkozott velük...

„Mondd, tehetek én erről? Ha megtagadom, akkor megölnék. Ugye, hogy megölnék? Mert azok mindenkit megöltek. Mondd, hogy megölnék!...”

„Nem tudom!” – szólok, és aztán csak hallgatunk. Nincs mit beszélünk egymással. Ő a tizenkét esztendőről dadog valamit, a szörnyűségekről, ártatlanságát szeretné tőlem hallani, de nem tudom, ártatlan-e valóban, vagy megérdemelte a tizenkét esztendőt. Ki tudna most erre válaszolni, éppen itt, apám ravatalánál?

Hódi vár még egy ideig, reménykedően tekint rám, aztán lehajtja a fejét, s indul haza, görnyedten lépked, mintha terhet cipelne. Vajon mit? A tizenkét esztendőt?

Vagy a lelkiismeret-furdalást viszi hátára szíjazva, láthatatlanul? Talán esténként bekopognak hozzá, és felébresztik álmából a régi ismerősök? Cilcer, aki kölcsönt adott neki, Guszmannal, akivel iskolába járt valaha. És megkérdi: Béla, miért írtad össze a nevünket?

Mennék utána, kapnám el a kabátja szélét, várjon, hiszen én nem nyilatkoztam, és nem is nyilatkozhatom, én nem tartom se bűnösnek, se ártatlannak, ezt a kérdést ömagában kell elintéznie, lelkiismeretével elszámolnia. A törvény, a világ, a rend bűnösnek találta. Amit kiszabott rá, azt leülte. Mit akar most? Miért jött? Igen, miért jött, és miért mondta el mindezt?

Keserű lesz a szám, pedig már így is elég keserű volt. Lehet ezt még tovább fokozni?

A mama jön értem, bekísérem a szobába, ülünk a ravatal mellett egy ideig, aztán kimegyünk a hátsó konyhába. Kati nena főzi az ebédet. Szeretném megemelni a fedőt, mindig kíváncsi voltam a konyhában. Mi főhet? Most türtöztetem magam. Mindegy. Nem is vagyok éhes.

„Mit akart ez az ember?” – kérdezte a mama, Hódi Bélára célozva. „Ez csak járkál folyton, mindenkire megy, mindenkinek panaszkodik, hogy ő nem bűnös, hogy ő parancsra cselekedett. Mit akar most? Meghaltak a zsidók. Ő meg leülte a tizenkét esztendő. Ennyire ítélte a törvény. Hát kvittek most.”

Kvittek? Lehet. Ő nem érzi. Én sem. Jár csak folyton házról házra, mint aki elvesztett valamit, és most azt kezdi keresni. A becsületét?

„És amikor szegény apádat agyon akarták lönyü?” – kezdi a mama. Mintha most jutott volna eszébe az a szörnyű eset. Felszakad belőle a keserűséggel együtt az emlékezés. Alighogy elhallgattak a fegyverek az utcán, az utakon, mérges darazsakként elzúgtak a tankok és a teherautók, bezörgetett hozzánk valaki. Ismeretlen, nagy revolverrel a kezében. Nyaka körül színes sál, lábán csizma, rossz bekecsén öv, azon lógott a pisztolytok és a két kézigránát. Láthatóan katona. Vagy ahogy errefelé mondják még most is a katonákra: partizán. Mert akkor minden katona partizán volt. Szedett-vedett egyenruhában jártak, egyikükön tűzoltógúnya, a másikon német Wehrmacht uniformis, volt amelyik a honvédség egyenruháját hordta. Csak a sapka volt igazi, partizánsapka, ötágú vörös csillaggal. Akinek ilyen a sapkája, az partizán.

November eleje volt. A falun réműlet űlt. A kapuk, ablakok zárva. De ez zörgetett, ökölrel verte az ajtót. A mama szaladt és kinyitotta. Aztán a köténye csücskét az arcához kapta, mert nagyon ideges lett. Mit akar nálunk ez a fegyveres ember? Kit keres?

Esteledett már, vigasztalan, őszi sötétség borult a falura. Villany nem volt, mert az újvidéki villanyközpontot szétbombázták. Petróleumlámpát kellett gyűjtani.

Apám már vetkőzni kezdett, mert szeretett korán feködni. Mit is csinálhatna villany nélkül? A rádió nem szól, olvasni nem lehet, de nincs is kedve, jobb, ha lefekszik, legalább elfelejti ezt a cudar világot.

Hallotta, hogy jön valaki csizmában, katonás léptekkel. Abban a pillanatban már berűgta az ajtót az ismeretlen, és ráfogta apámra a revolvert. Annak a félelem verejtékezett az arcán. Lélegzetet is alig kapott. A ma-

ma behozta a pislákoló petróleumlámpát, és állt csak tancstalanul az idegen mögött.

„Te vagy az Illés András?” – kérdezte szerbül az ismeretlen, és megcélozta apámat.

„Én vagyok!” – mondta apám ércesen, mert még nem fogta fel a veszély nagyságát. A mama közben megkerülte a jövevényt, és csendesen lerakta a lámpát az asztalra.

„No, ha te vagy, akkor búcsúzz el az életedtől. Meghalsz!” – intett felé a pisztollyal.

„Nem vétettem én senkinek!” – szepegett apám hangja, és olyan volt, akár egy kisgyerek. Fél lábszárig érő gatyában állt. A gatyá csíkos barhentből készült. A mama varrta. „Kicsoda maga?”

Apám ezt szerbül kérdezte. A mama csak tekingetett rájuk, mert ő nem tudott egy szót sem szerbül. Aztán mikor látta, hogy valami baj van, harciasan az idegen elé állt.

„Mit akar veled? Öregember ez már.”

Sírva fakadt. Patakzott a könnye. A szerb ridegen rászólt: „Ne bőgj!”

De a mama csak sírt. Egyre erősebben rázta a zokogás. És ez apámra is hatott. Összecsuklott és a dívány sarkába dőlt. Az idegen azonban nem lágyult meg, ő határozott céllal jött hozzánk: agyonlővi apámat. Mit akar ez a síró asszony itt? Félretolja, ismét célba veszi apámat, aki erre bátran feláll, és kidülleszti a mellét. Mint aki várja a lövést. Hősi póz. De semmi értelme. Közben rászól a mamára. „Ne sírj. Menjen a fenébe ez a hülye! Nem érdekel engem már az élet se! Ha meg kell halni, hát végezzen gyorsan! Hajde!” – fordult a szerb felé. „Ubi me!”

Az idegen nézett rá átható tekintettel. Tetszett neki ez a kiállítás, ez a színészi póz. Apám folytatta:

„Lehet, hogy már a gyerek se él. Akkor én minek élek? Te várd meg, ha mégis hazajönne. Mondd el neki...”

Az idegen érthetett magyarul. A szavak mintha megrendítették volna. De neki feladata van, nem érzékenykedhet el.

Apám hozzá fordult:

„Halálom előtt, remélem, még egyszer ihatok egy pohárral? Úgy tán könnyebb lesz. A halálraítéltnek mindig meghallgatják utolsó kívánságát.”

Az idegen csak intett. A mama meg szaladt a pincébe, hozta a bort. De útba ejtette a kamrát is. Hozott egy nagy darab sonkát, szárazkolbászt, szalonnát és zöldpaprikát meg paradicsomot rakott mellé. Aztán két poharat. Megszelte a friss házi sütésű kenyeret. Azt mind az asztalra rakta, és a széket is megtörölte a kötényével. Apám felhúzta a nadrágját és a kabátját. Leült. Az idegen tovább nézte.

„Tartson velem!” – mondta apám könnyedén, és szelt egy darab szalonnát. A kenyere tette, megsózta, megpaprikázta, és falatozni kezdett. Azt hiszem, régi élete vonult el előtte, a mezei munkák sok gyötrelme, és azokban a percekben kint érezte magát a földön; szellő borzolta a haját. Ült az akácfák hűvösében, és ette a szalonnát. Távol a falu, nem hallatszik idáig az élet lár-mája. Pacsirta igyekszik a magasba, énekel, s mintha állna a levegőben, semmihez szögezve.

Az idegen nézte, aztán leült ő is. Éhes lehetett. Letette a pisztolyt óvatosan maga mellé, az asztalra, ahol a kenyér állt. Szelt ő is a szalonnából, és enni kezdett.

A mama közben töltögetett a poharakba. A hóhér megkóstolta a saját termésű rizlinget. Ízlett neki. Szódát kért. Az is volt. Futott vele a mama. És hozott egy nagyobb, öblösebb poharat, mert szódával nagyobb pohárból kell inni. Apám is áttért a szódás borra, szerette a fröccsöt.

„Egészségedre!” – emelte fel a poharát, de nem várta meg, amíg a hóhéra is a pohárért nyúl. Felhajtotta a maga borát. Az idegen a poharáért nyúlt, de előbb kissé távolabb tolta a pisztolyt. Ivott. Arcán csodálkozás tükröződött. Nem tudta, hogy aki nálunk vendég, legyen az hóhér vagy adóvégrehajtó, azzal tisztességesen kell bánni az asztalnál.

Az idegennek ízlett a bor. Nem is csoda, nekünk mindig jó borunk volt. Már öregapám is nagyon értett a kezeléséhez, apám ezt eltanulta tőle. És a bornál a legfontosabb a kezelés.

A hóhér letette az üres poharat, a mama gyorsan odaugrott, és ismét teletöltötte. A partizán újból ivott. Aztán kenyeret szelt, kolbászt evett mellé. Az is nagyon ízlett neki. Ki volt éhezve nagyon. Amikor a harmadik pohárral emelte a szájához, koccintott apámmal. Az áldozattal. A hóhér és az áldozat. A mama meg repdes körülöttük, mint az anyamadár, vijjogva, rémülten, féltőn, hogy megmentse párját. Vajon megmentheti? Kínálja a sonkát is. Hoz tele üveg szódát. Aztán leszalad a pincébe, mert kiürül az üveg. Friss bort hoz fel. Fél óra múlva újabb kancsóval tesz az asztalra. Az idegen iszik, eszik, aztán rágyújt. Amikor a hamutartó után nyúl, észreveszi a revolvert. Mintha restellné, az övébe dugja. Minek a töltött pisztoly az asztalon?

Aztán egyszer csak megszólal a hóhér:

„Ki vagy te? Mondd, ki vagy?”

„Senki!” – mondta apám dühösen. „Paraszt vagyok.”

„Magyar vagy?”

„Az vagyok. Magyar, és az is maradok, halálomig.”

A hóhér bólintott. Érti ő ezt. Aztán azt kérdezte:

„Van ellenséged?”

„Sose volt nekem ellenségem.”

Ismét ittak. Apám riadt volt még mindig, bár hangos szavával igyekezett ennek az ellenkezőjét bizonyítani. Nem nagyon sikerült. A mama ismét töltött a poharakba. Apám ránézett. Veszélyes játék ez. Hátha az idegen az alkohol hatására még jobban megvadul?

Alkoholmámor, halálrettegés úszott a szobában a cigarettafüsttel. Apámban felbuzgott a vér. Az asztalra ütött.

„Hát akkor induljunk! Ne várjunk tovább!” – kiáltotta és felállt.

„Hová?” – kapott a pisztolyához a szerb.

„A halálba. Végezzen velem. Nincs nekem időm ilyenmire.”

Anyám felsikoltott.

„Krisztusom, mit csinálsz?”

Az idegen nem értette. Bambán nézett hol apámra, hol a mamára. Aztán hirtelen felugrott. Széttárta a karját, és megölelte apámat. Megcsókolta az arcát jobbról is, balról is.

„Nem lesz neked semmi bajod” – mondta tiszta magyarsággal, s reszkető kézzel teletöltötte a poharát. „Semmi bajod, tudod! Én megvédelek. Csak azt mondd meg nekem, ki a te haragosod!”

„Nincs énnékem haragosom!” – válaszolta apám.

„Sose volt. Nem bántottam én soha senkit. Végezz velem! Ártatlan embert gyilkolsz meg.”

„Krisztus, kegyelmezz nekünk! Hisz nem tudja, mit beszél!” – omlott le anyám a szoba közepére, mintha villám sújtotta volna. Aztán térden csúszva közeledett az idegen felé. Az lehajolt, és felemelte a mamát.

„Ne félj, nem bántom az urad. Látom, hogy igaz ember. Így csak az igazak tudnak viselkedni. És megkérek, ne haragudj rám, amiért betörtem hozzátok. Vad vagyok. Partizán. Négy éve az erdőben élek. Valaki vádaskodott. Az urad nevét mondta. Én nem tudom, ki volt.”

„Verje meg az Isten!” – sikoltott anyám, s közben apám kiment az udvarra. Megállt a kapu előtt. Az idegen odalépett, megölelte és arcon csókolta.

„Én most megyek. És ne feledd, a partizánok az igaz embert sosem bántják. Valaki galádul rágalmazott... Nem tudom, ki volt...”

Ki lehetett? Talán most ott áll apám ravatalánál, és sír a többiekkel. Micsoda álnokság!

A mama mondja csendesen, szívgöva: „Amikor aztán feleszméltem, csak a nagy csend fogadott. Körös-körül éjszaka és csend. Kiszaladtam az udvarra. Ott állt apád mozdulatlanul, az égre nézett, a csillagokra. Bevonszoltam. Merev volt, alig tudott járni. Nem a bortól. Bírta az italt. A rémülettől. Az iszonyattól. Aztán lerogyott, és sírni kezdett. Ömlöttek a könnyei, hangtalanul sírt, csak a szája vonaglott, és a válla rángatózott. Addig én sosem láttam sírni...”

Fogom a mama kezét, hallgatom a siratók énekét, látom az arcát a halottnak. Nem azt, amelyik körül most gyertyák fénye táncol sárgán, hanem azt a régit, a me-

leg, forró nyarakat visszaidézőt, a mosolygóst, az erőset, a bizakodót. Imádkoznom kellene, de meg-megakadok, elfelejtettem a Miatyánkot is, csak egy-egy mondatfoszlány jut eszembe, fellöki az emlékezetem habosan, gyorsan rohanón, s belekapaszodom: szabadíts meg a gonosztól! Add meg nekünk a mindennapi kenyerünket! Azonképpen itt a földön is . . . Most már teljesen összekeveredik bennem minden: domine omnipotente, gloria tibi . . . Régi latin szövegek, circumdederunt me . . . Zúg bennem valami, nem kapok levegőt, fájdalom fojtogatja a torkomat, keserű ízek szakadnak fel bennem, dadogva próbálgatom ismét az ima szövegét, önmagamot keresem közben, azt a régi gyereket, aki mezítláb, szőke hajával itt futkározott valaha az udvaron, a kishordókban sorakozó leánderfák alatt.

Most látom: apám sír. Ott áll az udvaron, a csillagokat nézi és sír. Vajon mit láthatott? És hány ember sírt itt az udvaron, a kertben, a szobában, a kamra sarkában, kint a réten, a temetőben, ahol rászakadt a kegyetlen félelem, ami állandóan visszatérő vendég ezen a vidéken. Miért? Jönnek a magyarok, s dörrennek a fegyverek, véres lesz a föld. A hideg napok Újvidéken. Aztán jönnek vissza a szerbek, s ismét dörrennek a fegyverek.

Pedig van e vidéken is szép példája annak, hogyan kellene együtt élni. Sztapár és Doroszló jut eszembe, a két szomszédos község örök barátsága. Sztapárt szerbek lakják, Doroszlót magyarok.